

A V H A N D L I N G A R

BONDGÅRDAR FRÅN GOTLANDS MEDELTIID.

AV

NILS LATHBERG.

Enligt de litterära källor, vi huvudsakligast i landskapslagarna äga, bestod den svenska medeltidsgården av ett flertal hus. Dessa voro enligt Västgöotalagen dels invistarhus, dels utvistarhus. De förra utgjordes av stugan, d. v. s. bostadshuset och förrådshus. Såsom utvistarhus räknar lagen lada, nöthus och stall. Stuga, härbärke, lada och nöthus äro i Västergötland och Småland de »laga hus», som tillkomma prästen, i själva verket utgöra de väl det minsta antal av hus, som man kan vänta sig även i en bondgård. Husen kunde emellertid vara flera till antalet, sålunda uppger Upplandslagen antalet till prästgården hörande hus till sju stycken, utom stuga, härbärke, lada och fähus även stekarehus, visthus och sömnhus. Västmannalagen har samma antal, men här är sömnhuset utbytt mot hästhus. En handskrift av Uplandslagen från slutet av 1500-talet uppräknar såsom tillhörande prästgården icke mindre än fjorton hus.¹

Från Gotland äga vi inga uppgifter av motsvarande slag. Genom ett par run-

inskrifter från medeltidens slut erhålla vi dock upplysningar om några till gården hörande lokaliteter. Den ena av dessa inskrifter återfinnes på spisstolpen från Kullands i Gerum, detta märkliga föremål, som av Hilfeling vid hans resa omkr. år 1800 anträffades i gårdens kök och av honom inköptes för att år 1859 återfinnas av Mandelgren i en antikvitetsbod i Paris och som nu är en av Gotlands Fornsals i Visby prydnader. I denna järnstolpe finnes följande inskrift inhuggen: »Botmund Kullands lät göra hela murverket, och själv gjorde han träverkstuga och sommarhus. Detta var år 1487 och arbetet lyktades Simon Jude afton (27 oktober). Margit hette hans hustru». En annan runinskrift å en förflis i spiseln vid Thomsarve i Eksta² berättar: »Peter, ägaren till Gudarve, han lät göra denna mur och stugan, och bådadera lyktades torsdagen före Katrinamessan (25 november) år 1514.» Här omtalas sålunda stuga, träverkstuga och sommarhus, men det bör samtidigt betonas, att

¹ Se vidare Hildebrand Sveriges Medeltid, I, s. 141 ff.

² Detta enl. uppgift av P. A. Säve i hans berättelse till Vitterhetsakademien 1864. C. Säve uppger Urgude i Sprogge.

dessas beteckningar icke nödvändigtvis behöva avse skilda byggnader, lika litet som stuga i våra dagar alltid betyder en fristående byggnad. Och vad »träverkstuga» angår, behöver detta ord icke betyda en stuga av trä; läst i samband med inskriften i sin helhet kan det även tänkas, att härmed avses ett träpanelat rum i den i övrigt av sten uppförda gården.

Gutalagen är ännu sparsammare med sina uppgifter. Gård förekommer där i sin vanliga dubbelbetydelse, dels av gård, dels av gärdesgård. Ett stadgande är dock värt en särskild uppmärksamhet. I kap. 17 heter det: »häst skall man binda, om man kommer till bonde, vid fjärde störpåret från ledstocken och fyra steg från mannens dörr, då ansvarar ägaren ej för annat än för hästens vänstra framben eller för hans tänder, om han bites. Om du far i gården eller till förrådshus, då binde du hästen vid gaveln eller bakväggen, då ansvarar du ej mer än nyss var stadgat.» Vid framkomsten mötes man sålunda av gärdesgården, och ingången genom denna till själva gården flankeras av tvenne ledstockar. Rider man in i gården, får hästen endast bindas vid gaveln eller bakväggen av huset, och detsamma gäller, om jag kommer till ett förrådshus. Detta innebär, att vid den tid, då detta stadgande nedskrevs, den främre långsidan av huset uppfattas som dettas frontsida och att det var i denna vägg, som ingången befann sig. Vi skola senare finna, att denna anordning har en reell motsvarighet i ännu bevarade byggnader från en förhållandevis så tidig tidpunkt som 1200-talets förra hälft. Ett annat stadgande av intresse är detta

(kap. 27): »Var och en ansvarar för den brunn, han har i sin gård, utom i det fall, att det ligger ett hjul eller en falllucka över den; då ansvarar den, som gått ifrån brunnen utan att stänga.» Lagen synes sålunda utgå ifrån, att det hör en brunn till varje gård. Det finnes också ett flertal brunnar bevarade med en diameter av omkr. 1 aln och utsvarvade direkt ur kalkhällen. Ibland ligga sådana brunnar även ute i ägor. Ett par exempel äro bevarade på brunnscholkar av huggen sten; starka skäl tala för att dessa äro av medeltida ursprung. Nämna vi slutligen, att ordet hus förekommer på ett par ställen i lagen och att en gång hus, som har lås omtalas (kap. 37), uppenbarligen såsom motsättning till de hus i gården, som icke äro låsta, så ha vi därmed uttömt lagens innehåll i vad angår byggnadsskicket.

Äro sålunda de litterära källorna fattiga, äro de ännu bevarade minnesmärkena så mycket rikare, och i flerdubbel större antal skulle vi ha mött dem, om vi för något mer än ett århundrade sedan hade berest Gotland. Bägge de förstberörda runinskrifterna tala om murbyggen. För Kullandsinskriftens vidkommande är det väl också antagligast, att denna avser en av sten uppförd gård. Men då inskriften från Sproge säger, att Peter Gudarve »lät göra denna mur och stugan», bör detta ses i samband med att inskriften var anbragt på en spiselhäll, om nu denna kvarlåg på sin ursprungliga plats. Mur betyder nämligen i gotländskan även spisel. Men just genom att sten i stor utsträckning ingick — och ännu ingår — i allmogens byggnadsskick,

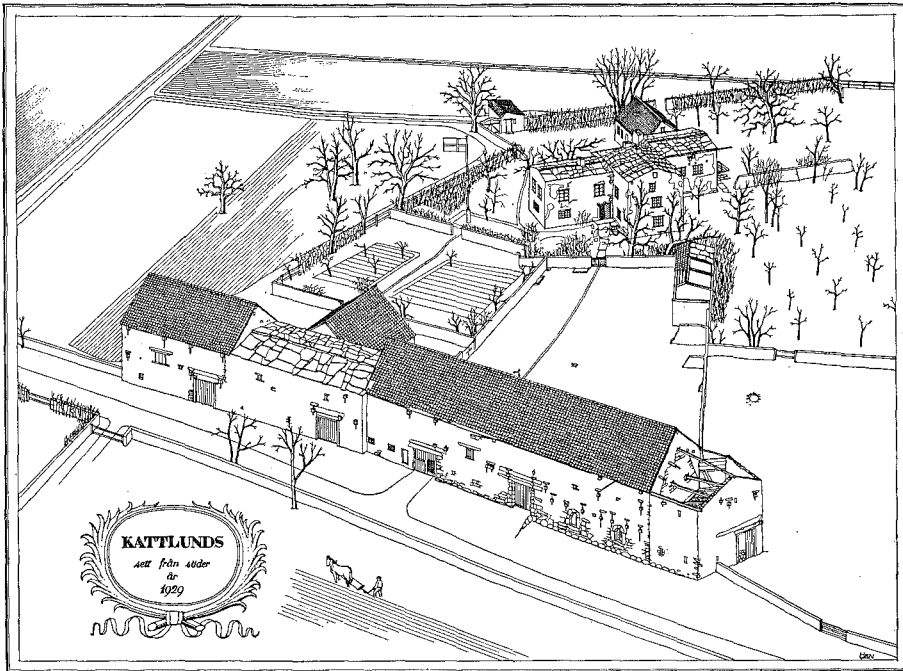

FIG. 1. KATTLUNDS, GRÖTLINGBO SN, FRÅN SÖDER.

Teckning av Fritz Örn.

erbjuder Gotland en större rikedom på civila medeltidsbyggnader än någon annan landsbygd i norra Europa. Summera vi tillhoppa de notiser, vi kunna erhålla genom äldre anteckningar eller genom ännu bevarade lämningar, känna vi 16 prästgårdar och 83 bondhus från öns medeltid, detta endast så långt vår nuvarande kunskap sträcker sig.³

Huvudmonumentet över en gotländsk medeltida gård är Katlunds i Grötlingbo, fig. 1, jämf. GMM, s. 38 f., Pl. XI. För att rädda detta märkliga komplex för rivning inköptes det år 1912 av dr S. Am-

brosiani; för medel, som ställts till förfogande av grevinnan Wilhelmina v. Hallwyl f. Kempe, förvärvades det år 1922 av föreningen Gotlands Fornvänner; det utgör nu en av Gotlands berömdaste sevärdheter. Gården är helt uppförd av sten. Vid framkomsten mötes man av en omkr. 70 m. lång ladugårdslänga och genom ett portluder i denna kommer man in på »storgården», motsvarande den fastsvenska fägården. Genom en stenmur är denna avgränsad från »lillgården», mangården, och här ligger inbäddad mellan gamla knotiga aplar och påronträd och med en kryddgård vid ena sidan den egentliga manbyggnaden, som består av tre vid skiljda tider uppförda byggnader

³ Se vidare Lithberg, Gotländska Minnesmärken, I, Sthlm 1929, s. 20 ff. Arbetet i det följande citerat GMM.

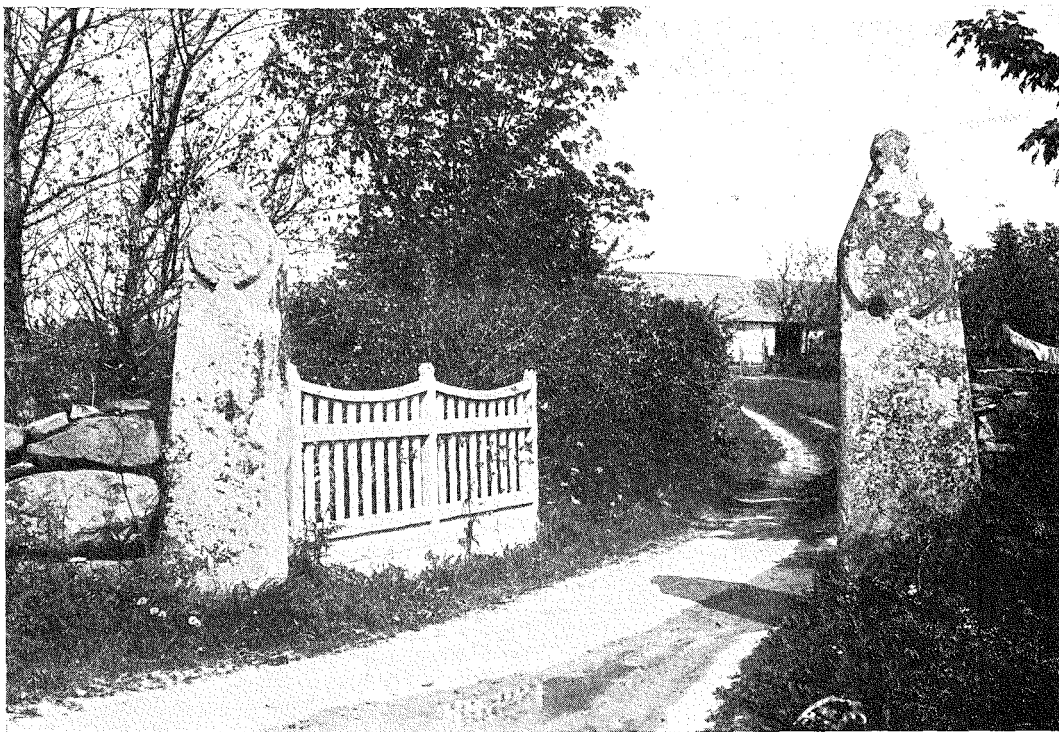

FIG. 2. GRINDSTOLPAR, DOMERARVE, ÖJA SN.

A. Edle fot. 1929.

anordnade i T-form. Bakom manbyggnaden ligger en fri plats, som ut mot ägorna avgränsas av en stenmur, vilken har ett särskilt intresse genom att i denna finnas inbyggda minst två latrinanordningar av särdeles ålderdomligt utseende. Ladugårdslängans östliga, nu delvis instörtade ända är en senare tillbyggnad. Det härpå följande partiet fram till portlidret bildar ladugårdslängans egentliga kärnparti. De från portlidret västerut liggande byggnadspartierna äro samtliga senare tillbyggnader uppförda i olika etapper. Det nyssnämnda kärnpartiet har mitt på sydväggen en stor fyrkantig port, som leder in till en loge, på Gotland

kallad lada, »läde», som upptar kärnpartiets västra ända. Dess östra ända har åtminstone i senare tid inrymt kohus och stall, och in till denna leda genom sydväggen två rundbågiga dörrar av huggen sten. Dörrarna i nordsidan — åt storgården — äro dels senare upptagna, dels utvidgningar av äldre dörrar, vilkas ursprungliga infattning nu är försvunnen. Byggnaden har huggna hörnkedjor; i östra gavelväggen synas rester av ett äldre, möjligen med trappgavlar försett gavelröste. I västväggen — åt portlidret — finnas smala ljusöppningar av samma utseende som medeltida skyttespringor. Den byggnadshistoriska undersökningen

FIG. 3. GÅRDSPORT, RIDDARE, HEINUM SN.

A. Edle fot. 1929.

är ännu icke i detalj utförd, men det torde icke kunna dragas i tvivelsmål, att denna del härstammar från medeltiden, närmare bestämt — på grund av de rundbågiga dörrarna — från romansk tid. »Storgården» begränsas åt väster av en i sen tid uppförd tröskverksbyggnad och åt söder av en låg länga, som synes inrymt mangelbodar och förrådshus; även denna är av sent datum. Huru storgården i äldre tider varit begränsad åt dessa håll kan först genom en grävning avgöras.

Av manbyggnaden är den östra flygeln, som inrymmer kök och bryggghus, det äldsta partiet. Detta har en delvis bevarad skråsockel av den smala form, som återfinnes i kyrkor från 1100-talet fram till tiden omkr. år 1200. Det till tiden när-

mast följande partiet är den södra flygeln, som nu inrymmer en kammare och storstugan. In till kammaren leder från köket en rundbågig dörr, som synes ha upptagits i samband med den södra flygelns uppförande. Även denna synes sålunda härstamma från romansk medeltid, och troligen har det stenvälv, som enligt en anteckning i Hörsne kyrkbok år 1691 en natt instörtade vid Katlunds och ihjäl-slog mannen och hustrun i sängen, täckt just den lilla kammaren. Yngst är den västra flygeln, vilken möjligen tillkommit först under 1600-talet. Är södra flygeln uppförd under romansk medeltid och den östra flygeln äldre än denna, passar detta mycket bra samman med att sistnämnda flygel är försedd med en skråsockel, som

K. A. Berlin fot.
FIG. 4. LADUGÅRD VID PRÄSTGÅRDEN I NÄR SN.
FRÅN SV.

tillhör äldre romansk tid. Det bör emellertid antecknas, att vid de grävningar, som verkställdes i samband med gårdens uppmätning år 1926, rester av en byggnad anträffades, som synes vara av ännu högre ålder. Med bestämdhet kan man dock icke yttra sig härom, förr än det blir möjligt att i samband med gårdens konservering verkställa detaljerade byggnadsundersökningar.

Det är ett långt perspektiv på den gotländska medeltidens allmogebyggnader, som öppnar sig vid Katlunds. Enligt vad vi nu kunna se, skulle nere vid vägen ha legat en länga av 26,70 m. längd och 9,65

m. bredd inrymmande fähus och loge samt foderloft och ett stycke längre in från vägen en mangårdsbyggnad bestående av två i vinkel uppförda flyglar. Samtliga dessa byggnadspartier synas hava uppförts under romansk tid. Hur gården i övrigt varit avgränsad känna vi icke, men troligen har lillgården — mangården — då som nu såväl mot storgården som mot ägorna varit avgränsad av en mur.

Portlidret, som nu bildar inkörseln till gården, tillhör de senare tillbyggnaderna. Hur den medeltida gårdsentrén varit anordnad känna vi icke. Enligt Gutalagens förut åberopade stadgande bör denna i vanliga fall ha bestått av en öppning flankerad av tvenne ledstockar, som väl i regel voro av trä. På södra Gotland, där stenhuggarkonsten ända in emot vår tid genom den rika tillgången på sandsten haft talrika utövare, förekomma ännu i dag ett flertal medeltida portstolpar av sten, båda kalksten och sandsten. Präktiga sådana finnas bevarade bl. a. vid Hallute i När, Hågvide i Stånga och Dömerarve i Öja, fig. 2. Även enklare sådana finnas såsom de vid Sigräifs i Vamlingbo av vilka den ena stolpen bär en runinskrift så lydande: »Olof Sudr gjorde oss.» GMM, Pl. XII. Nordligare på ön möta vi ännu monumentalare entréer i form av trappgavelsportar. Den präktigaste av dessa står vid Riddare gård i Heinum, fig. 3, GMM, Pl. XII.

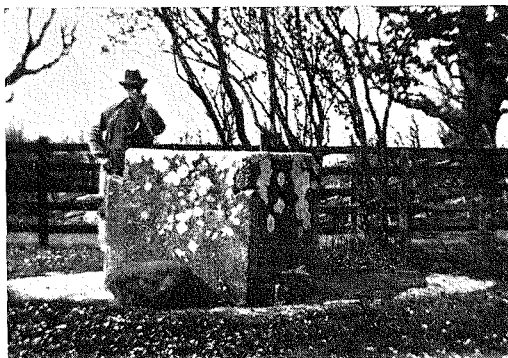
Den medeltida ladugårdslängan vid Katlunds är icke den enda i sitt slag på ön. Grundmurar av sådana synas vara bevarade vid en ruin av ett medeltida hus i Vamlingbo kallad »slottet på Hulehällar», fig. 10, jämf. GMM, sid. 38, 54, och vid den medeltida prästgården i

Bunge uppger Brunius, att liknande lämningar ännu på 1860-talet voro bevarade, se GMM, sid. 38. En ladugårdslänga av monumentalt slag var ännu vid detta århundrades början bevarad i Näs prästgård, fig. 4, jämf. GMM, sid. 38. Den mätte enligt Brunius 140,6 fot i längd och 34,4 fot i bredd, vilket gör 42,15 m. i längd och 10,30 m. i bredd; de motsvarande måtten vid Kattlunds voro 26,70 m. och 9,65 m. I norra gaveln befann sig ett klöverbladsbågigt gotiskt fönster. Tyvärr finnas inga uppgifter om husets inredning i övrigt eller om dess forna användning. 1913 jämnades det med jorden, och det enda, vi veta om detsamma utom Brunii beskrivning, är vad som framgår av ett antal fotografier, som lektor M. Klintberg i Visby utförde vid dess rivning och som nu finnas i Antikvarisk-topografiska Arkivet.

Slutligen återgives som exempel på medeltida brunnskar ett sådant från Hunninge i Klinte, fig. 5.

Långt rikare är vår kunskap om de hus, som enligt den fastsvenska terminologien skulle kallas invistarhus, d. v. s. boningshus och förrådshus. Men det bör redan här påpekas, att det icke alltid med bestämdhet låter sig avgöra, vilkendera funktionen, den av bostad eller den av förrådshus, som dessa neremot vår tid bevarade byggnader haft. De möta oss i ett flertal typer.

Enligt den allmänt vedertagna uppfattningen har den byggnad, som bildar så att säga fröet i den nuvarande allmogebostaden, varit ett hus med ingång på ena gaveln, och med taket och långväggarna framspringande som en svale över ingång-

Ernst Hellgren fot. 1915.

FIG. 5. BRUNN, HUNNINGE, KLINTE SN.

en. Det är samma hus, som ännu återfinnes i våra dagars bastu. Senare har svalen försetts med egen gavelvägg, och en ny dörr har anbragts i svalens ena långvägg, på så sätt har ett förrum erhållits och den forna ingångsdörren bildar nu dörren från detta förrum in till den egentliga stugan. Genom att med en vägg i husets längdriktning dela förrummet i två mindre rum, en förstuga och en kammare innanför denna, erhöles den husform, som bl. a. återfinnes i Morastugan på Skansen, med ingången placerad å långsidan helt nära den ena gaveln. Genom att vid denna gavel anbringa ett nytt hus, som medelst en dörr förbands med förstugan, erhöles den husform, som nu är den vanligast förekommande, med vardagsstugan på ena sidan om förstugan, högtidsstugan på den andra och en kammare mitt för.

Ett hus av helt annan typ och troligen även av annan härkomst är boden, sådan denna i sin enklaste form förekommer, — en avlång byggnad delad i två rum med skilda ingångar på långsidan och med fritrappor upp till den med en svale försedda överväningen. Det finns även en-

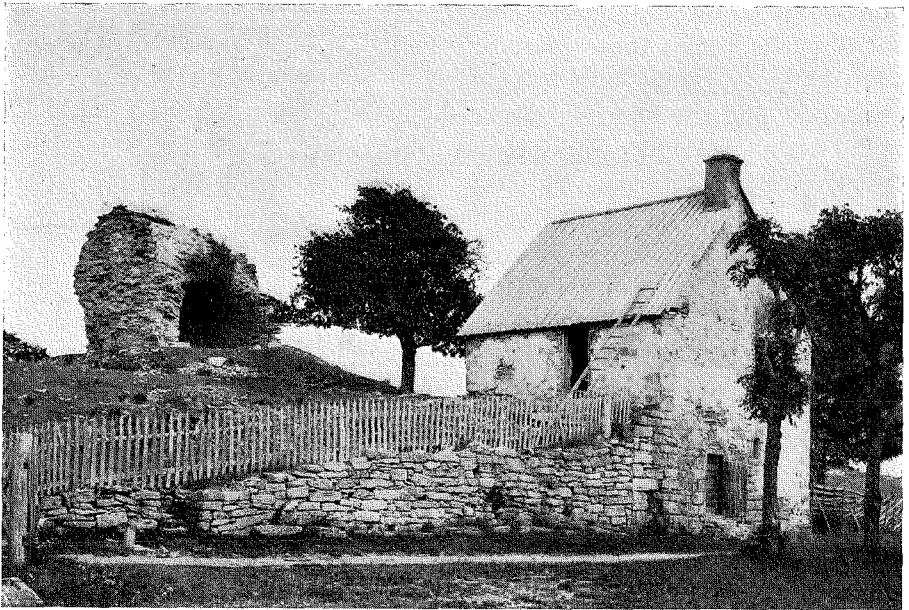

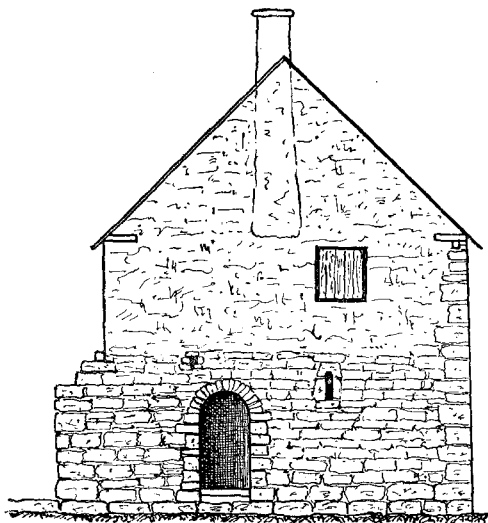
FIG. 6. FARDUME, RUTE SN, FÖRE KONSERVERINGEN. FRÅN SV. J. W. Hamner fot.

rummiga bodar med gavelgång, och ett försök har en gång gjorts att förklara den tvårummiga boden så, att denna uppkommit genom att två enrummiga gavelhärbrren vuxit samman till ett enda hus.⁴ En dylik förklaring torde dock få betraktas som en typologisk konstruktion. Det förefaller mig sannolikare, att den tvårummiga bodens närmaste fränder äro att söka i kontinentens tvårummiga hus, vilket icke uppstått genom att två enrummiga hus vuxit samman till ett större tvårummigt utan så, att ett större enrummigt hus av en mellanvägg delats i två rum i syfte att erhålla ett rökfritt sovrums eller bostadsrum skilt från det rökfyllda köket. Jag återkommer senare till denna fråga.

⁴ S. Ambrosiani, Bondkyrkans bod. Uppl. Fornm. Förf:s Tidskr., IV. (1908), sid. 222 ff.

De tre nu berörda grundformerna, huset med gavelgång, huset med ingång på långsidan, men med en dragning åt ena gaveln, och ett hus med två lika stora rum, vart och ett med sin egen ingång, återfinnas alla i Gotlands romanska medeltid. De förekomma dessutom i vissa variationer. Slutligen finnas också tornliknande byggnader, som dock i vissa avseenden låta sig inpassa i de nyss berörda schemata.

Då jag nu går att anföra en del exempel på dessa olika byggnadstyper, måste jag emellertid förutskicka den anmärkningen, att materialet ännu är mycket ofullständigt känt. Endast ett fåtal lämningar är dokumenterat genom uppmätningar och om flera ruinkullar, särskilt på södra Gotland, kunna först framtida grävningar lämna besked.

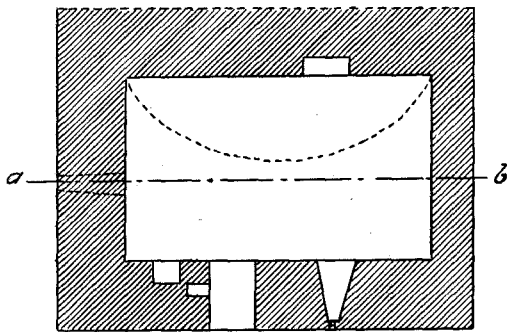

Uppmätt av Joh. Fardelin 1925.

FIG. 7. NORBYS KÄLLARE, FASAD, FARDUME, RUTE SN.

Ett hus med gavelingång, och en sådan av särdeles ålderdomligt kynne, finna vi vid Fardume i Rute, fig. 6—8, GMM, s. 23, Pl. IV. Märkligt nog är ingången icke placerad mitt på väggen utan nära husets ena hörn, och till höger om ingången befinner sig ett litet rundbågigt fönster. Bottenvåningen består av ett enda rum, täckt av ett tunnvalv med vederlag i norr och söder. Huset har kroppåstak i riktningen V—Ö, och det är i östra väggen dörren har sin plats. Oaktat huset har sin största längdriktning i N—S, så att tunnvalvet i verkligheten har något större bredd än längd, måste dock ostväggen på grund av valvets läge betecknas såsom gavelvägg. Dörren och fönstret äro av en typ, som mycket väl kan tillhöra 1100-talet.

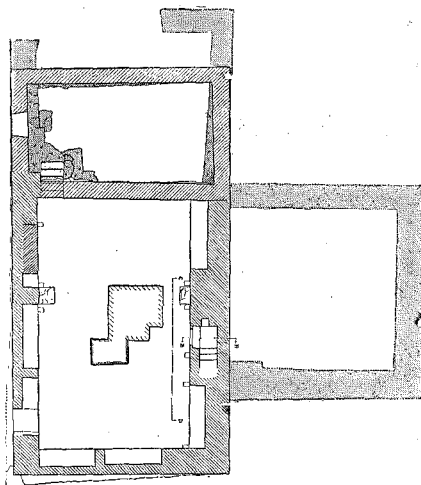
Kunde det på grund av förhållandet mellan längd och bredd dragas i tvivelsmål, vilkendera sidan av huset

Uppmätt av Joh. Fardelin 1925.

FIG. 8. NORBYS KÄLLARE, PLAN, FARDUME RUTE SN.

vid Fardume som var att anse som dess gavelsida, är däremot varje sådant tvivel uteslutet i fråga om den byggnad, varav lämningar finnas bevarade i källarvåningen till stamgården vid Kräkling i Kräklingbo,⁵ fig. 9, jämf. GMM, sid. 24 f., 56, Pl. VII. Huset har sin längdriktning i N—S med en inre längd av

Uppmätt av A. Edle 1926.

FIG. 9. PLAN AV KÄLLAREN VID KRÄKLINGS, KRÄKLINGBO SN.

⁵ Med stamgård avses här den huvudgård, från vilken de övriga gårdarna, på Gotland kallade parter, i senare tid avsåndrats.

FIG. 10. »SLOTTET PÅ HULEHÄLLAR», VAMBLINGBO SN, INTERIÖR FRÅN O. A. Edle fot. 1926.

11,10 m. och en bredd av 6,75 m. Det har i sin nedersta våning bestått av en s. k. högkällare, d. v. s. ett valvbetäckt rum, som av ett trägolv varit delat i två bottnar. Bjälklaget har vilat på remstycken, uppburna av knektar utefter de båda långsidorna. Betäckningen synes ha utgjorts av sex kryssvalv, uppburna av två kolonner. I norra gaveln leder en smal rundbågig dörr ned till den undre bottnen. Märkligt nog befinner sig även denna dörr alldeles invid hörnet, i detta fall husets nordvästra hörn. Detta kan emellertid ha sin förklaring däri att en annan dörr, placerad mera mitt på gaveln, lett upp till våningens övre botten. Möjligen är det från denna dörr som ett antal infattningsstenar härstamma, vilka för några år sedan tillvaratogs på gården. Dessa ha tillhört en romansk portal med

s. k. diamantsnitt. I det s. k. slottet på Hulehällar i Vamlingbo, fig. 10, jämf. GMM, sid. 24, 54, Pl. VI, fig. 10, finna vi ett tredje exempel på ett till denna grupp hörande hus. Detta har sin längdriktning i V—Ö och är av en tvärvägg delat i tvänne rum. Ingången befinner sig emellertid i den östra gavelväggen, och i tvärväggen finnas två dörrar, som förbundet de östra och de västra rummen. Sistnämnda dörrar befinner sig på olika höjd. Dörren för övre våningen befinner sig mitt på väggen, dörren för nedre våningen är placerad invid södra långväggen. De bevarade dörrinfattningarna äro rundbågiga. Ännu ett sådant hus, ehuru enrummigt, synas vi äga i ruinen efter gamla prästhuset i Öja.

Ytterligare ett exempel på ett hus med gavelgång, kan, så långt materialet för

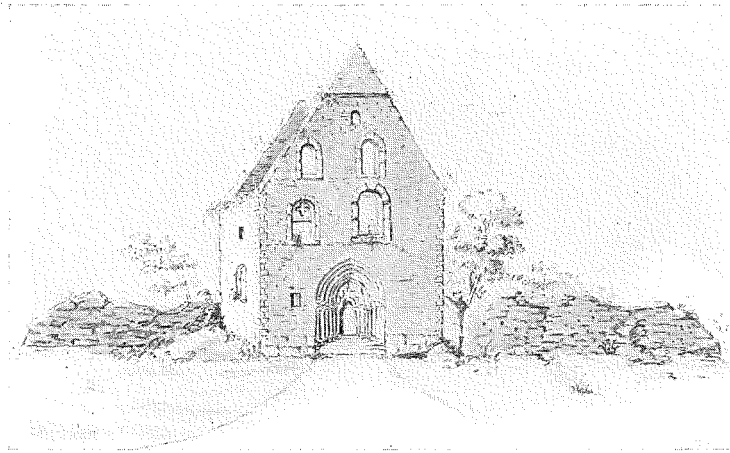

FIG. 11. PRÄSTHuset VID BUNGE KYRKA. Teckning av Hilfeling år 1800.

närvarande är känt, anföras. Det är ruinen av den forna prästgården i Bunge, nu annexförsamling till Rute. Ruinen i fråga är nu svårt skadad, men genom en teckning av Hilfeling från år 1800 äga vi kännedom om dess forna utseende, fig 11, jämf. GMM, sid. 25, 27. Å norra gaveln befinner sig en monumental spetsbågig portal. Övriga infattningar äro rundbågiga. Det kan emellertid ifrågasättas, huruvida vi äga rätt att utan vidare inrängera detta hus bland de redan berörda från Fardume, Kräcklings och Vamlingbo. I ett hus av så blygsamma proportioner och med sina i övrigt rundbågiga öppningar verkar den monumentala gotiska portalen senare insatt, och man erinras ovillkorligen om den tendens, som här och där gör sig gällande i kyrkorna att anbringa en monumental ingång i tornets västra vägg gentemot den regel, som annars är den rådande, att huvudingången befinner sig på södra långsidan. Man kan heller icke undgå att erinra sig, att den »Lafrans son till mäster Botvid», som

varit verksam i det närbelägna Helvi även har signerat fattigstocken vid Bunge kyrka. Placeringen av ingången i Bunge prästhus behöver icke bero på gammal tradition, den kan lika gärna vara ett utslag för en senare moderiktning, ett konstnärligt infall från den gotländska gotikens blomstringstid.

Då de byggnader, jag nu berört, sammanförts till en grupp, har detta skett uteslutande med utgångspunkt från att dörren varit placerad i gavelväggen. Det är troligt, att, då ett större material undersökts än det, som nu står oss till buds, helt andra synpunkter skola kunna anläggas på typfördelningen.

Det återstår oss emellertid ännu en typ av hus med ingång på gaveln. Denna representeras av Vatlings i Fole, fig. 12, 13, 37, jämf. GMM, sid. 23 f., 62, Pl. X. Genom en dörr i västra väggen kommer man in i ett kryssvalvsbetäckt rum, och till vänster innanför detta ligger ett mindre rum, täckt av ett tunnvalv. Dörren befinner sig icke mitt på fasaden utan har

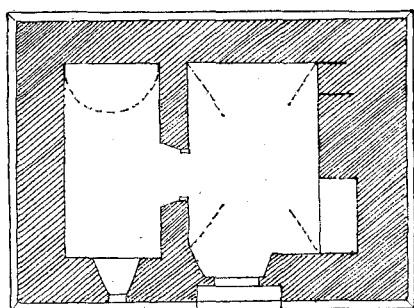

FIG. 12. VATLINGS, FOLE SN. FRÅN V.

S. Ambrosiani fot. 1898.

en dragning åt söder. Huset har sin längdriktning i N—S, men icke dessmindre befinner sig ingången på gaveln. Det är samma egenhet i dimensionerna som i huset vid Fardume, men där bestod bottenvåningen av ett enda rum, vid Vatlings äro rummen två. Från bottenvåningen leder en trappa inne i södra muren upp till andra våningen, men samtidigt har en trappa utefter utsidan av samma vägg lett upp hit och för detta ändamål är huset här försett med en särskild ytterdörr. Den nuvarande trappan är emellertid av sent datum. Den gamla trappan gick icke som den nuvarande från V—Ö utan från Ö—V och hade en underbygg-

nad av sten, som ännu är delvis bevarad. Översta våningen har i västra väggen en hissport och är täckt av ett tunnvalv med vederlag i norr och söder. Sistnämnda omständighet är viktig, ty av denna framgår, att kroppåsen från första stund haft samma riktning som nu, d. v. s. att de kortare nord- och sydsidorna äro långvägar och att de bredare väst- och ostsidorna äro gavelväggar, en sak som för övrigt även bestyrkes genom de rester av takstolen, som äro bevarade i västväggen. Vatlings är för övrigt ett memento för grävande konstarkeologer. Hade endast grunden varit bevarad, skulle man hava påstått, att här legat ett hus med ingång

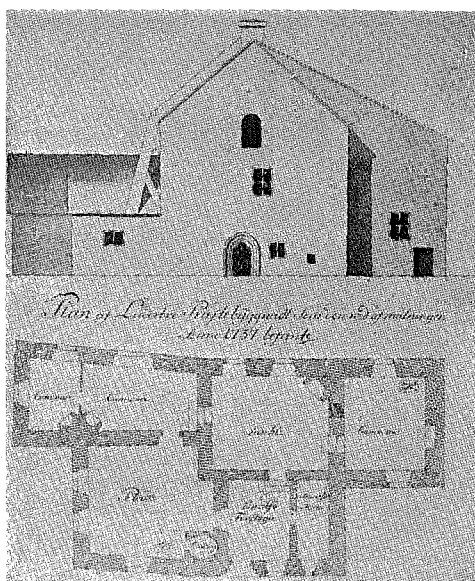

Uppmätt av K. A. Berlin.

FIG. 13. VATLINGS, FOLE. PLAN AV BOTTENVÅNINGEN.

på långsidan. Tack vare att även övervåningarna äro i behåll, kan man fastställa, att huset haft ingång på gaveln. Av dörrinfattningarna framgår, att byggnaden uppförts i romansk tid.

Till Vatlingstypen ha vi uppenbarligen att hänföra en annan, nu riven byggnad, den gamla prästgården i Lärbro, sådan den enligt teckningar i Wallins handskrivna Gotländska samlingar ännu var bevarad år 1737, fig. 14, 15. Kärnan i detta komplex är en medeltida byggnad med romansk ingång fullständigt lik den vid Vatlings. Av planen framgår, att ingången haft en dragning åt ena kortändan och lett in till ett hus med tvänne välvda rum, ett yttre, ett förrum om man så vill, och ett rum innanför detta, vilket väl varit den egentliga stugan för prästen. Dörren är placerad i gavelväggen och högre upp i denna, på en höjd motsvarande tredje våningen, befinner sig alldeles som vid Vatlings, en rundbågig hissport. Här må dock anmärkas, att hissportens placering vållar oss ett allvarligt bryderi. Den sitter mitt över ingångsdörren och sålunda snett i förhållande till det enligt grundplanen angivna kärnpartiet

Teckning från år 1737.

FIG. 14, 15. LÄRBRO PRÄSTGÅRD, FASAD OCH PLAN.

med de tvenne välvda rummen. Den sitter emellertid mitt på den dåvarande gaveln, men om dennas vänstra linje konnekteras med planen, träffar den denna så långt till vänster om det nyssberörda förrummet, att den kommer att innesluta även den del av köket, som upptages av spiseln och bakugnen. Frågan huru detta skall förklaras måste tillsvidare lämnas obesvarad.

Orsaken till att den vägg, där dörren i huset vid Fardume befinner sig, är husets gavelvägg, icke, som man enligt grundplanen vore benägen att tro, dess långvägg, kan vara att söka i den omständigheten, att det innanför liggande rummet är täckt av ett tunnvalv. Dörren kan icke gärna befinna sig i en av de väggar, som bilda vederlag för valvet, och å andra sidan blir valvets läge bestäm-

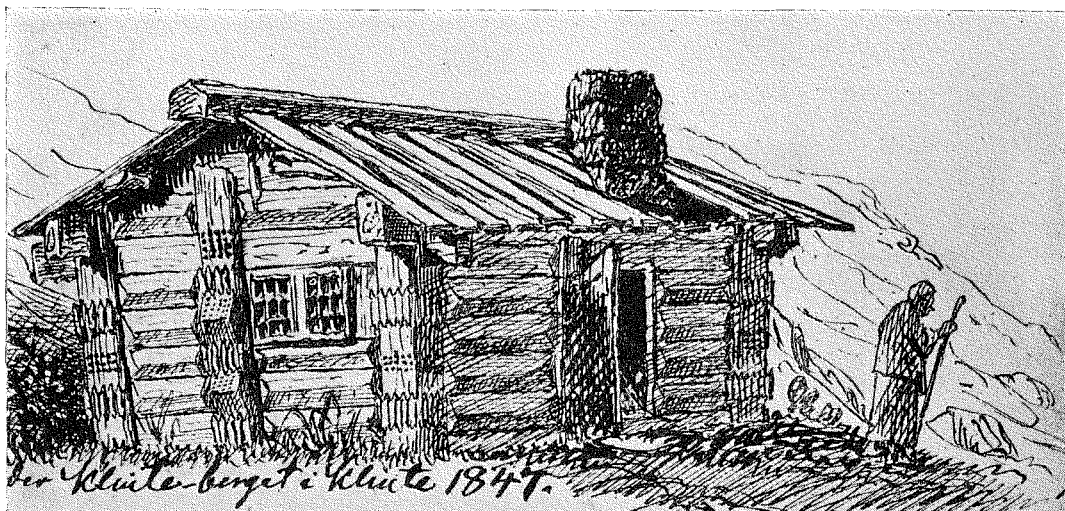

FIG. 16. STUGA VID KLINTEBERGET, KLINTE SN. SÄVE 1847. GOTL. SAMLINGAR I UPSALA UNIVERSITETS BIBL.

mande för gavlarnas placering. För Vatlings och ej heller för Lärbro prästhus gäller detta emellertid icke, då det rum, där ingångsdörren befinner sig, i dessa fall har kryssvalv. Anmärkningsvärt är såväl i Fardume som i Vatlings dörrens sneda placering i fasaden. För Vatlings kan ju den omständigheten, att huset är delat i två rum och försett med endast en ingång i och för sig vara tillräcklig orsak härtill. Indelningen med ett yttre och ett inre rum — ett förrum och ett rum innanför detta — är emellertid något helt annat än den indelning, vi strax skola möta i husen från Lauks och Bringes. Och man kan icke frigöra sig från den tanken, att dörrens placering och den nuberörda rumsindelningen betecknar ett visst släktdrag med det enkla nordiska hus, för vilket Skansens Morastuga är den allmännast kända företrädaren.

Hus av Morastugans typ äro icke okända på Gotland. Det finns t. o. m. sådana, som uppenbarligen äro av hög ålder, såsom ett nu rivet hus vid Klinteberget, tecknat av Säve 1847, fig. 16. Men det kan åtminstone icke ännu avgöras sedan vilken tid denna typ förekommit på ön. Den äldre järnålderns s. k. kämpgravar, som i flera hundratal äro bevarade på ön, ha troligen ingen släktskap med nu ifrågavarande stugor, och av ett fynd vid Levide i Vall synes kämpgravshuset ha hållit sig kvar ännu på 800-talet, ehuru det icke är uteslutet, att det nu kan ha existerat jämsides med andra husformer. Få vi, såsom väl är det naturligaste, anta, att den hustyp, som har sin motsvarighet i bastun eller som är utvecklad ur denna, funnits under äldre medeltid på Gotland, är det heller icke överraskande, om vissa av dennas karaktärer skulle återfinnas i den romanska tidens civila stenarkitektur.

En direkt motsvarighet i sten till de nu berörda trähusen äga vi i ett hus vid Nore i Vamlingbo, vilket tecknades av Säve vid förra århundradets mitt, men som nu är rivet, fig. 17. Portalen och fönstret äro medeltida. Tyvärr veta vi ingenting om dess inredning, och det är därför omöjligt att enbart på grund av teckningen göra en tidsbestämning; det kan ju lika väl tänkas, att dessa gamla arkitekturdetaljer insatts i en långt senare byggnad. Huset användes på Säves tid som brygghus.

Vi övergå nu till den grupp av hus, som i bottenvåningen visar två välvda rum med skilda ingångar. Den är, åtminstone så långt materialet hittills är känt, den talrikast företrädde. Det mest bekanta av dessa hus är Lauks i Lokrume, fig. 18—21, jämf. GMM, sid. 25 f., 29, 58, Pl. VIII. Huset har sin längdriktning i N—S. De båda rummen i bottenvåningen äro täckta med var sitt kryssvalv och hava ingen förbindelse sins emellan. Liksom vid Vatlings har andra våningen haft bjälktak och den översta varit täckt av ett tunnvalv. I östra långväggen befinna sig fyra dörrar, två för bottenvåningens tvenne rum och två för andra våningen, vilken sålunda synes varit av en trävägg delad i tvenne rum alldeles som bottenvåningen. I västra väggen har dessutom funnits ytterligare en dörr, som från en utvändig trappa lett in till andra våningens norra rum. Ett alldeles liknande hus befann sig vid Halner i Bro. Detta nedrevs sommaren 1925, sedan de ansträngningar, som gjordes att rädda det från förstöring misslyckats. Och vid Bössarve i Björke kvarstår norra halvan av ett tredje hus, av samma slag, vilket

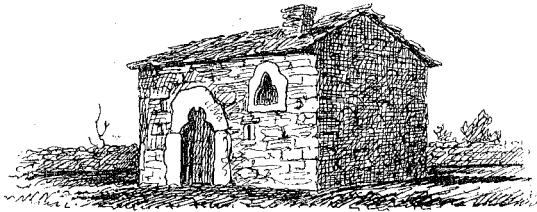
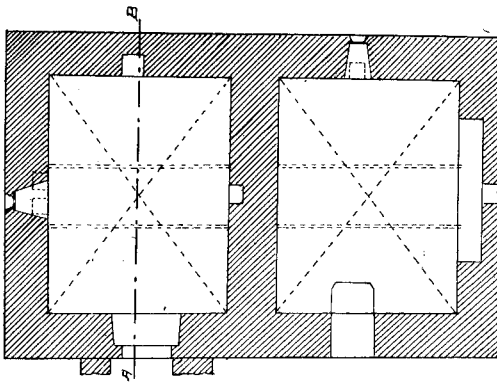
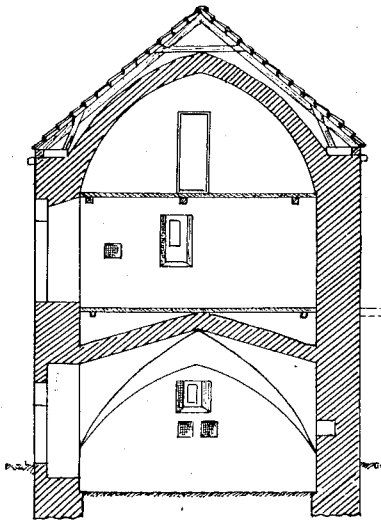

FIG. 17. HUS VID NORE, VAMLINGBO SN. SÄVES BER. I ANT. TOP. ARKIVET, 1864.

år 1799, då det ännu var oskadat, tecknades av Hilfeling, fig. 22, jämf. GMM, sid. 26 ff.

Ett gemensamt drag för alla dessa hus har varit den utvändiga trappa, som på framsidan lett upp till övervåningen. Hur denna varit anordnad är icke i alla detaljer klart. De utvändiga fritrapporna äro i kontinentens medeltida byggnadskonst ytterst vanliga, och i de i två våningar uppförda allmogebyggnaderna, de må vara av sten eller trä, sådana dessa i våra dagar möta oss i södra Tyskland och Schweiz, kunna fritrapporna anses vara en regel. Fullt så enkelt låter trappproblemet i de nu berörda gotländska husen icke lösa sig. Det enda av dessa hus, som nu kvarstår i något så när orubbat skick är Lauks. På en fotografi, tagen av S. Ambrosiani år 1904, GMM, Pl. VIII, fig. 14, synes kring den vänstra nedre dörren förtagningar till en utbyggnad och en dylik finnes även antydd på en uppmätning utförd av J. Fardelein 1912. De sista resterna av denna anordning utplånades vid den konservering av byggnaden, som verkställdes år 1919. Hösten 1929 företogs en utgrävning för att vinna närmare klarhet om utbyggnadens utsträckning, men denna gav ett mycket otillfredsställande re-

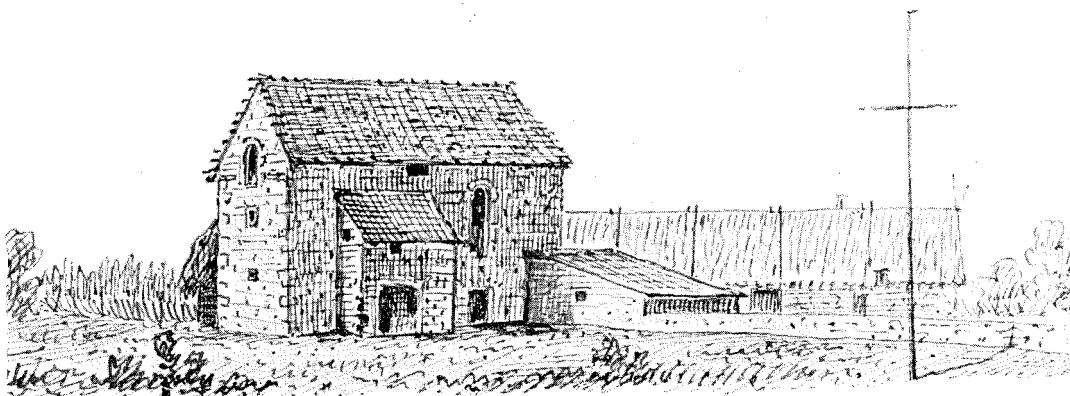
Uppmätt av J. Fardelin.
FIG. 18, 19. LAUKS, LOKRUME SN, PLAN OCH SEKTION.

sultat, beroende på att fasta hällen går nästan upp i dagen och murarnas fundament därför så gott som till sista stenen avlägsnats. Så mycket synes dock vara klart, enligt vad som meddelats av A. Edle, som ledde utgrävningen, att de från ostväggen framspringande murarna legat i förband med denna och sålunda beteckna en ursprunglig anordning. Lyckligt-

Teckning av Fredrik Nordin.
FIG. 20. LAUKS, LOKRUME SN.

vis ha vi en del äldre avbildningar i behåll, som ge oss viktiga upplysningar. Till en början kunna vi på en uppmätning av K. A. Berlin från omkr. 1900 iakttaga att den södra av de båda framspringande murarna — den närmast hörnet — är avsevärt tunnare än den norra. Vid denna tid synas endast fundamenten varit bevarade. På 1870-talet kvarstodo murarna emellertid till större höjd, och enligt en då utförd teckning av Fr. Nordin, fig. 20, var den norra muren icke massiv utan bestod av två tunna murar, och i dessa befann sig en trappa, som ledde upp till övervåningen. Denna trappa erinrar sig den ännu levande ägaren till gården, kyrkvärden Oskar Pettersson, vilken år 1918 skänkte huset till Gotlands Fornvännen. Uppenbarligen på grundval av hans upplysningar har Fardelin utfört en rekonstruktionsritning av trappanordningen. Enligt denna skulle först en kortare trappa i riktningen Ö—V i det bredare norra utsprånget ha lett upp till väggen, och från ett trapplan här skulle den i rikt-

Säves teckning i Ant. Ber. 1864. Ant. Top. Arkivet.
FIG. 21. LAUKS, LOKRUME SN.

ning N—S ha fört upp till andra våningens södra dörr. Enligt vad som påstås av Oskar Pettersson, skulle denna teckning dock icke vara alldeles riktig, i det att enligt hans uppfattning ett par trappsteg i murens sydsida lett in till den i ostvästlig riktning gående trappsträckningen. Ingången till trappan skulle alltså icke ha befunnit sig vid den framspringande murens östra ända utan varit placerad inne i det fyrkantiga rum, vars norra sida begränsats av den ifrågavarande muren. Vi äga emellertid ännu en teckning av huset vid Lauks. Denna återfinnes i P. A. Säves Antikvariska berättelse till Vitterhetsakademien av år 1864, fig. 21. Enligt denna begränsa de bägge murarna ett litet förrum framför södra dörren, och detta rum är täckt med ett pulpettak, som vilar mot byggnadens nuvarande ostvägg. Är denna teckning riktig — och härpå ha vi ingen anledning att tvivla — skulle sålunda den egentliga ingången ha befunnit sig i förrummet, från detta ledde en dörr in till södra rummet i husets bottenvåning och en trappa i förrummets norra

vägg förde upp till södra dörren i övre våningen. Genom en sådan anordning vanns även den fördelen, att åtminstone det södra rummet i bottenvåningen i händelse av ett överfall kunde stå i direkt förbindelse med övervåningen i skydd av dörren till förrummet, jämf. GMM, sid. 29.

Jag har något utförligare redogjort för Laukshusets trappanordning, så långt vi nu kunna följa den, dels emedan den är av en viss betydelse för frågan om husets bestämelse — om det varit ett bostadshus eller ett förrådshus, dels emedan den kan vara vägledande för undersökningar av andra hus av liknande slag. Och i detta sammanhang bör då även nämnas, att invid sydsidan av huset vid Vatlings, snett nedanför dörren till dess andra våning en stenfoot blottats, som efter allt att döma utgjort underbyggnaden för en här befintlig utvändig trappa.

En förbindelse mellan våningarna kan även hava erhållits medelst trappor inne i murarna. Ett exempel härpå är ruinen vid Unghanse i Öja, fig. 23, 24, jämf. GMM, sid. 28 ff. Denna är numera riven,

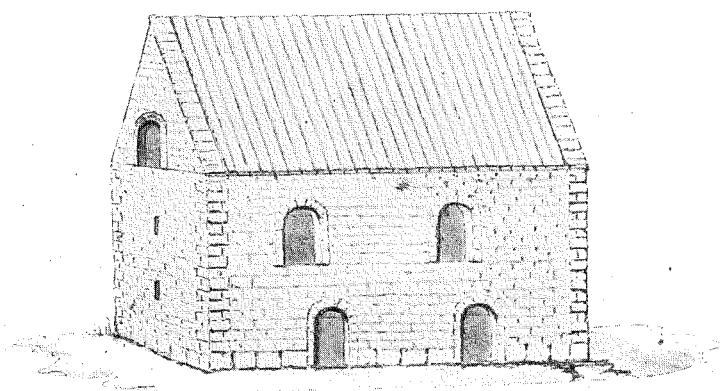

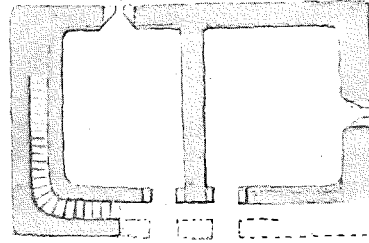
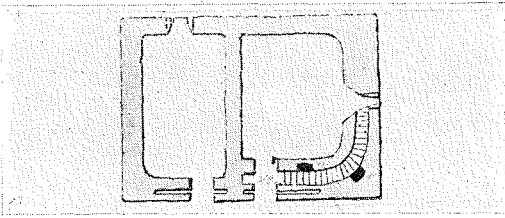
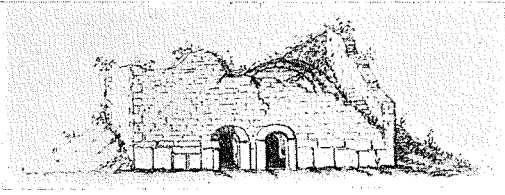
FIG. 22. BÖSSARVE, BJÖRKE SN.

Teckning av Hilfeling 1799.

men genom en teckning av Hilfeling år 1799 är den väl dokumenterad. Anmärkningsvärt är, att även här endast det ena av bottenvåningens rum har direkt förbindelse med övervåningen. En annan av Hilfeling tecknad ruin är den vid Ronnarve i Öja, fig. 25, 26, jämf. GMM, sid. 28, 30. Även den har för länge sedan skattat åt förgängelsen. Här synes emellertid i den tjocka framväggen varit inbyggd en gång framför dörrarna till bottenvåningens båda rum, och denna gång har sedan direkt fortsatts av en trappa upp till andra våningen. Begge dessa hus förete i övrigt den typiska grundplanen av två rum med skilda ingångar i bottenvåningen. Till samma grupp synas vi också ha att räkna den ruin, som ännu, ehuru i starkt skadat skick, kvarstår vid Kastle i Vamlingbo, se GMM, sid. 30 f., 54, Pl. VI, fig. 11.

Slutligen är att till nu föreliggande grupp räkna huset vid Bringes i Norrlanda, fig. 27—30, GMM, sid. 31 ff. 46 ff., Pl. II, III. Detta har emellertid en våningsinredning så rikt utbildad, att man knappast väntar sig en sådan från den

tid, som här är i fråga, senast 1200-talets mitt, att döma av ännu bevarade arkitekturfragment. Bottenvåningen har, liksom andra våningen, varit delad i två rum med var sin ingång, men dessutom har i skiljeväggen funnits en dörr, som förbundet de båda rummen sinsemellan, och från denna dörr har sedan en trappa lett upp till övervåningen. Utanför de bägge rummen och på framsidan av huset har dessutom löpt en korridor, i vilken man inträtt genom en rundbågig dörr nästan mitt på långsidan. Korridoren har haft en övervåning; denna har varit försedd med breda ljusöppningar, och från dessa härstamma uppenbarligen två kolonnbaser, ett kapital samt fragmenten av ett kolonettskäft, vilka anträffats bland övriga nedrasade byggnadsstenar. Jag har i Gotländska Minnesmärken, I, sid. 32 ff. utförligare redogjort för de olika detaljiakttagelserna rörande husets forna utseende och därmed motiverat det här återgivna rekonstruktionsförsöket. Jag har där också påpekat den omiskännliga frändskap, som råder mellan denna byggnad och de galleriförsedda gotländska

Teckning av Hilfeling år 1799.
FIG. 23, 24. UNGHÄNSE, ÖJA SN.

Teckning av Hilfeling år 1799.
FIG. 25, 26. RONNARVE, ÖJA SN.

kyrktornen å ena sidan och å den andra mellan ett hus av denna form och den med svalgång försedda allmogeboden i trä.

Vi ha ännu en husform, det enrummiga tornliknande huset. Ett sådant ha vi redan mött i bilden från Fardume, fig. 31, jämf. fig. 6. Det är beläget något 10-tal meter öster om det förut beskrivna huset. Det har varit uppfört till minst två våningars höjd med trappor inne i murarna. Från samma socken, där Fardume är beläget, från Rute socken, känna vi ytterligare två lämningar av liknande hus, den ena vid Puttersjaus, fig. 32, jämf. GMM, sid. 23, 60, Pl. IX, den andra vid Valla.

Hit synes också böra föras huset vid Hästnäs, $\frac{1}{2}$ mil norr om Visby, fig. 33—35, jämf. GMM, sid. 36 f. Byggnaden är

nästan kvadratisk med trappgavlar å ost- och västväggen. Den är uppförd i två avdelningar med ett rum i varje. Den undre avdelningen täckes av ett kryssvalv och den övre av ett tunnvalv. Varje avdelning är dessutom av ett bjälklag delad i tvenne, så att våningarnas antal i själva verket är fyra. Mitt på södra långsidan befinner sig ingången till den undre avdelningens övre botten, och vid sidan om denna sitter dörren till samma avdelnings undre botten, husets källarvåning. I östra gaveln finnes ännu en dörr, och från denna leder en trappa i södra väggen upp till den övre avdelningen, som på södra sidan har en rad av tre kopplade fönster anbragta på ett sätt, som återigen leder tanken på kyrkornas torngallerier. Jag har också i an-

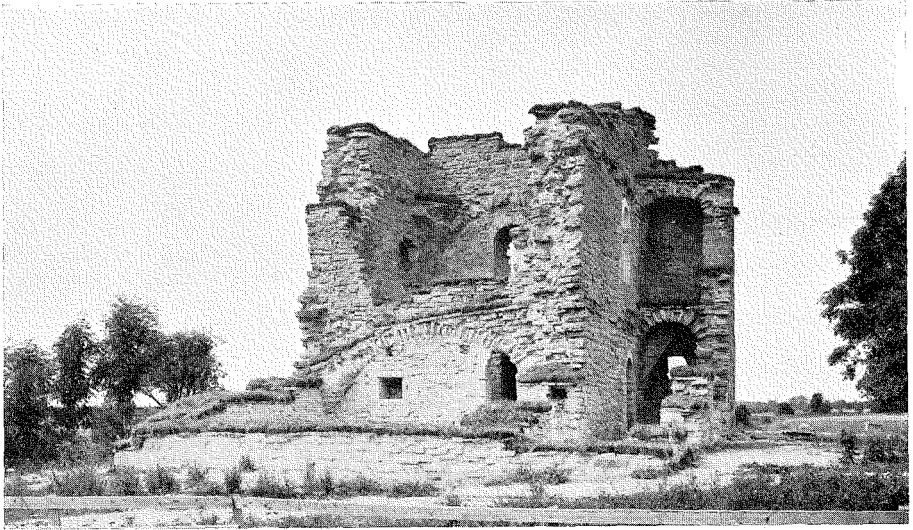

FIG. 27. BRINGES, NORRLANDA SN, EFTER KONSERVERINGEN, FRÅN SO. A. Edle fot. 1926.

nat sammanhang, GMM, sid. 37, framkastat den möjligheten, att Hästnåshusets fönsterrad vore en förkrympt fortsättning av en typ, som i Bringeshuset erhållit en på visst sätt klassisk utformning. Galleriet är försvunnet, men den pregnans, det en gång gav åt husets huvudfasad, har glömt sig kvar som en rad kopplade fönsteröppningar på väggens halva höjd.

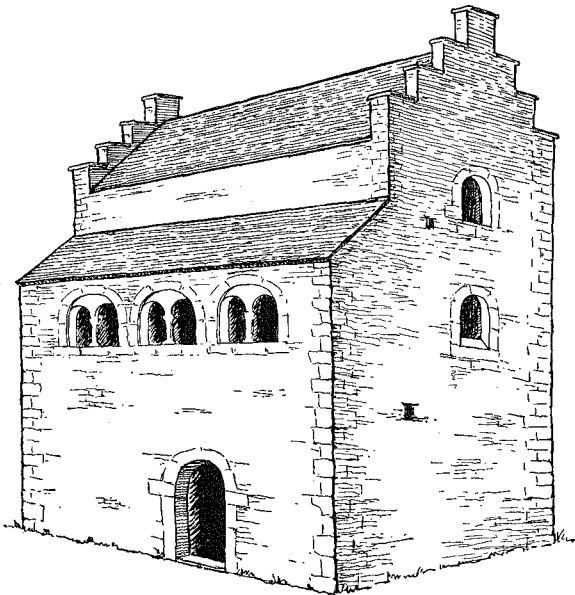
Ännu så länge ha vi endast uppehållit oss vid de enstaka husen. Det finns även större komplex av sådana. Om dessa är emellertid ännu icke mycket att säga. Ett dylikt komplex är Fardume, ehuru de två husen härstädes ligga var för sig. Ett komplex av sammanbyggda hus visar det nyligen utgrävda medeltida prästhuset i Lau. På 1500-talet gjordes Lau till annexförsamling åt När, prästen flyttade bort, men ännu under 1700-talets förra hälft var huset klockarebostad. Detta huskomplex

består nu av ett flertal rum, men om anläggningen i sin helhet eller om de olika partiernas inbördes ålder är det för tidigt att yttra sig, så länge utgrävningen icke blivit fullständigt avslutad. Det är föga troligt, att huset erhållit några avsevärda utvidgningar sedan det upphört att vara prästgård. Vi hava därför rätt att anse samtliga byggnadspartier äldre än reformationstiden. Det kan måhända verka överraskande att finna en prästgårdbyggnad av denna omfattning, men vi få härvid erinra oss, att vid de större landskyrkorna — och Lau är en av de allra största — med stor sannolikhet utom kyrkoherden, curatus, funnits ett lägre prästerskap för tjänstgöring vid de olika mässorna och sidoaltarna och även för assistering vid de stora gudstjänsterna. Givetvis har då för detta lägre prästerskap funnits bostäder i prästgården. Ännu ett exempel på ett huskomplex

Uppmått av A. Edle.

FIG. 28. 29. BRINGES, NORRLANDA SN. PLANER AV BOTTENVÅNINGEN OCH ANDRA VÅNINGEN.

Marit Lithberg 29.

Teckning av Marit Lithberg 1929.

FIG. 30. BRINGES, NORRLANDA SN. REKONSTRUKTION.

A. Edle fot. 1927.

FIG. 31. »MYNTTORNET», FARDUME, RUTE SN, FÖRE KONSERVERINGEN. FRÅN SV.

kan anföras, nämligen den förut berörda gården Katlunds i Grötlingbo, där åtminstone den östra flygeln och den i vinkel mot denna uppförda södra flygeln synas ha tillkommit redan i romansk tid.

Vi ha hitintills i huvudsak uppehållit oss vid grundplaner och rumsinredning, helt naturligt då ofta endast bottenväningen är i behåll. Om själva uppbyggnaden erhålla vi i Wallins anteckningar omkr. 1740 en del kompletterande notiser. I några fall angivas trappgavlar. Sålunda beskrives Maistre i Sundre som »ett stort hus af 3 våningar och 2 krus- eller trappgaflar» och Bilds i Vamlingbo som »ett stort hus 3 våningar och krusiga, gaflar». Vid Siffride i samma socken stod ett »stort wackert hus af 3 våning-

ar förutom wind, är slätt som en Is med fyrkantig huggen sten, sup. alla andra, och alla gluggar fodrade med röd grof marmor». Det brygghus vid Nore i Vamlingbo, som Säve tecknade, fig. 17, hade dörr- och fönsterinfattningar av röd marmor, och vid Ranarve i Öja tillvaratogs för något 10-tal år sedan ett litet trebladigt fönster uthugget ur en enda håll av röd, slipad kalksten. Säve återger flerstädes i sina berättelser och anteckningar arkitekturfragment från skövlade profanbyggnader å landsbygden. En sammanställning av hela det föreliggande materialet såväl i Säves teckningar som i ännu bevarade lämningar skulle helt visst ge ett rikligt tillskott till kännedomen om den medeltida byggnadskonsten på ön. Jag återger här enligt Säve en teckning

FIG. 32. PUTTERSJAUS, RUTE SN, EFTER KONSERVERINGEN. FRÅN SO.

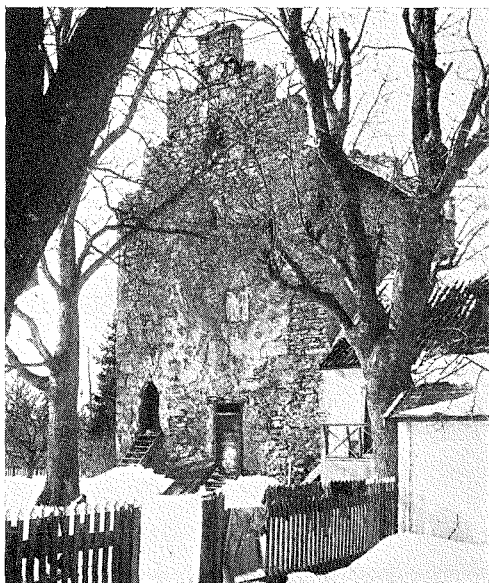
A. Edle fot. 1929.

av en gotisk portal från Skogs i Hamra sådan den ännu omkr. 1850 var bevarad, fig. 36. Den är nu för länge sedan förstörd. Och jag kan i detta sammanhang icke undgå att erinra om den stora likheten med portalen i det lilla kabinettet i Glimmingehus i Skåne. Även denna är ett gotländskt arbete och jag har i annat sammanhang^o förklarat detta så, att slotets byggherre Jens Holgersson Ulfstand, som 1487—1509 var dansk länsherre på Gotland, hemfört förutom vanlig byggnadssten även en hel del arkitekturresten från det då ödelagda Visby och med dessa smyckat sitt ståtliga bygge på Österslätt

^o Lithberg, Glimmingehus, Hist. Tidskr. f. Skåneland, IV, sid. 236 ff. Lund. 1910—1913; portalen avbildad å sid. 247. Se även Dens. Glimmingehus och Gotland, Fornvännen 1927, sid. 273 ff.

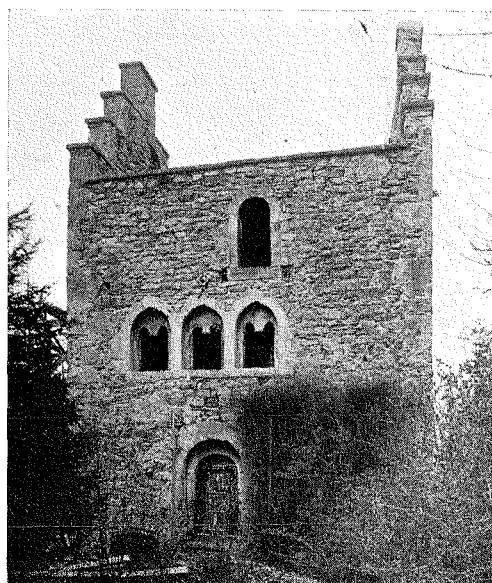
i Skåne. Portalen i kabinettet utgör icke det enda exemplet på hur äldre gotländska arkitekturdetaljer kommit till användning i Glimmingehus. Naturligtvis behöver det icke vara Visby enbart, som fått släppa till materialet, det kan lika väl vara de förfallna bondgårdarna på landsbygden. — Ett annat av Säve avbildat arkitekturfragment är ett gotiskt dörrfält, som fanns inmurat vid Ejvide i Eksta, se Säves berättelse till Vitterhetsakademien 1864, sid. 153. Vid Kyrkbys i Heinum hade funnits en inkörsport liknande den förut avbildade från Riddare men icke krönt av ett ringkors utan av en gotisk korsblomma. Denna fanns ännu på Säves tid inmurad i en laduvägg i gården.

Ännu i dag påträffas inmurade arki-

A. Edle fot. 1925.

FIG. 33. HÄSTNÄS, VISBY LANDSFÖRS. FRÅN Ö.

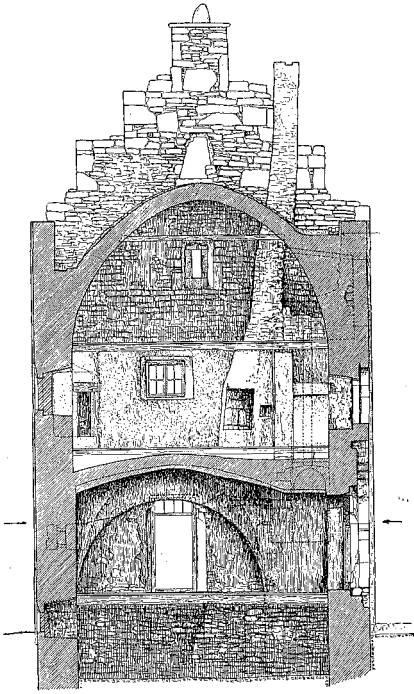
A. Edle fot. 1925.

FIG. 34. HÄSTNÄS, VISBY LANDSFÖRS. FRÅN S.

tekturfragment i gårdar, där medeltida stenhus i äldre tider stått. Vid Burs i Norrlanda påträffade den intresserade hembygdskforskaren J. Larsson för omkr. 20 år sedan källaren till ett medeltidshus, och ett par i samband därmed hittade arkitekturdetaljer har han låtit inmura i sin bostad. Ävenså anträffades för ej så länge sedan lämningar av det hus, som Wallin omtalar vid Hageby i Etelhem, och ett flertal därvid funna arkitekturdetaljer har bonden därstädes ävenledes inmurat i sin manbyggnad. Här finnas bl. a. rester efter en gotisk portal. I Fole kyrkas sakristia befinner sig nu ett fyrklöverfönster. Detta kvarlåg till kyrkans sista restaurering vid kyrkogårdsmuren och uppgavs för Säve hava tillhört prästgården, Säves berättelse 1864, sid. 32. Resterna av den romanska portal, som an-

träffades vid Kräklings i Kräklingbo, äro numera införda till Gotlands Fornsal. Ännu i dag kvarstå två romanska portaler, den ena vid det förut beskrifna Vatlings i Fole, fig. 37, den andra vid Vible i Västerhejde, fig. 38. I huset vid Hästnäs finna vi en gotisk ristonerung i portalen. Ännu andra exempel kunde anföras.

Vår hastiga och på intet vis uttömmande översikt över materialet är härmed slutad. Jag kan emellertid icke lämna ämnet utan att ännu en gång ha gjort några erinringar rörande de olika hus typerna. I det inledningsvis anförda citatet ur Gutalagen synes man utgå från att ingången till huset befinner sig mitt på dettas ena långsida, och stadgandet för oförmedlat bilden av Bringeshuset

Uppmått av A. Edle.

FIG. 35. HÄSTNÄS, VISBY LANDSFÖRS., SEKTION.

för våra ögon. Som vi av de anförda exemplen sett, utgöra dock hus med ingång på gaveln en mycket betydande procent. Denna grupp företer en rätt stor heterogenitet, och troligen komma framtida undersökningar att blotta ett antal bestämda typer. En sådan synes redan nu kunna urskiljas. Det är den, som representeras av huset vid Vatlings i Fole med ingångsdörren något snett på gaveln och med bottenvåningen delad i två rum, som sinsemellan äro förbundna medelst en dörr. Den, fig. 37, avbildade ingångsdörren ger tydligt vid handen, att vi befinna oss vid 1200-talets förra hälft. Som jag redan framhållit, är det möjligt, att vi i hithörande hus kunna spåra vissa

drag gemensamma med det s. k. nordiska huset i dess enklaste former.

Den hustyp, som åtminstone tills vidare är den numerärt överlägsna, är den, som representeras av serien Lauks-Bringes. Även om vissa variationer förekomma, bildar denna grupp dock en sluten enhet såtillvida, att bottenvåningen varit delad i två ungefär lika stora rum, vart och ett med sin ingång utifrån men, om vi från Bringes, utan förbindelse sinsemellan. På framsidan av huset har en trappförbindelse funnits mellan våningarna. Denna kan, såsom synes varit fallet vid Bössarve i Björke, ha utgjorts av fritrappor av trä, den kan även ha varit inbyggd i ett särskilt trapphus såsom vid Lauks, fastän även här, såsom de bevarade lämningarna tydligt visa, en svalgång av trä löpt utefter övervåningens framsida. Vidare kan förbindelse mellan våningarna ha erhållits genom trappor inne i främre långväggen såsom vid Unghanse och Ronnarve i Öja. Slutligen kan huset på framsidan haft ett galleri såsom vid Bringes, där en trappa troligen varit inbyggd, fast ytterligare en trappa mellan våningarna funnits i skiljeväggen inne i huset. Såväl grundplanen som trappanordningarna leda tanken på träarkitekturens vanliga tvårummiga bod med skilda ingångar på långsidan. Detta hus har fränder inom den fastsvenska medeltida stadsarkitekturen. Typen återfinnes i Andreas Ands hus på Studentholmen i Uppsala⁷, i Helgeandshuset i Linköping, den synas också ha bildat den ursprungliga kärnan i Kalendehuset i Lund. Typen har också släk-

⁷ Lithberg, Knut Stjernas grävningar å Studentholmen, Uppl. Fornm. Fören:s Tidskr. VIII, sid. 246, 249 f., Plan II.

FIG. 36. PORTAL, SKOGS, HAMRA SN, SÄVE ANT. BER. I ANT. TOP. ARKIVET.

A. Edle fot. 1929.

FIG. 37. PORTAL, VATLINGS, FOLE SN.

tingar i Visby. En sådan besläktad byggnad är Gamla apoteket, vars bottenvåning består av två rum utan förbindelse sinsemellan, men med skilda ingångar för de bägge halvorna mitt på husets åt gränden vettande långsida. Även Gamla apoteket är sålunda, om man så vill, en tvårummig bod, endast med den skillnaden, att varje rum har två kolonner och sex kryssvalv.

Såsom jag redan antytt, är jag mest benägen för den åsikten, att detta tvårummiga hus icke har sina direkta rötter i svenskt eller nordiskt byggnadsskick, utan att dess förutsättningar snarast äro att söka på den europeiska kontinenten. Vi återfinna typen som palatsbyggnad i medeltida borgar på tyskspråkig botten. Så har t. ex. det äldsta under 1000-talet uppförda boningshuset i slottet Hallwil samma tvårummiga grundplan⁸, och uppe i Alperna ligga söndersprängda enklaver av tvårummiga hus, vilka efter allt att döma i äldre tider haft en vidare spridning i södra Tyskland och nedåt Rhen.

⁸ Lithberg, Schloss Hallwil IV, Sthlm 1930, sid. 336.

I vårt land har flerrummigheten i allmogebostaden delvis uppstått genom att ett par ursprungligen fristående byggnader sammanförts till en sammanhängande länga. På kontinenten synes flerrummigheten ha uppstått genom att en ursprungligen enrummig byggnad av mellanväggar delats i flera rum. Den drivande faktorn därvid synes ha varit en önskan att isolera härden från stugans övriga delar för att dymedelst erhålla åtminstone någon plats, där man var fri från röken. På så sätt synes det tvårummiga huset ha uppkommit med ett kök och en stuga. Man kan även gå en annan väg genom att insätta väggar på ömse sidor om den i husets mitt befintliga härden. Man får då ett hus med ett rökfyllt kök i mitten och en dagligstuga och en kammare på ömse sidor om detta. Det är den typ, som betecknas som »das dreisässige Haus» och som särskilt förekommer i norra Schweiz, dit det synes trängt in från väster och därmed avsnört det äldre tvårummiga huset i olika isolerade provinser.

Det tvårummiga huset, sådant det möter oss i svenska medeltidsstäder och på Gotlands landsbygd får väl närmast anses vara en kontinental typ, som har fränder inom hela det område, den baltiska Hansan omslöt, och även inom det område vid Rhen, huvudsakligast Westphalen, med vilket vi veta, att åtminstone Gotlands handel och kultur hade så talrika förbindelser. Och det bör då med den omiskänliga släktskap, som råder mellan detta hus och den tvårummiga svenska allmogeboden, upptagas till allvarlig prövning, i vilket förhållande denna sistnämnda husform står till det tvårummiga stads-huset. Åtminstone för Visbys vidkommande kan det vidare sättas ifråga, om ett hus sådant som Gamla apoteket varit ett bostadshus, om det icke snarare varit ett lagerhus, en bod i ordets egentliga mening, avsett för utlastning och uppläggning av köpmannens varor. Ty den medeltida köpmannen var en farande sven, som bodde på sitt skepp och seglade från stad till stad, från marknad till marknad.

Naturligtvis hava dock liknande hus även varit varaktigt bebodda, men det kan även ifrågasättas, huruvida hus sådana som Lauks och Bössarve varit bostäder, om de icke snarast få uppfattas just som förrådshus. För Lauks ha vi en antydning i sådan riktning genom Wallins uppgift, att här fanns ett medeltida hus »stort nästan såsom en kyrka, 4 våningar högt». Detta överensstämmer icke med det hus, som nu kvarstår i gården. Är Wallins uppgift riktig, skulle här sålunda funnits ett betydligt monumentalare hus, som var det egentliga bostadshuset, och det nuvarande huset kan då knappast

A. Edle fot. 1925.

FIG. 38. PORTAL, VIBLE, VÄSTERHEJDE SN.

varit annat än just en bod. Även för Vatlings har Wallin uppgiften, att här stått två hus, och helt nära den nuvarande medeltida byggnaden ha också grundmurar till en annan byggnad anträffats. Tyvärr blev ingen sakkunnig undersökning utförd, då detta fynd gjordes. Men att hus av hithörande typ även tillhört öns medeltida bostadskultur framgår av Bringes i Norrlanda.

Slutligen må ännu en erinran tillätas mig. Det är väl föga troligt, att man i Sverige rent spontant hittat på att skapa flerrummiga bostäder genom att till sammanhängande längor hopföra smärre bygg-

nader. Det är väl sannolikare, att man kommit underfund med fördelen av en flerrummig bostad genom erfarenheter utifrån, och väl då närmast genom husen i städerna eller genom herremansboningar på landsbygden. Incitamentet till uppkomsten av det flerrummiga svenska allmogehuset, sådant det framför allt i södra och mellersta Sverige erhållit en pregnant utbildning, skulle med andra ord vara införandet från kontinenten av flerrummiga hus av andra traditioner än det nordiska husets. Är denna uppfattning

riktig, skulle emellertid förutsättningar för uppkomsten av det flerrummiga svenska huset ha förefunnits redan vid 1200-talets början.

Det är sålunda en hel del intressanta och för den nordiska husforskningen centrala problem, som uppstå till diskussion kring de talrika lämningar av medeltida profanarkitektur, som bevarats på Gotlands landsbygd. Och här finns ännu ett icke obetydligt material, som endast väntar på att de ekonomiska möjligheterna skola medgiva att sätta spaden i jorden.

ETT SKÅNSKT KASTNÄT.

AV

IVAR ARWIDSSON.

Förekomsten av cirkelrunda kastnät i vårt land var mig fullständigt obekant, när för en del år sedan dåvarande fiskerintendenten i södra distriktet, sedermera byråchefen för fiskeriärenden doktor Osc. Nordqvist berättade, att sådana användes i Malmöhus län, närmare angivet i Lödde å. O. Olofsson¹ är den ende, som mig veterligen i litteraturen omnämnt dylika nät från Sverige; han säger, att näten användas i Kävlingeån, ett annat, högre upp använt namn för Lödde å².

¹ Fiskesätt och fiskeriredskap i Sv. Jordbrukets bok, avdel. Sötvattensfiske och fiskodling, 1922, sid. 264.

² Kastnät i annan mening äro emellertid kända norrifrån; jfr. följande.

I H. Valerius' på latin skrivna avhandling »En mycket kort beskrivning över Jämtlands fjäll», Uppsala 1694, talas sålunda om »nät och kastnät, krokor och andra för sitt speciella ändamål avsedda redskap»; nytryck med svensk översättning i Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift 1916. 6. band, 3. hft. [1917], sid. 143. I Fale A. Burmans koncept-dagböcker förda under resor i Jämtland 1793—1802, utgivna av Johan Nordlander. Norrländska samlingar III. 1894, nämnas kastnät från Hammerdal, sid. 97, och från Indal och Ragunda socknar, sid. 103. Erik Modin [Gamla Täsjö, sid. 40] talar om »kastnätet, varmed man vanligen vadade ut i vattnet så långt man nådde». I jan. 1924 har doktor E. Modin meddelat mig följande: »Kast-

I augusti 1919 besökte jag Höjmsölla, belägen vid Lödde å, Stävie socken, 12 km. från havet; här funnos då — liksom ännu åtminstone 1923 — omkring 8 kastnät. Vidare erhöll jag vid Gissleberga kvarn i Norrvidinge socken uppgift om att ett kastnät använts där cirka 2 år

nätet utkastades från båt eller drogs utaf den vadande fiskaren, längs en vide- eller starrbevuxen strand, öfver en vik i sjön eller ett åmynne, där 'lefkisk' [gädda, abborre, mört, id] stod eller där 'solskensfisk' var inne [mest gädda och abborre]...» Fisken jagades mot nätet, som vittjades omedelbart. Ibland användes »dubbla» nät [tydligt skottnät]. Doktor Modin anser, att de av honom kända kastnäten motsvara de av Burman omnämnda.

Ett annat kastnät har jag själv tidigare omnämnt från Alfta socken i Hälsingland, t. ex. Gefleborgs Läns Hushållningssällskaps Handlingar. Utgifna 1917, sid. 184. Kastnätet utgör här helt enkelt ett kort nät för fångst av lekande gädda, vilket nät utkastas från land i sjöar där båt saknas.

Slutligen må påpekas, att kastnät redan omtalas 1559 i ett brev från hertig Erik till Sverchil Simonsson, fogde i Älvkarleby; här står »vinga medh kastenät», Gustaf den förstes registratur 29, sid. 636. Verbet vinga finnes nutilldags åtminstone i Östergötland och betyder bl. a. slänga fram och åter. Det förefaller emellertid högst sannolikt, att man ej avsåg några cirkelrunda kastnät; närmast till hands ligger väl tanken på mindre notar, som ju i stor utsträckning använts vid Älvkarleby för fångst av lax.

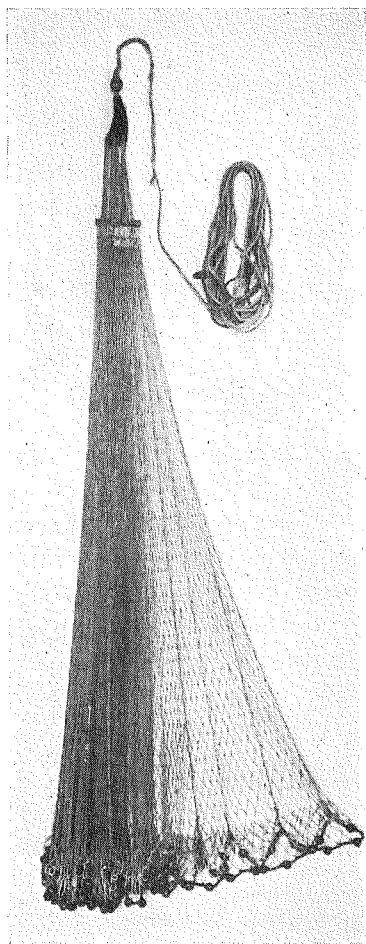

FIG. 1. KASTNÄT FRÅN HÖJSMÖLLA, SKÅNE. NÄTETS DJUP 1,4 M. NORD. MUS. INV. NR 171111. FÖRF. FOT.

omkring 1909; ifrågavarande kvarn ligger vid Saxån, som når havet 4 km. från Landskrona. Ett kastnät har även använts omkring 1873 i Saxåns norra gren vid Norra Möinge i Asmundtorp socken. Till sist kan nämnas, att Lantbruksakademins fiskerimuseum äger ett år 1887 från Lödde å anskaffat kastnät och att Kulturhistoriska museet i Lund äger ett

kastnät, insänt av en fiskare i Lomma³. Detta är allt, som är mig bekant om redskapets förekomst i Sverige⁴. I detta sammanhang må framhållas, att verkliga kastnät veterligen ej äro kända från Danmark.

De skånska kastnäten torde vara av en och samma typ och tämligen lika varandra. Ett av mig vid Höjsmölla 1919 inköpt nät, fig. 1—2, har i huvuddrag följande byggnad. Utbrett är nätet cirklarunt. I mitten finnes en rund öppning och i denna en järnring, klädd med bomullstygg; ringens yttre diameter 9 cm., djuplek 1 cm. Nätet har 51 maskor intill ringen och 215 längs tälnen i periferien. Maskorna i nätet ha 2,8—2,9 cm:s stolpar. 2 varv intill ringen och 4 varv intill tälnen ha dubbla stolpar; dessutom äro det allra innersta och de två yttersta varven, boningsvarven, av något grövre garn än det övriga nätet. Tälnen är 5 mm. tjock och bär 120 st. runda blystycken, de allra flesta genomborrade blykullor. Hela nätet väger i torrt tillstånd 4,4 kg., varav 3,5 kg. komma på blyet. Hängande i mitten med tälnen hopslagen

³ Det förra nätet är aldrig använt och synes vara av en tämligen tillfällig konstruktion, som för övrigt nu åtminstone är okänd vid Lödde å; det senare nätet liknar nära det nedan av mig beskrivna nätet, och är det ej osannolikt kommet, liksom detta, från nyssnämnda å. Ifrågavarande i Lund bevarade nät synes vara ganska obegagnat; dess djup 1,17 m., dess omkrets omkring 6 m. och maskstolparnas längd 2,6—2,8 cm. De två varven närmast tälnen, resp. ringen äro dubbla; ringen, som är 6 cm. vid och 2 cm. djup, är gjord av kohorn [oklädd].

⁴ L. Lloyd, Anteckningar under ett tjuogoårigt Vistande i Skandinavien, 1855, sid. 80, skriver: »Ehuru vattnet på några ställen var ganska passande för Kast-nät, hvilka i England äro så vanliga, såg eller hörde jag aldrig, besynnerligt nog, talas om några sådana, i Sverige, utom mitt eget».

nedtill är nätet ifråga 1,4 m. djupt, motsvarande 51 varv.

På tälmen äro fästade på jämna avstånd 24 snören, som — under det utbredda nätet — gå igenom ringen i nätet mitt och sedan fortsätta till ett avsågat kohorn; snörena sammanlöpa här parvis, bildande dubbla rännknutar. Genom den ävenledes avsågade spetsen av hornet sticker en grov trådspik ut; spiken, som bildar ett lekande, har sitt huvud inne i hornet. Spiken är omböjd och omlindad med bomullstyg. I den så bildade öglan är en 11,3 m. lång, 6—7 mm. tjock lina fastsatt. Linan går två varv runt spiköglan och bildar sedan ett halvslag; härefter vidtager en 42 cm. lång ovan ej inräknad sladd, som på denna längd på 11 ställen är instucken innanför en part i den 3-slagna linan.

Näten vid Höjmsölla äro enligt uppgift vanligen 1,3—1,4 m. djupa; de största äro 1,6 m. och de minsta blott 1,15 m., fig. 3—5, avsedda för fiskare med mindre kroppskrafter.

Man använder kastnäten på följande sätt vid Lödde å, jfr fig. 3—4. Nätlinan är i sin yttre fria del försedd med en ögla, med vilken linan fästes runt vänstra handloven. Man fattar så med vänstra handen tvärs över den i små bukter hoplagda linan och samtidigt om det hophängande nätet något nedom ringen. Vidare fattar man med framtänderna om tälmen (semmen) på ett ställe och sträcker så ett stycke av tälmen med höger hand såsom fig. 4 utvisar. Under en ganska hastig vridning, ett varv medsols, låter man nätet breda ut sig och slänger så i väg detsamma med fart, varvid tändernas tag om tälmen måste släppa. Ovana

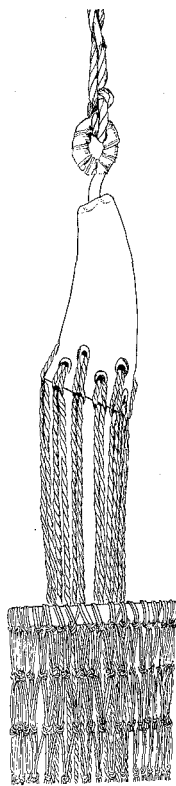

FIG. 2. DETALJ FRÅN NÄTET FIG. 1; $\frac{1}{4}$ AV NAT. STORL.

fiskare riskera lätt tänderna. Personer med dåliga tänder ha en bandstump lagd runt tälmen och hålla bandstumpens ändrar med munnen — så mannen på fig. 4.

Vid lämplig höjd av stranden når man lätt nog kast om 8—9 m., då linan är minst 11 m. lång, men denna kan ibland vara betydligt längre. För övrigt kan nätet kastas alldeles nära intill fiskaren, allt beroende på var fisken uppehåller sig. Nätet skall falla plant över det ställe, där fisken står. Enär man fiskar på 0,5—2 m:s djup, och näten äro starkt belastade, hinner fisken ej gärna undkomma det nedfallande nätet. Genom in-

FIG. 3—4. FISKARE VID HÖJSMÖLLA.

FIG. 3. NÄTET ORDNAS FÖR KASTET. FIG. 4. NÄTET FÄRDIGT TILL KAST. FÖRF. FOT. 26 AUG. 1919.

dragning av linan under måttliga knyckar får man nu den blytyngda tälnen att kylsas ihop utan att lyftas från botten. Nätets mittre eller övre ring, som ju ej är fästad i resp. 24 snören, får allt större möjlighet att sjunka ner, allt efter som nätet föres ihop. Den instängda fisken tränger mot nätet, som drages ned mer och mer och som till sist bildar en runt om nedhängande ficka; i denna kommer så fisken att ligga. Jfr. fig. 5.

Fisket drives huvudsakligen under kvarndammen vid Höjsmölla, och får man framför allt mört, id, abborre och gädda. Man kan fiska med kastnät mest vilken årstid som helst, bara ån ej är frusen, och vidare bör vattnet helst vara grum-

ligt, så att ej fisken kan se när nätet kastas. På våren under fiskens lektid eller när sydvästlig storm drivit fisk massvis in i ån, lönar sig detta fiske avgjort bäst, och kan en fiskare, när han lyckas träffa ordentliga stim, under 3—4 timmar — och längre orkar man i regel ej hålla på med detta mycket tröttande fiske — fånga upp till 200—400 kg. Fisket bedrivs huvudsakligen mellan solens ned- och uppgång, och erhålles det bästa fångstresultatet strax i början och i slutet av den sålunda angivna tiden.

Följande närmare uppgifter, erhållna av fiskmästaren i Malmöhus län Joh. Widerberg, avse tiden före 1914, då fiskbeståndet ännu var gott; olika före-

ningar av ån ha nu gjort, att t. ex. 1923 års fångstresultat knappast uppgick till en tiondel av årsavkastningen före 1914.

— Enligt fiskeristatistiken användes 2 nät 1917 och 3 åren 1918—22.

Mörten fångas huvudsakligen under leken, som med vissa avbrott pågår under 3—4 veckor; man kunde tidigare få ända upp till 200 st. i ett kast, med en vikt av tillsammans omkring 40 kg. eller ungefär så mycket, som ett stort nät kan rymma. Den samlade dagsfångsten kunde uppgå till 300 kg. Under första delen av september erhålles även något mörkt; motsvarande dagsfångst högst 100—150 kg.

Idén fångas ävenledes framför allt under leken, som pågår högst 7—8 dagar. Tidigare var det ej alltför ovanligt att få upp till 50 st. vägande omkring 1 kg. pr styck i ett kast; vid ett tillfälle ha 80 st. erhållits i ett och samma kast. Denna fångst av id kunde pr dag uppgå till 300 kg. eller mer. Under senare delen av september tas även något id, och uppges tidigare dagsfångster ha stigit till cirka 100 kg.

I idfångsten inräknas även den av bredpannad id, vilken art påträffas både nedanför och ovan dammen vid Höjmsölla.

Abborren fångas före, under och efter leken under en tid av 6 veckor. Som abborren är ganska skygg, voro dagsfångster av cirka 200 kg. sällsynta.

Gäddan fiskas under alla tider med öppet vatten; 1—3 st. pr kast och i dagsfångst upp till 10—15 st. Den största gädda, som på senare år tagits med kastnät, vägde 7 kg.

Braxen har endast varit föremål för fångst ovan ovannämnda kvarndamm och

FIG. 5. EFTER ETT LYCKAT KAST. REKONSTRUKTION VID STRANDEN AV FYRISÅN. I DET HOPDRAGNA NÄTET EN BRAXEN OM 1,4 KG. INLAGD. FÖRF. FOT. 19 JUNI 1927.

endast på lekplatserna. En fångst av 3—4 st. à cirka 2,5 kg. pr styck i ett kast var tidigare ej ovanlig; dagsfångsten kunde uppgå till 20—25 st. Fångsten av braxen försiggår på högst 60 cm. djupt vatten; som braxnen gärna lägger sig på sidan för att undgå nätet vid hopdragningen, bör fiskaren ha en medhjälpare, som trampar runt på nätet, så snart nätet nått botten. Braxnen tvingas så att resa sig och undgår nu mindre lätt nätet.

Fiskmästare Widerberg har meddelat, att man i orten uppger, att kastnät skola

ha använts här åtminstone sedan 1770-talet.

Enligt samme man fiskade omkring 1903—1908 högst 5—6 personer med kastnät i Lödde å; största delen av fångsten, som kunde stiga till 6,000—7,000 kg. pr år, sändes till Tyskland över Trälleborg. För abborre, id och mört betalades i genomsnitt 5 öre pr kg. Ännu tidigare hämtade tyskarna fisken med sina kvas-sar; då gav kastnätfisket i ån minst 10,000 kg. pr år med ett medelpris av högst 4 öre för de nyssnämnda fisk-slagen.

Dessa skånska kastnät företräda en så säregen typ bland våra fiskeredskap, att det kanske ej är ur vägen att något skär-skåda de cirkelformiga kastnätens olika typer och utbredning i gemen. Jag tvin-gas för detta ändamål att först meddela en del utdrag ur litteraturen, lämnar så på annat sätt erhållna uppgifter och vi-dare direkta iakttagelser över några främmande nät för att till sist göra en kort, avslutande sammanställning.

Vad angår litteraturen så lämnas här de klassiska författarna å sido under på-pekande av att uppgifter ur dessa lättast erhållas i olika samlingsverk såsom Dic-tionary of Greek and Roman antiquities — Will. Smith, m. fl. artikeln »Rete» — och Dictionnaire des antiquités grec-ques et romaines — Ch. Daremberg et E. Saglio artikeln »Rete». Man jäm-före även Encyclopaedia Biblica (V. 2, 1901, kol. 1528) och Masterman, The fisheries of Galilee, 1908, se nedan. Upp-gifter och värdefulla hänvisningar finnas även hos William Radcliffe, Fishing from the earliest times. London, 1921.

Rörande nyare tiders kastnät — med början från 1600-talet — lämnas här ne-dan i kronologisk följd utdrag ur den av mig kända litteraturen. Någon fullständighet, ens i fråga om oss när-liggande länder, kan det ej på något sätt bli tal om, och från vissa områden såsom Australien och stora delar av Sydame-rika saknar jag alla uppgifter. Littera-turuppgifterna angående neger-Afrika och angående holländska besittningar har jag till största delen intendenten vid Riksmusei etnografiska avdelning pro-fessor Gerhard Lindblom att tacka för.

P. de Marees⁵ meddelar, att kastnät an-vändes på Guldkusten, Övre Guinea, i floder, etc. Dessa nät skulle i det hela ha liknat holländska kastnät. En vadan-de fiskare, som är utrustad med ett kast-nät, avbildas. Huru fisket med dessa nät försiggick, framgår emellertid ej vidare tydligt av hans beskrivning⁶, dock drogos näten ej ihop.

Carl Gustaf Ekeberg⁷ känner kastnät från ön Fernando Noronha, belägen utan-för Brasiliens nordöstra kust.

Duhamel du Monceau und de la Marre⁸ uppta två former av kastnät. Den ena formen utmärkes — till skillnad från Skåne-nätet — av hel spets och nedtill inviken kant, som bildar en ficka eller en

⁵ Beschryvinghe van de Goutcuste, 1602 [in-tryck i: Linschoten-Vereeniging, Werken, 5, 1912, sid. 125 och 129].

⁶ Denna avtrycktes för övrigt ganska fullstän-digt av Levinus Hulsius [Siebende Schiffahrt in das goldreiche Königreich Guineam, etc., 5:te uppl., Franckfurt am Mayn 1624, sid. 142].

⁷ Ön Ferdinando Noronho, Besökt år 1760, etc., i: Sv. Vet.-Akad. handl. 22. För år 1761, sid. 67.

⁸ Allgemeine Abhandlung von den Fischereyen und Geschichte der Fische. Leipzig u. Königs-berg 1773. Översättning från det franska origi-nalet av D. G. Schreber; andra avdelningen sid. 60—68.

följd av småfickor runt hela nätet. Den andra formen motsvarar Skåne-nätet. Om denna senare säges, sid. 63, att den ej brukas mycket på grund av den besvärliga användningen. (Jfr. nedan de la Blanchère och Jankó, som tydligtvis uppfatta saken annorlunda.) Tab. VII, fig. 3 visar den senare formen av kastnät. Vidare meddelas att större nät av ungefär samma typ som kastnäten dragas i trånga vatten av 1 man på vardera sidan. Verkliga kast utföras blott med de mindre näten. Vid användningen hänger man nätet på vänster skuldra, såsom en »spansk mantel» (ett uttryck, som sedan går igen i flera senare beskrivningar). Fiskaren vrider sig före kastet åt vänster och gör sedan en hastig vändning eller knyck tillbaka) åt höger, varvid nätet flyger ut. Man framhåller även vikten av att inga knappar, som kunna häkta i nätet, få finnas i dräkten.

Kastnäten användas, enligt dessa författare, bl. a. i Frankrike, där de även förekomma vid Medelhavet, och på Gadeloupe (således i Västindien). — Många fiskare bruka mäska på förhand på lämpliga ställen.

Clas Fredrik Hornstedt⁹ omnämner kastnät från ön Angri inom nuvarande residentskapet Bantam, västra Java; näten användes för fångst av småfisk.

J. J. Rifaud¹⁰ avbildar helt schematiskt under beteckningen nubiska och arabiska fisken en man, som från en klippig strand kastar ett runt, med kort lina försett nät.

Nätet, som är tecknat ganska klocklikt och som saknar öppning i spetsen och ficka nedtill, är uppenbart ett kastnät.

William Ellis¹¹ uppger för Sällskapsörarne, att lätta kastnät användas med stor händighet; de kastas i allmänhet från den låga stranden. Kastet sker med höger hand.

W. M. Thomson¹² beskriver från Syriens kust (Beirut-Sidon) ett »handnät» ävensom sättet för dess användning. Av beskrivningen, som för övrigt är ganska utförlig, framgår att det här är fråga om kastnät med i spetsen fästad lina.

H. de la Blanchère¹³ lämnar en ganska utförlig framställning om användningen av kastnät. Han avbildar i fig. 318 ett kastnät, »épervier», med ficka runt om nedtill; spetsen hel. I fig. 319 visas ett kastnät utan ficka nedtill och med öppen spets liksom Skåne-nätet, »épervier à mères libres». En god beskrivning lämnas av kastet och av nätets hopdragning. Fig. 322 visar en i en båt stående man med nätet på vänster skuldra färdigt till kast.

Omkretsen uppges vanligen vara 15—20 m.; djupleken på ett hängande nät till 3—4 m. Tyngden uppgår till 10—15 kg., vadan det behöves ansevärliga kroppskrafter för nätens rätta hanterande. Även den starkaste fiskare kan högst göra 30—40 kast i någorlunda följd med ett nät av vanlig storlek.

Författaren uppger, att kastnät utan ficka anses bäst för fångst av större fiskar, enär dessa nät sluta sig bättre och fortare än sådana med ficka. I det hela

⁹ Anteckningar under en resa till Ostindien åren 1782—1786, i: Skrifter utg. af Sv. Literatursällskapet i Finland, 10. 1888, sid. 153.

¹⁰ Voyage en Egypte, en Nubie, etc. et lieux circonvoisins depuis 1805 jusqu'en 1828. 1830 och följ., Pl. 61. Ingen text utgiven.

¹¹ Polynesian Researches etc., London 1853. V. 1, sid. 140.

¹² The Land and the Book, 1862, sid. 402.

¹³ La pêche et les poissons. Paris 1868.

skulle dessa senare nät vara besvärligare att tömma på fångsten och därefter reda än de ficklösa. Helst bör man mäskas på för fisket avsedda ställen. Vill man hindra fiske med kastnät, utsättas störrar där och var i botten.

I större floder användas liknande nät (»gilles», sid. 351), som utläggas från en tvärs för floden drivande båt. Fig. 415 visar huru nätet längs en sida är häktat vid båtens ena långsida på två ställen och huru en man medelst en lina håller spetsen av nätet ovan vattnet. Sker driften med tillräcklig fart, håller sig nätet tämligen utspänt. Om en fisk, gående mot strömmen, stöter emot nätet, kännes detta genast av mannen, som håller linan. Han avhäktar då nätet mer akterliga fäste, samtidigt som roddaren i fören lösgör nätet från det andra fästet. Nätet sjunker nu hastigt och instänger fisken.

C. L. Steinhauer¹⁴ omnämner ett kastnät från Accra på Guldkusten, Övre Guinea.

P. Dabry de Thiersant¹⁵ meddelar att kastnät i Kina likna de franska med hel spets och ficka nedtill. Fig. 13, pl. 16, visar huru fisket bedrivs från båt. 15—30 minuter före ett fiske mäskas med korn, Hordeum, och avfall som uppstår vid vintillverkning¹⁶.

S. F. Baird¹⁷ omnämner i en rapport,

¹⁴ Kort Veiledning i det Kgl. ethnographiske Museum, Köbenhavn 1870, sid. 54.

¹⁵ La pisciculture et la pêche en Chine. Paris 1872, sid. 159.

¹⁶ I en anm. talas om motsvarande mäskning i Frankrike med kli, hirs och vild mynta.

¹⁷ Description of apparatus used in capturing fish on the sea-coast and lakes of the United States, i: Rep. U. S. Fish Comm. 1871—2. 1873, sid. 259.

att kastnät användes i stor utsträckning i Västindien, i Florida och på andra ställen vid södra kusten av Nordamerikas Förenta Stater. Nätens diameter uppgår till 1,2—4,5 m. eller mera; näten likna i övrigt de skånska. Kastet beskrives någorlunda utförligt. Det framhålles att kastnät lämpa sig för fångst av sådana fiskar (t. ex. Mugil-arter), som lätt hoppa över en nots armar.

Winwood Reade¹⁸ meddelar, att kastnät användas i Gabun i norra delen av Nedre Guinea för fångst av gråmulte, *Mugil capito* Cuv. Näten äro gjorda av ananasfibrer¹⁹.

Geo. Elliott Gregory²⁰ omnämner kastnät av silke från Japan, där de användas på olika håll för fångst av smärre fisk. Näten äga en lina utgående från spetsen. Själva kasten, varvid munnen ej kommer till användning, beskrives ingående. Man mäskar med kokt vete.

Emile Blanchard²¹ avbildar, pl. IX, en båt drivande med ett nät likt det i ovan nämnda fig. 415 hos Blanchère; spetsen av nätet hålles ej upp över vattenytan. Pl. VIII visar huru en fiskare, stående i en båt, just är i färd med att göra ett kast med ett vanligt (mindre) kastnät.

¹⁸ The African Sketch-Book, London 1873. Vol. 1, sid. 56.

¹⁹ Ett sådant nät från Gabun finnes i Göteborgs museum. Nätet, som är anskaffat 1887, har en radie om 2,6 m., är svagt belastat av blytyngder och saknar så väl ficka nertill som öppning i spetsen. — Ett liknande, dock obott nät från Gabun finnes i Naturhist. Riksmuseets etnografiska avdeln. (n:r 3461); radie 2,1 m., maskstolpelängd 21,5—22 mm. I nätet spets finnes en mindre öppning, och äro maskorna runt denna hoptagna med ett snöre.

²⁰ Japanese Fisheries, i: Trans. Asiatic Soc. Japan, V. 5, P. 1, [1877] Repr. 1888, sid. 104.

²¹ Les poissons des eaux douces de la France, Paris 1880.

Han håller synbarligen nätets övre ända med den framåtsträckta vänstra handen; nätet fortsätter över den sannolikt åt sidan utsträckta, högra armen. Pl. X visar nedslaget av ett dylikt nät.

A. Metzger²² meddelar, att kastnät användas jämförelsevis litet i Preussen; desto mer fiskas med större nät, »Stülpen», som motsvara de franska »gilles». Samme författare karakteriserar 1881²³ ett sådant större nät som ett kastnät av så stora mått, att det ej längre kan kastas för hand, utan släpas hängande vid sidan av en på tvären drivande båt för att sedan plötsligt få falla mot botten. I Rhenprovinserna förbjödos dessa större »kastnät» liksom mindre, verkliga kastnät genom en förordning av 1669.

I redogörelsen för havsfisket på den år 1880 i Berlin anordnade fiskeriutställningen²⁴ visar fig. 104, sid. 163, fiske med kastnät vid Kaspiska havets sydkust. Man ser här huru fisket drives dels från båt, dels från en hög strand. Åtminstone de två fiskarne på land hava kastnät med i många småfickor uppdelad nedre ficka. Den ena fiskaren låter just sitt nät fara ut väl utbreddt, den andra har en del av nätet i munnen; huruvida full överensstämmelse med Skånefiskarnes metod finnes, framgår ej av bilden, men nog synes det sannolikt, att kastet göres på samma eller liknande sätt i båda fallen. För att locka fisk till sammans utkastas glänsande små stenar

eller med mask uppblandade, mindre lerbollar.

Båda figurerna, som för övrigt återfinnes hos von dem Borne och hos Jankó (jfr. nedan), är hämtad från en på ryska språket utgiven, teknisk beskrivning över det kaspiska fiskeriet, del IV, 1861; jfr. Jankó, fig. 405 b.

Berthold Benecke²⁵ beskriver och avbildar ett preussiskt kastnät med hel spets och ficka nedtill. Han säger bl. a. att det är ändamålsenligt att i klara vatten samla fisken genom mäskning och först därefter göra kast.

Francis Day²⁶ har en del uppgifter om kastnät i Främre Indien, varav framgår, att sådana nät bl. a. förenas och utläggas tvärs över en ström för att hindra fiskens passerande. Vidare synes man på Indus driva med liknande nät utför floden (ungefär såsom i Tyskland) för fångst av en sillartad fisk. Det är ovisst huruvida hopdragandet sker medelst en lina, som går igenom nätets spets eller som direkt snörper nätets omkrets.

George L. Faber²⁷ omnämner från Adriatiska havet »rizzajo», som är ett med öppning i mitten försett kastnät.

Silas Stearns²⁸ uppger, att nästan varje nybyggare vid Floridas kust äger ett kastnät; fångsten utgöres av Mugilarter.

Spencer F. Baird²⁹ omtalar, att kast-

²⁵ Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen. Königsberg 1881, sid. 368.

²⁶ The fisheries of India, i: Journal of the Society of Arts. V. 32. 1883, sid. 618.

²⁷ The Fisheries of the Adriatic, London 1883, sid. 122.

²⁸ Some of the Fisheries of Western Florida, i: Bull. U. S. Fish Comm. V. 6. 1887, sid. 466.

²⁹ The sea fisheries of Eastern North America, i: U. S. Comm. Fish, Rep. f. 1886, 1889, sid. 120.

²² Beiträge zur Statistik und Kunde der Binnenfischerei des Preussischen States. Berlin 1880.

²³ Süßwasserfischerei. Amtliche Berichte über die internat. Fischerei-Ausstellung zu Berlin 1880. III, sid. 7.

²⁴ Seefischerei, dito II.

nät användas i stor utsträckning av spanjorer och italienare, både i Europa och Amerika. Linan säges vara fästad i mitten av nätet, vars närmare konstruktion dock ej framgår av den korta beskrivningen. Jfr. följande.

H. Stevenson³⁰ meddelar, att kastnät användas på Texas' kust och att resp. nät ha en ring, oftast av horn, i mitten; näten tillhöra tydligen Skåne-nätets typ. Viktig är uppgiften, att nättälnen hålles med munnen i och för kastet, som utföres under en kretsande rörelse. Jfr. vidare Cobb nedan (1902).

C. H. Augur³¹ meddelar, att kastnät äro vanliga längs södra kusterna av Nordamerikas Förenta Stater, särskilt i Florida och staterna väster därom.

Gaston Beaune³² vet att berätta, att nät voro okända på Nya Hebriderna före europeernas ankomst. Kastnät användas, med undantag för de nordöstra öarna, blott sällan.

Max von dem Borne³³ redogör ganska ingående för olika kastnät, bl. a. engelska. Hans figurer äro emellertid ej original. Kastnät användas enligt honom framför allt i Frankrike, vid Rhen och Mosel samt i Ryssland. — Vid Trier och Saarburg fiska ofta 6—8 båtar tillsammans; detta förfaringsätt lönar sig bäst om hösten. I juni och juli användas kast-

näten gärna om natten, sedan fisken först lockats till bestämda platser genom mäsknig. Med kastnät kan man enligt denne författare fiska på intill 5 m:s djup. — Stora »kastnät» (Stülpen) omnämnas från Weser-området, Elbe och övre Rhen; bästa fisketiden för dessa nät är vintern.

A. Hajdukiewicz de Pomian³⁴ meddelar, att kastnät användas i kustlagunerna i Dahomé, således på Slavkusten i Övre Guinea.

Enligt P. Villumsen³⁵ finnes ett kastnät bevarat från Köpenhamn; det uppgives fullständigt likna de kastnät, som användas på Kinas floder. Emellertid kastas ej dessa av 1—2 byglar utspända nät, utan nedfiras över ändan av en från båtens förstäv snett gående »utliggare». (»Kastnät», som nedfiras från bryggor, äro för övrigt kända från Tyskland.) Villumsen meddelar vidare, att verkliga kastnät, över vilkas närmare byggnad han dock blott lämnar mycket ofullständiga uppgifter, användas bl. a. i Västindien och i Holland.

F. W. Christian³⁶ uppräknar bland på Ponape använda nät även »chakichak»: ett litet kastnät, som brukas utanför reven, men omedelbart innanför djupt vatten. — J. S. Kubary³⁷ redogör ingående för olika nät, på Karolinerna, dock ej för kastnät.

Mary H. Kingsley³⁸ omnämner kastnät från Nedre Guinea och säger bland an-

³⁰ Report on the coast fisheries of Texas, i: U. S. Comm. Fish, Rep. f. 1889—1891, 1893, sid. 381.

³¹ Fish nets: Some account of their construction and the application of the various forms in American Fisheries, i: Bull. U. S. Fish Comm. V. 13. 1894, sid. 384.

³² La terre australe inconnue [dagtecknad 1894], sid. 92.

³³ Süßwasserfischerei [Thaer-Bibliothek] 1894, sid. 63.

³⁴ Dahome, land och folk, i: Ymer 1895, sid. 108.

³⁵ Beskrivende katalog over Dansk Fiskerifor- enings Modelsamling, Kjøbenhavn 1896, sid. 115.

³⁶ The Caroline Islands, London 1899, sid. 126.

³⁷ Ethnogr. Beiträge zur Kenntnis des Karo- linen Archipels, Leiden 1895, sid. 132.

³⁸ West African Studies, London 1899, sid. 105.

nat, att desamma kastas med händighet och behag.

Johann Jankó³⁹ lämnar den avgjort fullständigaste översikten över olika kastnät, för vilkas utbredning i skilda former han redogör ganska ingående. Flera uppgifter och figurer äro hämtade från ett arbete av O. H e r m a n, vilken han dock i visst avseende skarpt kritiserar. Jankó skiljer mellan följande former av kastnät.

1. — Kastnät med linan fast i spetsen och ficka runt om nedtill; finnas i Siebenbürgen, känt för sina älderdomliga fiskredskap, och i Tyskland och Frankrike. Denna form uppges vidare för bland annat Italien, Svarta havet och dettas närhet (t. ex. Batum, Riondalen, Ingurdalen, Suchum-Kaleh), Kaspiska havet (t. ex. Lenkoran) samt Kuradalen (vid och ovan Tiflis). Dessutom för Donau, inom det (fordom) ryska området, så att i det hela dylika kastnät finnas i en följd från Ungern till Svarta havets södra strand. Vid Balaklava på Krim äro greker vitt berömda för sin skicklighet att använda mycket stora kastnät. Kastnät av ifrågavarande slag äro till sist kända från Syriens kust och Egypten (arabiska fiskare vid Menzaleh-sjön), samt i Kina, där man liksom i Ungern använder sig av munnen i och för kastet. Jfr. även sid. 442, där själva kastet beskrives efter H e r m a n; nätet vilar på vänster skuldra, sedan tälnen fattats med munnen. »Det finnes också skickliga fiskare, som lägga nätet med höger hand

i täta vecka och så kasta det i väg — utan att ha det liggande på skuldran — att det blir helt utbrett».

2. — Kastnät med linan fast i spetsen, men utan ficka nedtill; uppgivas för Ganges och »hela Indien» (i detta sammanhang sannolikt = Främre Indien). — Stora »kastnät», liknande föregående, användas drivande vid sidan av en båt i Ungern, Tyskland (»Stülpen») och Frankrike (»gilles»). Enligt en uppgift, sid. 444, kunna dessa stora nät i Ungern vara försedda med ficka.

3. — Kastnät (fig. 404; ett »lekande» finns på kastlinan nära nätet) med linan passerande genom en öppning i nätets spets och här övergående i snören, som gå till skilda punkter på den ej invikta tälnen; finnas i Tyskland, Frankrike och Ungern (längs Donau, Theiss och Siv). Denna typ är enligt J a n k ó bättre än den med hel spets.

4. — Kastnät med lina, som varken är fästad i nätets spets eller passerar genom en öppning i denna utan som utgår från en snörplina runt nätet utanför tälnen. Till denna senare äro fästade små, i bägge ändarna med hål försedda brickor, och går snörplinan genom de »yttre» hålen. Efter hopsnörpningen kommer nätet upp med den hopdragna tälnen först. Denna i hög grad intressanta form användes av ryssar och tartarer vid södra kusten av Krim.

Jankó omnämner till sist — utan angivande av nätens närmare utseende — kastnät från Siam, Malacka, Sumatra och Celebes, samt från Ambon, varifrån I. G. F. Riedel (De Sluik- en Kroesharige Rassen tusschen Selebes en Papua, 1886) uppger kastnät (för övrigt 3 former) och

³⁹ Herkunft der magyrischen Fischerei, i: Dritte asiatische Forschungsreise des Grafen Eugen Zichy. Bd. 1. 1900, sid. 440; sammanfattning sid. 458—461.

även lämnar en figur, som dock är av mycket ringa värde.

»La pêche moderne»⁴⁰ lämnar i det hela ganska uttömmande uppgifter om kastnät. I Frankrike användas 3 olika former; a) med hel spets, utan ficka, b) med hel spets och ficka, c) med ring i spetsen, utan ficka. Den sistnämnda formen användes framför allt i norra Frankrike. Sid. 393 talas om japanernas kastnät, som äro synnerligen lätta, gjorda som de äro av mycket fin »taft», som vätes mindre lätt än nät av bomull. Fig. 4—8 (sid. 397—401) återge fotografier av i Frankrike bedrivit fiske; nätet kastas från den låga aktern av en lång roddbåt (jfr. även sid. 404).

John N. Cobb⁴¹ meddelar, att kastnät användas på Hawai-öarne⁴² dit de införts jämförelsevis sent av japaner. Cobb har vidare den viktiga uppgiften att japaner ej hålla någon del av kastnätet med munnen såsom sker t. ex. i Förenta Staterna

Raoul de Drouin de Bouville⁴³ lämnar i sitt omfattande och viktiga arbete en ganska god framställning av kastnät; sådana användas bl. a. på Korsika. 2 figurer (sid. 115) visa ett nät ungefär lika Skåne-nätet, 2 andra figurer visa olika nät med ficka nedtill. Det ena av dessa senare äger emellertid radierande snören, i vilka fickans överkant är uppfästad med tillhjälp av korta garnstumpar; den andra nätformen, som för övrigt uppges

vara ett modernt kastnät, saknar resp. snören. Planscherna 56—59 visa fiske med kastnät från båt (jfr. även pl. 141). Dessa bilder äro ej osannolikt de bästa, som publicerats, och visa bl. a., att näten ej kastas längre än att de falla alldeles intill båten. — Den större formen av »kastnät» (»gille», sid. 159), som släpas efter en på tvären drivande båt, ses å planscherna 73—74.

H. Seidel⁴⁴ känner kastnät från Slavkusten i Övre Guinea.

William A. Wilcox⁴⁵ meddelar, att 1,8—2,4 m. djupa kastnät, i vilkas spets linan är fästad, användas runt Porto Rico, Stora Antillerna för fångst av »sardiner» vid kusten och Mugil-arter i flodmynningarna. I en tidigare sammanställning⁴⁶ meddelar förf., att nätet i och för kastet hålles något utspänt mellan munnen och ena handen såsom ovan beskrivits från Skåne.

C. Boden Kloss⁴⁷ uppger för Nikobarrerna, att fisknät i det hela användas sällan och att små, köpta kastnät brukas blott tillfälligt. Infödningarna försöka aldrig att tillverka sådana själva.

A. Metzger⁴⁸ meddelar bl. a. att kastnät användas mycket mera i Frankrike och Ryssland än i Tyskland, Österrike och Schweiz.

⁴⁴ Der Fischfang in Togo, i: Globus, Bd. 82, 1902, sid. 112.

⁴⁵ The fisheries and fish trade of Porto Rico, i: Bull. U. S. Fish Comm. V. 20. P. 1. 1902, sid. 31.

⁴⁶ Notes on the foreign fishery trade and local fisheries of Porto Rico, i: U. S. Comm. Fish, Rep. f. 1899, 1900, sid. 20.

⁴⁷ In the Andamans and Nicobars, London, 1903, sid. 136 och 245.

⁴⁸ Fischerei und Fischzucht in den Binnen-gewässern, i Lorey's Handbuch der Forstwissenschaft, 2 uppl. 1903, sid. 544.

⁴⁰ Encyclopédie du pêcheur. Paris [efter 1900].

⁴¹ Commercial fisheries of the Hawaiian Islands, i: U. S. Comm. Fish, Rep. f. 1901, 1902, sid. 407.

⁴² Birger Mörner [Söderhavet. I. 1923, sid. 119] avbildar en infödning från Hawaii, utrustad med ett kastnät. Inga uppgifter i texten.

⁴³ Pêche fluviale en France, 1902.

Emil Walter⁴⁹ avbildar bl. a. ett kastnät (fig. 199); nätet har en runt om gående ficka nedtill samt hel spets.

Augustin Krämer⁵⁰ känner kastnät, förutom från Samoa, även från Gilbert- och Marshall-öarna.

Eduard Krause⁵¹ hänvisar bl. a. till Jankó, samt meddelar, att kastnät förekomma i Sydrysland och i följande utomeuropeiska länder: Kina⁵², Japan, Sydasiën, Nord-Amerika och Nord-Brasilien.

A. W. Nieuwenhuis⁵³ omnämner 3 storlekar kastnät från Kapuas-området på Borneo; nätens diameter, resp. maskstorlek: 3—4, 5—6 och upp till 8 m., resp. 2,5—4, 4—9 och upp till 16 cm². Linan går till nätens spets. Näten tagas på bägge armarna i och för kastet. I fråga om de stora näten så tar fiskaren ofta nätets mellersta (?!) del i munnen. Är botten mycket ojämn, låter fiskaren nätet ligga efter kastet, dyker under och tar fisken. Ibland mäskas med kokt ris.

R. Parkinson⁵⁴ talar om kastnät från 3 öar västnordväst om Admiralitetsöarna, samt om handkastnät från Salomonöarna — framför allt Bougainville — och från öar öster om Nya Irland i Bismarckarkipelagen. Som han emellertid ifråga om näten från Salomonöarna talar om, att de äro 10 m. långa och 0,5 m. djupa,

kan det i detta fall ej vara fråga om cirkelrunda kastnät, och är det tvivelaktigt om han över huvud taget iakttagit sådana nät inom området.

José Pinho⁵⁵ omnämner kastnät från Portugal, där de skola vara de mest brukade av alla fisknät. Näten, vilkas diameter är 2—3 m., fattas i och för kastet med tänderna i några maskor. Före fisket mäskar man med bröd eller råg. Märkligt nog skola alldeles lika kastnät användas för fångst av vaktlar⁵⁶.

H. Krauss⁵⁷ känner användandet av kastnät på grunt vatten i trakten av Dar es-salam, hamnstad i Tanganjikaterrioret; han uppger att fisken fastnar i maskorna.

E. W. G. Masterman⁵⁸ känner ganska ingående användningen av kastnät kring Genesarets sjö och den norr därom ligande mindre sjön el Hûleh. Kastnäten, som vanligen ha en lina i spetsen, äro av 3 storlekar. De mellanstora nätens radie är 1,9, de störstas knappa 3 m. Vid fisket går fångstmannen ut i vattnet till midjan. Efter kastet trampar han ner nätet, så att till äventyrs instängd fisk fastnar i nätets maskor. Ända till flera dussin fiskar kunna erhållas i ett kast, och kan nätet bli så fullt av fisk, att det måste tas upp på land i och för fiskens avplockande.

⁴⁹ Die Fischerei als Nebenbetrieb des Landwirthes und Forstmannes, Neudamm 1903.

⁵⁰ Die Samoa-Inseln. Bd. II. Ethnographie. 1903.

⁵¹ Vorgeschichtliche Fischereigeräte und neuere Vergleichstücke, i: Zeitschrift f. Fisch. Bd. 11. 1904, sid. 240.

⁵² Amt. Bericht über d. Fisch. Ausstellung. Berlin 1880, sid. 118.

⁵³ Quer durch Borneo. 1. Teil. 1904, sid. 187.

⁵⁴ Dreissig Jahre in der Südsee, Stuttgart 1907, sid. 449, 510, 536.

⁵⁵ Ethnographia amarantina: A pesca, i: Portugalia, T. 2, fasc. 3, 1907, sid. 456.

⁵⁶ Ethnographia amarantina: A caça, i: Portugalia, T. 2, fasc. 1, 1905, sid. 98.

⁵⁷ Hausgeräte der deutsch-ostafrikanischen Küstenneger, i: Globus, Bd. 93, 1908, sid. 359.

⁵⁸ The fisheries of Galilee, i: Palestine Explor. Fund, Quarterly Statement, 1908, sid. 44. — Nutida kastnät vid Genesarets sjö omnämnas redan av Adolf Frei, i: Zeitschr. Deutsch. Palestina-Vereins. V. 9. 1886, sid. 102.

V. F. Garau⁵⁹ lämnar en uttömmande beskrivning på fisket med kastnät i Algeriet; näten äga öppning i spetsen och tillverkas av hampa, bomull eller silke. De användas både i havet och i floderna. Tälnen fasthålls ej med munnen vid kastet. Ibland kastar fiskaren, som skall hålla sig så dold som möjligt, nätet från någon klippudde eller från en båt och drar in linan omedelbart, så att fisken — märkligt nog — fångas i fria vattnet, således utan att nätet når botten. Ett sådant kast fordrar stor skicklighet och lyckas ej alltid.

Vejsil Curcic,⁶⁰ som särskilt behandlar fisket i Save, omnämner kastnät.

Bertil Högbom⁶¹ känner kastnät från Siam.

A. Seligo⁶² behandlar både mindre och större kastnät. Angående kastnätets utbredning säger han, att det är vida känt särskilt i det södra och västra Tysklands smärre floder; det användes bl. a. av sportfiskare. Seligo säger vidare, att handkastnätet synbarligen är vitt utbreddt i Asien och Europa. I Tyskland användes det dock föga av yrkesfiskare; dess avarter, som ej kunna kastas, användas däremot mera.

Encyclopædie van Nederlandsch West-Indië⁶³ innehåller under artikeln Vissche-rij Bedrijf etc. uppgifter om kastnät från

de holländska öarna utanför kusten av Venezuela. Med kastnät, som här äro de mest omtyckta och mest använda näten, fångas ej blott fisk utan även sköldpad-dor.

Carl Meinhof⁶⁴ avbildar ett med hel spets och ficka nedtill försett kastnät från Assuan i Övre Egypten; nätets diam. 5 m.

Ludwig v. Führer⁶⁵ omnämner helt kort kastnät från Montenegro.

Louis Brunot⁶⁶ känner kastnät med ring (i spetsen) (»épervier à bague») från Marocko. Näten äro i allmänhet små och användas bl. a. i floden Bu-Regreg, som skiljer Rabat från Sale. Linan på ifrågavarande nät delar sig i 8 parter, av vilka var och en delar sig i 2 — således i allt 16 snören gående till nätets täl. Näten, som tillverkas av resp. fiskare, skola alldeles likna motsvarande franska nät. Själva kastet beskrives ej, men den viktiga upplysningen lämnas, att man vid kastets utförande håller en punkt av nätets omkrets i munnen och en annan i höger hand. Till sist uppges, att kastnät även användas i det inre av Marocko, särskilt i trakten av Fes (i Ued Fes och Sebu).

Encyclopædie van Nederlandsch-Indië⁶⁷ har uppgiften, att kastnät, för vilkas handhavande stor vana erfordras, användas i sötvattensfiske i stor utsträckning

⁵⁹ *Traité de Pêche maritime illustré et des industries secondaires en Algérie*, Alger 1909, sid. 99—100.

⁶⁰ *Die volkstümliche Fischerei in Bosnien und der Herzegowina etc.*, i: *Wiss. Mittel. aus Bosnien und der Herzegowina*. 12. 1912, [sid. 490] — efter *Arch. für Fischereigeschichte*. Hft. 8. 1916, sid. 181.

⁶¹ *Ymer*, 1914, sid. 65.

⁶² *Die Fanggeräte der deutschen Binnenfische- rei*, Berlin, 1914, sid. 91 ff.

⁶³ 1914—1917, sid. 719.

⁶⁴ *Eine Studienfahrt nach Kordofan*, i: *Abhandl. Hamburg. Kolonialinstituts*. Bd. 35, 1916, Abb. 9—10.

⁶⁵ *Die Montenegriner als Jäger und Fischer*, i: *Zeitschr. f. Österreich. Volkskunde*. 24. 1918, sid. 49.

⁶⁶ *La Mer dans les traditions et les industries indigènes à Rabat & Salé*. [Thèse.] Paris 1920, sid. 197.

⁶⁷ 4. Deel. 1921, sid. 577.

inom området. På Java och Sumatra tyngas näten av ringar gjorda av en blandning av bly och tenn. Även i havet (sid. 582) användas kastnät i stor utsträckning, och äro infödingarne mycket drivna i hanterandet av dessa nät.

Närmare uppgifter finnas i Katalog des Ethnographischen Reichsmuseums. Leiden. Bd I, IV, VI, VIII, IX, X, XII, XV och XVI (1909—1922). Följande utdrag kunna ge någon föreställning om förekomst, storlek, användning, o. s. v. Näten ha linan fästad i spetsen (även nr 254/122 — sid. 189, Bd I — enl. från museet erhållen uppgift), samt ha en girdaktigt invikt kant (ficka). Invikningen åstadkommes tydligen genomgående på sådant sätt, att den belastade kanten på jämna avstånd uppknytes på nätets insida med tillhjälp av korta snören.

Borneo (I): från sydöstra delen finnes bl. a. ett nät med 4 m:s radie och från västra delen ett med 5,25 m:s radie. Vidare talas om ett nät för fångst av räkor och stora kräftor; efter en modell i $\frac{1}{15}$ skulle radien vara 3,45 m. Ett annat nät, även det i modell, enär radien uppgår till endast 0,25 m., användes för räkfångst ute på havet. Med ett nät, vars radie är knappa 1,5 m., kunde kast på 8—9 m. göras.

Öarne kring Sumatra (IV): från Banka t. ex. två små nät, radie 0,9, resp. 0,93 m. Från Riouw-öarne finnes uppgiften om fångst av större fiskar i havet och i floder (på 11—13 m:s djupt vatten och mera); resp. näts radie i ett fall nära 3,5 m., i ett annat 3,1 m. Ett mindre nät — radie 0,7 m. — användes för fångst av småfisk och räkor.

Sumatra; Atjeh, Gajo- och Alas-områdena (VI): fisket försiggår från båt eller från stranden.

Sumatra; Batakerna (VIII): bl. a. ett nät med 1,16 m:s radie.

Java (IX): några mindre nät omnämnas, båda för fångst i havet och i floder.

Sumatra; mellersta delen (X): här lämnas en tämligen utförlig beskrivning på kastets utförande; den fiskande använder sig av båt, eller vadar han ut, detta senare i fråga om grunda strömmar.

Sumatra; södra delen (XII): bl. a. ett nät med 2,9 m:s radie avsett för räkfångst.

Java; Madura och kringliggande öar (XV): härifrån föreligger bl. a. en beskrivning över kastets utförande. Längden, således väl radien, av ett nät uppges till ej mindre än 6,9 m. I samband med ett nät, vars radie är 2,56 m., nämnes att fisk och räkor fångas på grunt vatten från farkost eller från stranden.

Celebes; södra delen (XVI): härifrån föreligger blott ett nät i modell.

Niels H. Brønnum⁶⁸ känner kastnät, som användas från båt eller land, från Niger och dennas biflod Benue.

F. M. Davis⁶⁹ har ett kort meddelande om kastnäts förekomst i Norfolk och i Thames. De här använda kastnäten äga en ficka nedtill, men samtidigt talas om snören, som tydligtvis gå till periferien liksom på de skånska näten. Möjligen

⁶⁸ Folkeliv i Sudan. København 1923, sid. 114.

⁶⁹ An Account of the Fishing Gear of England and Wales, i: M. A. F. Fishery Investigations. Ser. 2. V. 5. No. 4. 1923, sid. 68; använt nytryck 1927: V. 9. No. 6, sid. 120.

FIG. 6. NÄTETS ÖVRE DEL FÖRKORTAS GENOM ATT LÄGGAS I TVÅ SLYNGOR, SOM FATTAS MED VÄNSTER HAND. LINAN ÄR MED SIN ÖGLA FÄSTAD RUNT VÄNSTER HANDELD.

FIG. 7. EN DEL AV NÄTET HÄNGER ÖVER VÄNSTER AXEL. HÖGER HAND OMFATTAR UNGEFÄR HÄLFTEN AV NÄTET, VILKEN HÄLFT SEDAN SVINGAS AV OCH AN 2—3 GÅNGER INNAN KASTET.

finnas bägge formerna av kastnät — med öppning i mitten och utan, i senare fallet med här fästad lina — inom detta område, vilket förhållande i så fall skulle förklara de lämnade uppgifterna; dessa äro f. ö. de enda något så när utförliga, som jag känner från England (jfr 33 ovan). I en fiskeredskapsaffärs katalog⁷⁰ har jag tillfälligt sett kastnät omnämnda och vidare ett dylikt avbildat. Näten uppgavs vara avsedda för fångst av sandkrypare, Gobio, och kvidd, Phoxinus, således betesfiskar.

James Hornell⁷¹ känner kastnät från Koromandel; näten äro försedda med öpp-

ning i spetsen, och varje snöre, som går till tälnen, är nedåt delat i 3 parter. Beskrivning lämnas på sättet att kasta och på nätens hoptagning. Näten användas dels från stranden eller under vadning (med vattnet till midjan) dels från båt. I det senare fallet användas 2—3 nät från varje båt; under det att ett nät sjunker, tar man upp ett förut kastat, o. s. v.

Dr. W. Schmassmann, Liestal, Schweiz, har benäget lämnat en del uppgifter, åtföljda av fotografier, om fiske med kastnät i trakten av Basel. Två av dessa fotografier, fig. 6—7, reproduceras här; jfr figurförklaringarna. Man ser att det är fråga om nät med ficka eller invikt kant, uppfäst i långa snören. I samma trakt

⁷⁰ »Fishing Tackle» från C. Farlow & Co., London [1908 eller något senare].

⁷¹ The fishing methods of the Madras presidency. P. 1. The Coromandel Coast, i: Madras Fisheries Bulletin, V. 18. 1925, sid. 80.

använder man även »kastnät» som Spreitgarn (= Stülpen), således drivande med båtar tvärs för strömmen.

Professor Sven Linder, Uppsala, har lämnat följande uppgifter, åtföljda av en fotografi, från Palestina. Professor L., som i mars 1921 iakttog fiske med kastnät i floden Arnon nära dennas utflöde i Döda havet, har därom antecknat följande. Fiskaren samlar ihop nätet i vänster hand, fattar sedan detsamma med höger hand och linan med vänster; breder så ut nätet över högra underarmen upp över armbågen (jfr Blanchard 21*), håller vänster hand, som fattat tag i nätets omkrets (på ett ställe), rätt högt och kastar sedan under någon vridning av kroppen med högra armen, hjälpt av vänster hand. Fångsten utgjordes av i nätets maskor fastnad fisk, som urplockades, sedan nätet dragits upp på land (jfr 58). Det är visserligen antecknat att en ring finnes upptill, men efter allt att döma, se särskilt det i fig. 8 synliga nätet; har befintligheten av denna ring ingenting direkt med nät av samma typ som Skåne-nätet att göra. Fig. 8 visar huru nätet hålles vid kastet; en närmare granskning av fotografien synes ge vid handen, att det är fråga om ett nät med i spetsen fästad lina och saknande invikt kant. Professor L. har ej heller något minne av annat än ett enkelt nät utan invikt kant. Härmed stämmer ju f. ö. mycket väl uppgiften om fiskens fastnande i maskorna.

Professor Anton Fridrichsen, Uppsala, har vid besök av Palestina sommaren 1929 i Tiberias talat med en äldre fiskare,

* Se anmärkning ovan — liksom i följande fall.

FIG. 8. ARABISK KASTNÄTSFISKARE I KAPERNAUMS GAMLA HAMN — FÄRDIG TILL KAST. S. LINDER FOTO VÅREN 1921.

som lämnade följande uppgifter. Mest fiskade man nu för tiden i denna trakt med kastnät, vilka äro försedda med ring i spetsen och med snören gående genom ringen (= skånenäten). När mannen var ung, användes emellertid även nät med linan fästad i spetsen, där dock en ring fanns; ficka nedtill saknades. Om användningen av dessa senare nät, som på arabiska kallas m' h a y a r (= o v i s s, enär man använde dem i de fall man var osäker om rätta nättypen för tillfället) meddelade fiskaren följande. Man fiskade på grunt, ofta ganska strömmande vatten, stående på en hög brink. För att ha bägge händerna fria för kastet fästes li-

nans fria ände medelst en ögla runt hal-sen. Nätet lär av det strida vattnet ha förts starkt ihop genast vid uppdragan-dets början, och det är antagligt att fis-ken fastnade i nätets maskor, liksom det tydiligen uppdrogs på land i och för vittj-ningen. Den tiden funnos dessa nät att köpa i staden, nu lära de blott tillverkas av arabiska beduinkvinnor vid övre Jordan.

Konsul H. L. Larson, Jerusalem, har vid besök av Uppsala i sept. 1929 vidare meddelat angående kastnät i Palestina, att man på grunt vatten ofta använder nät med linan fästad i en ring i nätets spets; näten sakna samtidigt ficka ned-till. Man fattar under ringen vid nätens uppdragande på land (detta framgår även av en skioptikonbild, n:r 470 från firman Fr. Vester & Co. i Jerusalem, över fiske med kastnät i floden Kison nära Haifa, vilken bild professor Linder har visat mig). Ringen i nätets spets skall enligt de uppgifter, som konsul Larson inhemtat, i första hand avse möjligheten att omändra ett sådant nät till samma typ som skänenäten och tvärtom. Till sist lämnades den uppgiften att fångad fisk dödas genom brytning av nacken, medan fisken ligger under det utbredda nätet.

Professor G. Lindblom har meddelat, att han sett kastnät i Port Said.

Professor Amandus Johnson, Philadel-phia, har enligt meddelande till professor Lindblom, sett kastnät 1922—23 vid flo-der i Angola.

Dr Walter Kaudern, Göteborg, har läm-nat följande uppgifter om användningen av kastnät vid kusterna av Madagaskar och Celebes; vid invattnen, även de stör-

sta sjöarne, äro dylika nät ej kända. På Madagaskar har Kaudern sett kastnät användas på flera ställen på nordvästra kusten, särskilt i trakten av Majunga, men på ostkusten blott vid Tamatave. På Celebes torde kastnät användes runt hela ön; själv har han sett dem användas vid Menado och några andra platser på Nord-Celebes, i Donggala vid Makassar-sundet samt vid en lagun vid Loewoek på Nordosthalvön.

Walter Kaudern är böjd att tro, att kastnät ej äro inhemska vare sig på Ma-dagaskar eller på Celebes. »Nätet an-vändes antingen så, att fiskaren går ut i vattnet så långt, att detta når honom till midjan eller bröstet, Madagaskar och Nord-Celebes, varefter det svänges kring huvudet likt en lasso innan det kastas, eller också kan man stå i en båt eller på en brygga såsom i Loewoek och Dong-gala och kasta nätet.»

Från en av de främsta fiskerimännen i Kalifornien har jag följande uppgift. Kastnät äro så sällsynta, att han blott tre gånger sett dem här; i ett fall var det en japan, som fiskade med ett sådant nät i nedre delen av en flod, i ett annat ägdes nätet av en tysk från San Francisco.

Docenten Douglas Melin, Uppsala, som vistades i Syd-Amerika 1923—26, har meddelat, att kastnät (jfr nedan sid. 48) användas inom staten Amazonas åtmin-stone i Rio Solimóes och i Rio Negro.

Hermann Dengler, Stuttgart, vilken 1925 åtföljde doktor Melin såsom ritare, har muntligen meddelat mig följande. Han hade sett kastnät användas nattetid av civiliserade indianer och halvblod dels 1925 i trakten av Pernambuco, varest fisket bedrevs endast från flottar, dels

1924 i de undre och mellersta delarne av Rio Madeira, där både flottar och kanoter kommo till användning. Angående fisket vid Pernambuco meddelades följande. En flotte byggdes av 3—4 mot ändarne undertill något avfasade stockar, som på översidan sammanhölls av tvärslåar. Flotten fördes med strömmen. Roddaren stod på flottens bakre ända, och något framom honom fanns en något upphöjd ställning av ribbor, på vilken en fiskkorg anbragtes. Fiskaren hade sin plats mot flottens främre del. Fisket bedrevs på högst 2—2,5 m:s djup. Fångsten utgjordes av högst 30—40 cm. långa fiskar.

Angående själva kastet kunde Dengler meddela följande iakttagelser. Nätlinans ända fästes på resp. flotte eller kanot eller kunde någon gång hållas i vänstra handen. I denna ringlades linan upp, varefter man i höger hand fattade nätets övre del, samtidigt som ett av tälrens blysenken fattades med vänster hand. Med bägge händerna, men framför allt med den högra, utfördes nu en fram- och tillbakavringande rörelse (till vänster om kroppens mittplan), varefter själva kastet utfördes. Många gånger, ehuru ej alltid, vred fiskaren sig c:a $\frac{1}{4}$ varv under utförandet av själva kastet, vilken rörelse naturligtvis bidrog till nätets utbredande. Dengler träffade även en fiskare, som höll sänket med munnen; detta sätt att hjälpa sig med munnen förekom antagligen blott i fråga om jämförelsevis små nät.

I Naturhistoriska Riksmuseets etnografiska avdelning i Stockholm har jag haft tillfälle att utöver det i not 19 nämnda nätet undersöka följande kastnät, vilka alla ha linan fästad i spetsen.

Kina, närmare lokal okänd (n:r 07, 21, 711). Radie 4,4 m., maskstolparnas längd 18 mm., på den enkla tälren 160 st. 10 cm. långa sänken av metall-legering med ett inbördes avstånd av (4—) omkring 8 cm.; nätets vikt 4,7 kg.; linans längd 6,35 m., därav öglan 0,2 m. Mellan vart fjärde sänke är tälren medelst korta trådar (1,5—2 cm.) fästad till insidan av ovanförvarande del av nätet; fickan omfattar, räknat från tälren till fästena för ifrågavarande trådar, 24—25 maskor och dessutom 1 bomaska (således i allt 50—52 varv).

Kina, Kiao-chou, Schantungshalvön (n:r 07, 33, 331). Radie 3 m., maskstolparnes längd c:a 18 mm., på den dubbla tälren 100 st. 6,3—6,5 cm. långa blysenken med ett inbördes avstånd av 7 cm.; nätets vikt 3,25 kg.; linans längd 6,25 m., därav öglan 0,13 m. (närmast nätets spets utgöres 0,67 m. av linan av 4 fria trådar). Nätets invikta kant är uppfästad med 4—5 cm. långa trådar mellan vart annat sänke; fickan omfattar 11 maskor (inga bomaskor).

Sumatra, Batakerna (n:r 03, 18, 175). Radie 1,1 m., maskstolparnes längd 15,7—17,5 mm.; belastningen utgöres av en kedja av runda, merendels något avlånga länkar (yttermått 16—17 mm.; trådens diam. 3,5 mm.); nätets vikt 2,65 kg.; »linan», som är flätad i 2 partier, är blott 0,23 m. lång och äger i ändan ett flöte av trä (längd 47 mm., nedre diam. 22 och övre dito 30 mm.). Kanten ej invikt. Nätet har sannolikt använts för fångst av småfisk på grunt vatten, där man efter kastet kunnat vada ut till detsamma.

Siam, Bangkok (n:r 105, 100). Radie till den kedjebärande kanten 3,75 m.,

maskstolparnes längd 25 mm.; kedjans länkar ha en yttre diameter av 10—11 mm.; nätets vikt 7,5 kg.; linans längd 5,0 m. Tälnen är uppbunden medelst 1,5—4,5 cm. långa trådar med i regel 34—36 cm:s mellanrum, fickan omfattar 15,5 maskor (31 varv). Mellan linan och nätet är inskjutet ett kort parti, bestående närmast linan av en enkel, 9 cm. lång part med kort ögla för linans fästade och av 12 samma part fortsättande trådar, 15 cm. långa. Dessa senare trådar gå parvis (således 6 par) till det första varvets maskor, som omge en mindre öppning i nätets mitt; största avståndet mellan resp. pars fästen i maskorna utgör — om dessa senare sträckas — 6,5 cm.

Italienska Jubalandet (n:r 06, 56, 34). Radie 2,7 m., maskstolparnes längd 20 mm.; av bomullsgarn. 44 av hopvikta blyplåtsbitar gjorda sänken finnas i kanten, som ej är inviken. Denna har sannolikt uppbundits före nätets användning; nätets vikt 2,8 kg., varav 2,4 komma på sänkena. Av dessa äro 28 större, merendels c:a 7 cm. långa och 2—2,5 cm. breda; de flesta av dessa sänken omfatta tälnen underifrån. Av de övriga 16 sänkena äro de flesta blott 3—3,5 cm. långa; 2 något större och 2 av de minsta omfatta tälnen underifrån, de övriga 12 ovanifrån. Nätet, som ej använts, saknar lina; sådan skall tydligtvis ha fästats i nätets spets.

Ett av Docenten Douglas Melin i Manaus, staten Amazonas 1923 inköpt nät har jag haft tillfälle att undersöka och kan om detsamma meddela följandeenskildheter. Nätets lina är fästad i spetsen. Radie (nätet tänkes obott) c:a 2 m., maskstolparnes längd 27—28 mm. På

tälnen 100 c:a 5 cm. långa blyplåtsbitar med ett medelavstånd av 5 cm. Till nätet, som har 200 maskor i periferien, är tälnen fästad medelst en tämligen grov bonings-tråd; denna är tagen 1—2 halvslag runt tälnen vid varje sänkes bäge ändar, samt går igenom en maska mitt för varje sänke och mitt för var och ett av resp. mellanrum. Mellan vart annat sänke är tälnen medelst 4—6 cm. långa trådar uppbunden i det 16. varvet, som är knutet av dubbel tråd för att bättre motstå påfrestningen av sänkenas tyngd. Nätets vikt 4,4 kg., varav c:a 4 komma på sänkena. Linan, som liksom nätet är av bomull, mäter 6,6 m. i längd och är med en bukt tradd genom de 30 uppläggningsmaskorna i nätets spets.

De cirkelformiga kastnätens allmänna byggnad, utbredning och användning kunna — enligt ovan sammanförda uppgifter — i korthet anges på följande sätt.

Om man bortser från sådana mer eller mindre stora nät, som ej kastas utan med vilka man driver jämsides båt (jfr 13, 21—23, 26, 33, 39, 43, 62 samt sid. 45 ovan) eller som användas på annat sätt: dragning (8), nedfirande (35) eller avstängande av en ström (26), och således håller sig till verkliga kastnät, så har man i stort följande 3 typer:

a) nät med hel spets och här fästad lina; kanten invikt, bildande en mer eller mindre tydlig ficka runt om, eller också kan sådan invikning saknas;

b) nät med ringskodd öppning i spetsen; genom öppningen ifråga gå snören från kastlinan till nätets omkrets. (Hit hör den skånska formen, som utmärker

sig av ett hornstycke mellan linan och resp. snören);

c) nät med hel spets, men linan ej fästad här utan anordnad som snörplina runt nätets omkrets.

Den första typen, a, har säkerligen den största utbredningen. I viss motsats till tidigare författare, närmast Jankó (39), anser jag det ganska oväsentligt om näten av ifrågavarande typ ha kanten invikt eller ej. Oavsett att en del nät, som beskrivits såsom saknande invikning, ej varit fullt färdiga till fiske och senare skulle ha fått kanten inviken, så är det tydligt, att invikningen i en del fall är så obetydlig, att skillnaden mellan ett sådant nät och ett saknande invikning måste ur fiskesynpunkt vara ganska liten. Dessutom är det möjligt att fisken i långt flera fall än ovan angivna (57, 58 och sid. 45) fastna i nätmaskorna, under vilket förhållande en ficka kan vara mer eller mindre onödig.

Med kanten inviken finnes denna typ känd från följande håll: England (69), Frankrike (8, 13, 39, 40, 43), Tyskland (25, 39 [22], Schweiz (sid. 44 [48], Italien (39 [29]), Siebenbürgen (39), Ungern — Svarta havet (39), Kaspiska havets sydkust (24, 39) Syriens kust (39 [12]), Egypten (39, 64) [Lindblom sid. 46 ovan]), Siam (Riksmuseum sid. 47 [39, 61]), Sumatra (67 [39]), Java (67 [9]), Borneo (53, 67), Celebes (67 [39 Kaudern sid. 46 ovan]), Kina (15, 39, Riksmuseum sid. 47 [51, 52]) och Porto Rico (45, 46). Utan invikning av kanten uppges denna helpetsade typ från Frankrike (40) samt från Ganges och »hela Indien» (39). Vidare saknas resp. invikning å ett avbildat nät från nordöstra Afrika (10); som

teckningen i fråga är föga utförlig, kan ingen större vikt läggas härtill. Från Japan förligger slutligen uppgift om helpetsade nät, men huru kanten är beskaffad saknas bestämd uppgift om (20, 40, 51). I Palestina finnas nät med linan fästad i spetsen (58); i vissa fall finnes samtidigt en ring, varifrån linan utgår. I intet fall är någon invikning nedtill känd (sid. 45). Slutligen äga Riksmusei nät från Sumatra (sid. 47 ovan) och Italienska Jubalandet (sid. 48 ovan) ej någon ficka, vilket förhållande åtminstone i fråga om det senare nätet kan bero på ofärdigt skick.

Sättet att hålla nätet med tillhjälp av munnen vid kastet finnes i fråga om denna nättyp antecknat från Ungern och Kaspiska havets sydkust (39), samt från Borneo (53), Kina (39) och Porto Rico (46).

Närmare uppgifter om nättyp saknas ofta, men som typen i många eller sannolikt i flertalet av dessa fall är den nu ifrågavarande med hel spets, torde en sammanställning härutinnan lämpligen lämnas här.*

För Europa finnas dylika mer obestämda uppgifter om kastnät från Holland (5), [Danmark (35)], Österrike (48, 60), Ryssland (33, 48, 51), Portugal (55), Spanien (29), Korsika (43), Montenegro (65). För Afrika finnas liknande uppgifter från Övre Guinea (5, 14, 34, 44), Nigeria (68), Nedre Guinea (18, 38), Angola (Johnson sid. 46 ovan), Madagaskar (Kaudern sid. 46 ovan) och kusten av

* Uppgifter från områden, där man redan på annat sätt känner förekomsten av viss typ, medtagas ej här; de anmärkas ovan (typ a) och nedan (typ b) för resp. områden inom [].

Tanganjikaterretoriet (57); se även Italienska Jubalandet ovan sid. 48. Från Sydasiens [51] samt från Indiska oceanens och Stilla havets övärld föreligger ett flertal uppgifter; sålunda från Främre Indien (26), Nikobarerna (47), Malakka (39), Ambon i Bandasjön (39), Karolinerna (36), Marshall-, Gilbert- och Samoa-öarna (50), Sällskapsöarna (11), Hawai-öarna (41) och Nya Hebriderna (32). Från olika delar av Amerika, dock blott i ett fall från kontinentens västra kust, föreligger även en del på ovan angivet sätt obestämda uppgifter; särskilt i fråga om Förenta Staterna torde det i en del fall vara fråga om nät hörande till typ b. Resp. uppgifter finnas från olika delar av Förenta Staterna (28 [Florida], 31 [södra kusterna], 29, 41, 51, sid. 46 ovan [Kalifornien]), från Västindien (8, 35, 63) och från norra delen av Brasilien, inkl. Fernando Noronha (7, 51, staten Amazonas [Melin och Dengler sid. 46 — jfr dock även sid. 48]).

I 3 av dessa fall finnas uppgift om att man håller nätet med tillhjälp av munnen vid kastet, nämligen i Portugal (55), Nordamerikas Förenta Stater (41) och Brasilien (Dengler sid. 47 ovan).

Typen b, således innefattande nätet från Skåne, är i övrigt känd från Frankrike (8, 13, 39, 40, 43), Tyskland (39), Ungern (39), Adriatiska havet (27), Palestina (sid. 45), Marocko (66), Algeriet (59), Koromandel (71), södra kusten av Nordamerikas Förenta Stater och Västindien (17 och för Texas 30). Det skånska nätet synes ensamt utmärkas av resp. avsågade horn mellan linan och de till omkretsen gående snörena. I två fall — Marocko och Texas — uppges, att man

fattar nätet med munnen i och för kastets utförande.

Typen c, således med snörpanordning runt omkretsen, synes enbart vara känd från Krims sydkust (39; jfr dock 26).

Med avseende på nätens användning kan följande särskilt framhållas. Fångsten utgöres visserligen i regel av fisk, men på Sumatra, Java och Borneo fångas dessutom räkor och andra kräftdjur, samt på holländska öar i Västindien även sköldpaddor; jfr även kastnät för vaktelfångst i Portugal (56). I ett fall, närmare angivet Algeriet (59), når nätet märkligt nog ej botten utan sammandrages så att säga i fria vattnet. Jfr i detta sammanhang användandet vid Koromandel (71) av 2—3 nät från varje båt; möjligen föreligger här något liknande. Till sist bör framhållas att mäsken är känd från olika håll i Europa och Asien (55, 13, 8, 24 [även utkastande av glänsande stenar], 53, 15, 20).

Av det föregående framgår att kastnätens allmänna utbredning är högst avsevärd. Runt Medelhavet, varifrån de tidigaste uppgifterna gå långt tillbaka, (Hesiodos), synas kastnäten förekomma i stor utsträckning; i Europa gå de upp till England och Sverige och finnas vidare vid Svarta och Kaspiska haven. Huru högt de nå upp i Ryssland är obekant.

I Afrika — frånsett Medelhavsområdet och hela Egypten — äro kastnät kända i kustområdena där och var, så från Övre till Nedre Guinea, i Angola, Tanganjikaterretoriet och Italienska Jubalandet, samt på Madagaskar. I Negeria användas näten åtminstone så långt inne i landet som i floden Benue. Kastnäten hava antagligen spritts till resp. kusttrakter

genom sjöfolk, ty med negerkulturen ha de säkerligen ingenstädes något ursprungligt sammanhang. Professor Lindblom har också meddelat, att varken han eller Eric von Rosen iakttagit kastnät i neger-Afrika.

I Asien når kastnätens utbredning över Indien och de stora Sundaöarne bort till Kina och Japan. I vilken utsträckning de äro mer eller mindre ursprungliga inom detta stora områdes olika delar undandrar sig för närvarande så vitt jag förstår ett bedömande; jfr Kaudern ovan sid. 46.* Huruvida förekomsten på olika öar i Stilla havet är att uppfatta som mera ursprunglig eller ej är svårt att bestämt säga. Till Hawai-öarne skola japaner emellertid ha infört näten, och även på Nya Hebriderna äro de ej ursprungliga; det synes också sannolikt att de över huvud taget äro jämförelsevis sena invandrare inom ifrågavarande område.

I Amerika, där kastnäten användas — delvis i stor utsträckning — vid Förenta Staternas kuster (framför allt de södra och sydöstra), i Västindien och Brasilien (åtminstone norra delen), äro de säkerligen införda av européer. Professor Erland Nordenskjöld har också meddelat, att kastnät veterligen ej tillhöra den ursprungliga indiankulturen i Sydamerika.**

I fråga om det närmare sambandet mellan de två huvudtyperna av kastnät, den

* The Chines Classics, utgivna av James Legge, synes (V. 4, 1871) bland ett flertal uppgifter om fiske ej omnämna kastnät.

** När Rafael Karsten [Bland Indianer i Ekvadors urskogar, 1920, sid. 104] nämmer kastnät, avses ej cirkelrunda kastnät, se Acta Acad. Aboensis Humaniora 1: 3, 1920, sid. 55.

med i spetsen fästad lina (typ a ovan) och den med ring i spetsen och från linan genom ringen till omkretsen gående snören (typ b ovan), må följande framhållas. Typen a är tydligen den enkla och sannolikt först uppkomna; ursprungligen saknade typen kanske genomgående invikt kant och fångade då bytet enbart under nätet eller i maskorna. En vidare utveckling blev väl en mer eller mindre betydande invikning av kanten med tillhjälp av uppbindningssnören, vilka till sist i vissa fall kunde nå en avsevärd längd.*** Har så ett visst behov av olika djup på resp. invikning eller ficka runt nätet medfört en förändring av uppbindningssnören så med avseende på längd som övre fäste, synes steget till typen b med dess långa i linan övergående snören och under nätets hopdragning bildade ficka ej vara alltför stort. Denna typ utmärker sig av en i spetsen befintlig ring; emellertid kan en ring i spetsen ha tillkommit redan hos typen a för att i vissa fall underlätta nätens uppdragning på land, jfr uppgifter från Palestina, sid. 45, där dock i ett fall ringen hos nät av ifrågavarande typ förklaras av önskan att kunna förändra ett nät från den ena till den andra typen. Ett fortsatt studium av olika kastnät och deras användning inom olika områden torde kunna ge viktiga bidrag för ett närmare besvarande av frågan om de olika typernas uppkomst och inbördes ställning.

*** Närmare iakttagelser över maximala måttet på dessa snören äro önskvärda. Jfr fig. 7, som visar en ganska betydande längd på snören.

KARTOR ÖVER SMÅLÄNSKA FORNMINNEN FRÅN 1600-TALETS SLUT.

AV

ARVID ENQVIST.

Det är sedan gammalt väl känt, att våra offentliga liksom ock flera av våra äldre, större privata bibliotek ofta bland sina samlingar gömma på skatter, som kunna bliva av största betydelse för senare tiders forskningar inom skilda discipliner, och vilka därför äro väl värda att dragas fram ur de gömmor, där de — stundom i århundraden — legat bevarade. Kungl. Biblioteket i Stockholm äger således i sina handskriftssamlingar ett stort antal anteckningar och uppgifter från äldre tider av antikvariskt topografiskt innehåll, vilka aldrig blivit publicerade, men vilka ofta äro av stort kulturhistoriskt värde och därför väl förtjänta av att komma till allmännare kännedom.

Det utdrag ur en av bibliotekets äldre samlingar, som i det följande i korthet framlägges, härrör från 1600-talets sista decennium och utgöres av några kartor med korta beskrivningar över småländska fornminnesområden. I och för sig äro dessa kartor väl ej så märkliga men icke desto mindre av största intresse, då de dels utgöra ett av de äldsta försök, vi känna, till en systematisk kartläggning av ett områdes fasta fornlämningar, dels

ock lämna oss ytterligare ett bevis till de många, vi redan tidigare ha, på det livliga intresse för landets fornminnen, som flera av storhetstidens män hade. Men framför allt framhäva de samtidigt den för sin tid ovanligt klara blick för vikten av en rationell uppteckning av hednatidens bevarade minnen, som den egentlige upphovsmannen till kartornas uppgörande, dåvarande landshövdingen i Jönköpings län Greve Eric Dahlberg, i flera liknande fall visat sig äga.

Dahlberg var vid denna tidpunkt sysselsatt med förarbetena till sitt monumentala arbete över Svenska minnesmärken *Svecia antiqua et hodierna* och hade blicken öppen för allt, som i denna samling kunde anses värt att medtagas. Då han 1687 blivit landshövding i Jönköpings län, kom helt naturligt också en del av hans intresse att samlas omkring de monumenter, som landskapet Småland ägde. Härvid kom han snart, sannolikt 1691, i närmare förbindelse med en man, Petter Rudebeck, som i särskilt hög grad tyckes ha gett incitamentet till Dahlbergs speciella intresse för vissa fornminnesrika områden inom landskapet.

Petter Rudebeck¹, en brorson till den store Ol. Rudbeck, var född i Västmanland 1660 och son till Landshövdingen Paul Rudbeck (adlad Rudebeck). Efter studier i Upsala ägnade han sig åt det militära yrket och blev 1685 regementskvartermästare vid »Cronobergs Lähns Infanteri». Jämte sin broder Paul, som var härads­hövding i Småland, inköpte han år 1689 Husaby då ödelagda bruk i Skatelöf socken i södra delen av landskapet och lefde där som bruksägare till sin död 1709.

Redan tidigt synes Rudebeck ha haft ett utpräglat antikvariskt intresse. Själv skriver han i företalet till sitt stort lagda, opublicerade arbete om Småländska antikviteter att »jag af min första ungdom näst gudsfruchtan intet högre Studium älskat än Antikviteter och mig derom på det högsta beflitat». Vid överflyttandet till Husaby fick Rudebecks antikvariska intresse ytterligare näring. Dessa delar av Småland, det gamla Varend, äro synnerligen rika på minnen från förhistorisk tid och dessutom ha dessa gamla gränstrakter mot Danmark spelat en stor roll i de gamla fejderna mellan svenskar och danskar. Här arbetade Rudebeck under de följande åren med att samla material till ett större verk om det forntida Smålands historia. Omkring 1693 föreligger också ett manuskript av hans hand: »*Forna Rijdghiöta eller Småländske antikviteter med desz tillhörige kopparstycken och alle der hoos passerade historier utur mörkret opsökte igenfundne afritade och*

sammanskrefne.»* Arbetet kom emellertid aldrig att befordras till trycket. Det är synnerligen starkt präglat av tidens rudebeckianska anda och bör därför utnyttjas med största urskilning. Då författaren utom fornminnena i ej ringa mån för sin framställning även lagt till grund den då levande folkliga traditionen, sådan den för honom framträder i lokala sägner, visor o. d. har han dock, trots sina många överdrifter, rätt att räkna på ett visst intresse även av vår kritiska tid. Rudebeck har också i detta avseende utnyttjats av flera kulturhistoriska forskare såsom ex. Hylltén-Cavallius i Varend och Vir­darna. I mycket hög grad bygger emellertid Rudebeck på de nordiska sagornas, särskilt Hervarasagens, uppgifter och söker på allt sätt till sitt landskap lokalisera de händelser, som dessa sagor förtälja. För sin landskapshistoria finner han därför en tacksam utgångspunkt i Lilla Rimkrönikans förläggande av Bråvallaslaget just till Skatelöf socken (»*bravallahed j wärend wid skattaleff*»). Med Eric Dahlberg kommer Rudebeck i förbindelse år 1691 och underhåller med honom under de följande åren en livlig skriftväxling.² Många uppgifter om fornminnen inom det gamla Varendsområdet har Dahlberg på detta sätt erhållit och sannolikt ej heller undgått att taga intryck av Rudebecks energiskt förfäktade åsikter om områdets stora betydelse i äldre tider. För sitt stora Suecia verk

* Fragment av originalhandskriften jämte senare gjorda avskrifter finnas bevarade. Redogörelse för dessa hos Grape i ovan anförda arbete.

² Brevväxlingen mellan Rudebeck och Dahlberg finnes publicerad i Småländskt arkiv, utg. av bokhandlare Södergren.

¹ En synnerligen utförlig och värdefull redogörelse för Rudebeck och hans verksamhet finnes bl. a. gjord av överbibliotekarien Anders Grape, Upsala (se Grape-Norén: 1500—1600-talens visböcker XII, Bd. 3, s. 339—346).

har Dahlberg påtagligen förstätt att draga fördel av Rudebecks antikvariska intressen. Flera av Suecians planscher synas direkt eller indirekt vara influerade av Rudebeck, såsom exempelvis planschen över Brävallahed. I bl. a. en ännu bibehållen skrivelse till Dahlberg med titeln »*Brawalla Moderplat*»,³ vilken skrivelse av Dahlberg senare överlämnats till Antiquitets Archivet, har Rudebeck utvecklat sina åsikter om »*de sälsam(m)a händelser, Fäldtslag, Krigsbuller och Blodzuthgiutelser, som uthj Wärens Härad på duns och Brävalla Heed uthj Cronebergz Lähn belägen Ähre utj dee aldraäldste tijder förelupne*». Brävallahed har enligt Rudebeck omfattat hela området från V. Torsås i söder upp till trakterna norr om Moheda i norr samt väster om norra delen av sjön Åsnen och båda sidorna av sjön Salen. Det har synbarligen ock varit dessa Rudebecks uppgifter, som gett Dahlberg anledning att låta verkställa en mera systematisk kartläggning och beskrivning av vissa av dessa trakters fornlämningar.

Tvenne lantmätare, And. Ekebon⁴ och Assar Rohman⁵, erhöles år 1691, alltså samma år, som Dahlberg trädde i förbindelse med Rudebeck, i uppdrag att inom vissa uppgivna områden utföra karteringen av fornminnena. Ekebon utförde sitt arbete inom Torsås, Skatelöv, Vislanda, Blädinge, Aringsås, Lekaryd och Moheda socknar, alltså Allbo härad, och kunde redan på hösten samma år till Dahlberg överlämna sitt arbetsresultat.

³ Kungl. Bibl. F. m. 54, n:o 20.

⁴ Se Viktor Ekstrand: Svenska Landtmätare 1628—1900 n:o 1495.

⁵ O. a. a. n:o 1565.

Detta utgöres dels av en större general-karta (General Geografisk Delineation) över området, dels ock av ett antal ytterst värdefulla specialkartor över större, slutna gravfält, delvis perspektiviskt tecknade och synnerligen minutiöst utförda. Dessutom åtföljes kartorna av en tämligen utförlig beskrivning. Kartorna såväl som beskrivningen förvaras i Kungl. Bibl. (Neschers saml. sign. F. m. 53).⁶

Rohman åter erhöles i uppdrag att besöka vissa angivna platser inom Konga, Norrvidinge och Kinnevalds härader. Resultatet av hans arbete, de 4 kartor, som här nedan framläggas, kunde emellertid av Rohman ej insändas förrän ett par år efter uppdragets mottagande. Med skrivelse till Dahlberg, dat. 12 Nov. 1693, överlämnas kartorna, varvid bl. a. Rohman skriver följande: »Eders höga Excellences nådiga skrifwellse haar iagh lengst för detta med Wijrdnadt wndfångett och dhet till ödmiukeste föllie i anledning af dhen wnderrättelsse som iagh i Landzortten kunnatt inhempta afftaget och afrijtadt dhe anbefalte Antiquiteter och Rudera, som iagh hafwer igenfunnett, dhem iagh wthj ödmiukheet Eders höga Excellence här medh tillsendher, önskan-des migh kunna träffat sådant till itt Nädigitt behagh, Bediandes i lijka ödmiukhet Eders höga Excellence Nädigst Tächtes pardonnera att tijden här medh någott wthdragen är, som wördet förorsakat af min stadige Bortowarande och arbete annorstädes i Lähnnett — — —.» De Rohmanska kartorna skilja sig rätt

⁶ Ekebons kartor ha helt nyligen blivit föremål för påbörjad publicering i den 1929 startade Norra Allbo Hembygdsförenings årsbok 1929 där Tage Berggren lämnat en uppsats om Fasta Fornlämningar i Blädinge socken.

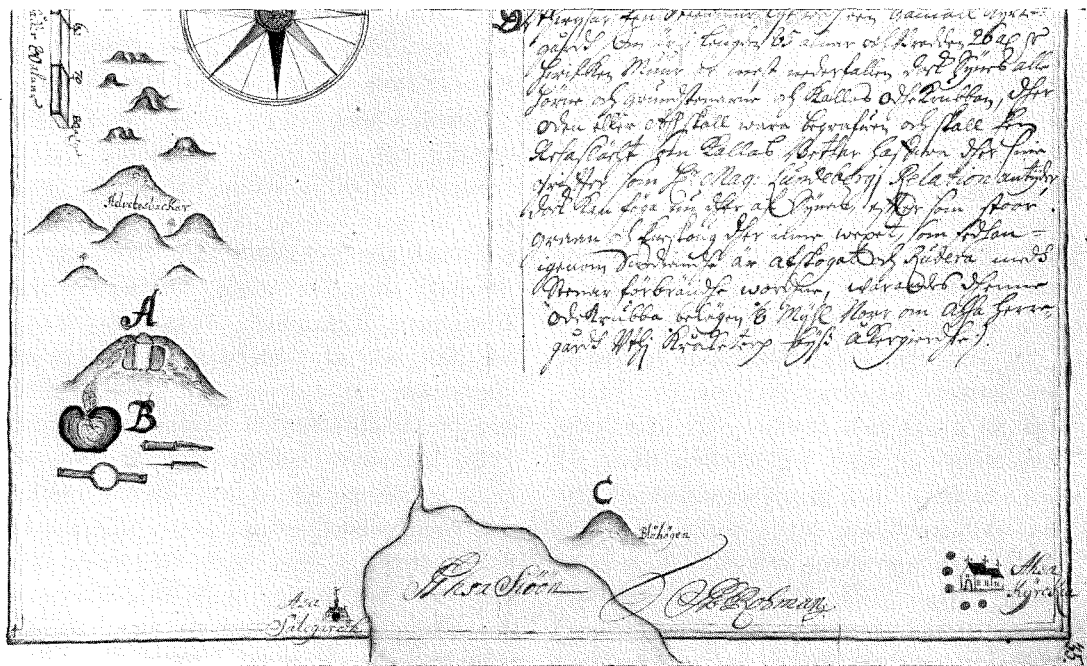

FIG. 1. KARTA ÖVER GRAVFÄLTET VID HELVETESBACKEN, ASA GÅRD OCH SN, SMÅLAND, UTFÖRD AV ASSAR ROHMAN, 1600-TALET SLUT.

avsevärt från de Ekebomska beträffande utförandet. Dels äro de gjorda i en betydligt större skala och mera utförda som verkliga planteckningar, svagt färglagda, — endast beträffande högar, har Rohman tecknat i profil, ibland med profiltäckningen infälld i den cirkel, som betecknar högens grundplan (se karta fig. 1) — dels äro de mera schematiskt utformade. I olikhet mot Ekebom, som låter sina kartor åtföljas av en tämligen utförlig detaljbeskrivning av fornlämnarna, har Rohman på varje kartblad endast en kort förklaring, vilken emellertid ej så mycket rör sig om de olika fornminnena, utan mera tar sikte på vissa kulturhistoriska detaljer, vilka dock äro av stort intresse.

Karta I, fig. 1. Storlek 30×39 cm.

Kartans text: »Geometrisk Delineation wppå Dhe Antiquiteter, som finnas wedh Ahsa och Kråketorpz bijar uthj Cronebergz Lähn Norwidinge Heradt och Ahsa Soehn belägne Afrijtat In Septembri Anno 1693.

Explicatio Notarum.

A Wthwijsar Een Backe eller Jordkulle wthj Ahsa Sätögårdz gierde hardt wedh huustompten hwilken skolat warit upgräfwen tillförne, som Hr Probstens Mag: Nicol. Lundebergj Medh fölliandhe Relation Intygar, hwilken backe är nu sammanfallen, att allenast sijnes teckn effter een graf medh 3:ne stoore stenar som stått tillförne wprätte såsom Een

Kista, men nu nederligga som afrijtning-
en wijser.

B Wijisar dhe 4 Instrumenter som skolat funnitz när besagde backe upgräfdes, som är *Een brinnandhe lampa af Hållands leer, Een Steenkniiff, Een Jernknijff* sampt *håligt Jern*.

C Ähr Een Jordkulle öster wedh Siöön kallas Blååhögen, der som åffta sijnes brinna Liuus om Nätterne.

D Wthwijsar Een Steenmur lijk wedh een gamall Kijrkegårdh som är i lengden 85 alnar och Bredden 26 al: r hwilken Muur är mest nederfallen dock sijnes alle hörne och grundstenarne och kallas Odhekrubban, dher Oden eller Ass skall wara begrafwen och skall Een Resaslächt som kallas Bethar Haffwa dher sine griffter, som Hr Mag: Lundebergj Relation antijder, dock kan föga nu dher af sijnas, effter som stoor graan och Ene-skoug dher inne wexet, som sedhan igenom Swedianthe är afskogat och Rudera medh Stenar förbrändhe wordhne, warandes dhenne odekrubba belägen $\frac{1}{8}$ Mijl norr om Ahsa herregårdh wthj Kråketorp bijss åkergierdhe.»

Den under Not A omnämnda prosten Lundbergs relation har jag ej lyckats i original återfinna. Däremot finnes i Kungl. Biblioteket ett samlingsband (B VIII 29)⁷ i vilket en avskrift av densamma finnes. Relationen, som f. ö. i flera avseenden är starkt påverkad av Rudebecks åsikter, är av sådant innehåll att den är väl värd att i sin helhet återgivas. Den lyder som följer⁸:

»Nicolai Lundberg Pastoris in Tolg Smolandiaë Descriptio Sepulcri, ut puta-

tur, Odini, prope Asgård ejusdem Parociae, Kronobergs Lähn & Norr-Widdinge Härad; Item om den styfwa Bete-Släkten.

Emedan som det är uti en (en) allmän mening hos dem, som på denna Landzorten bo, at Odin, sedan han andra gången kom utur Asien, hafwer i ålderdomen retirerat sig hit och tagit sitt säte på *Asgård*, som nu i vår tid kallas *Asa Herregård*, liggandes i Tolg Sokn, hwaräst han ock skal blewit död och wara begrafwen; så hafwer det händt sig, at ongefär Anno 1669, då Ryttnästaren Sal: Pehr Ulfsparre befalte sina Bönder att fylla et stycke på en mur in uti gården och taga jorden af närmaste Lilla ättebacke utmed Porten, som Helfwets Backen kallades, funno de som stötte med Jernstängerna, grunden så hård, att de mente det war et Hälleberg, men efter det gaf et liud i från sig såsom et hwalff eller ihålt ting woro där under, befalte Husbonden dem fara fort, medan han gek in til frukosten, då det sig hände, at den ene, som icke utan stor möda fek hål på et flinthårt hwalff, tyckte han, när jernstängen drogs upp, at han såg där inunder brinnande eld, språng tillbaka och sade: där är Perkel och Draken inunder: de andre gingo til och gjorde hålet större, dock sågo de intet utan funno efterföljande:

1:o en Kista af släta flintstenar sammansatt;

2:o en lampa af fint ler Formelig gjord och trind, dock icke glaserad, en hand bred i Diametro;

3:o en tweäggad knif, skaft och blad af bästa flinta i et stijke, som jernknifwar pläga wara, $1\frac{1}{2}$ qwarter lång, udden litet afbruten, som en Bonde då gjorde;

⁷ Engeströmska samlingen.

⁸ Saml. band s. 133—143.

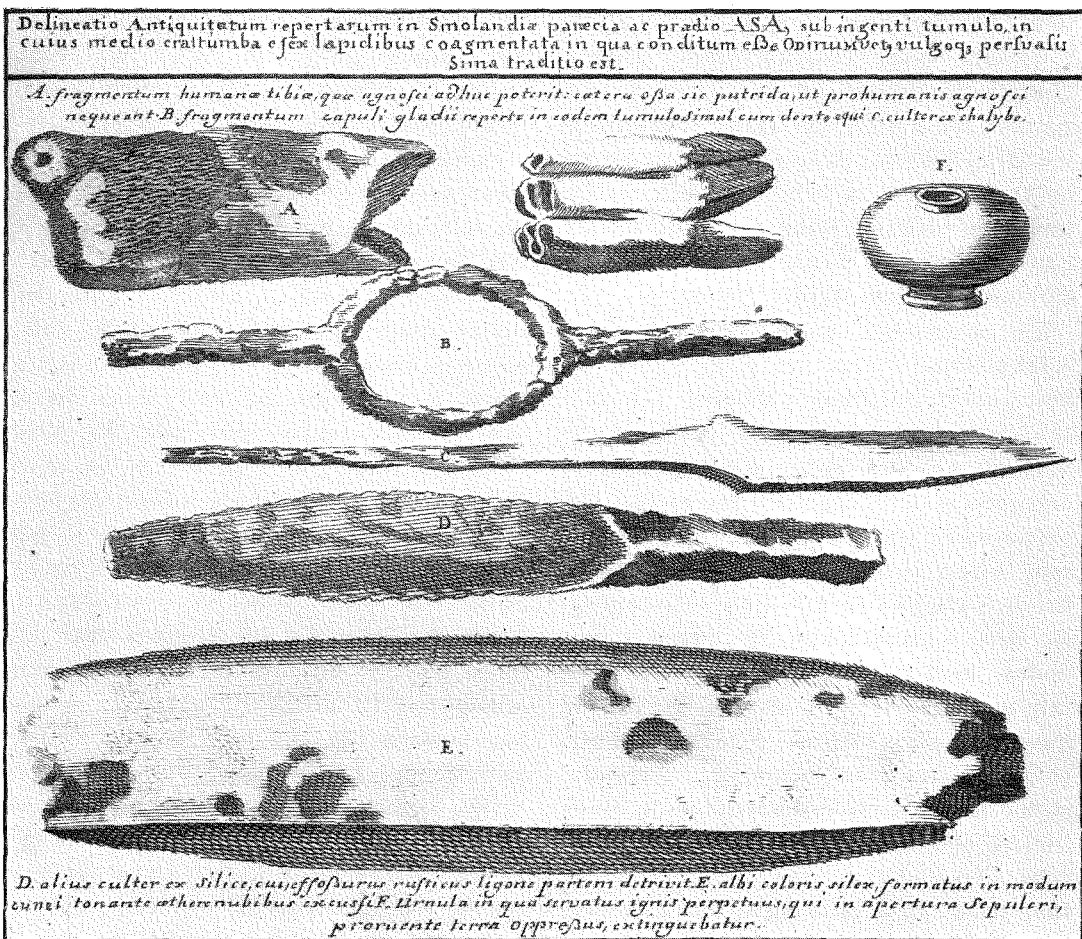

FIG. 2. FYND UR ODENSHÖGEN, ASA GÅRD OCH SN, SMÅLAND. EFTER ERIK DAHLBERGS SUECIA, PL. 84.

4:o Et blad af en annor knif af blott polerat stål men skaffet fans intet, utan blotta tången qvar.

Et jern $\frac{1}{2}$ aln långt, som alt war af dessa bifogade Figurer, warandes den allmänna meningen af uråldriga tider, at Oden eller Aas woro under samma Backa begrafwen och han brukat dessa Instrumenter i lifstiden. Dessa 4 ting finnas ännu hos Kongl. Hofmarskalken Herr Baron Bengt Rosenhane, hwilka man den

Curiose Läsaren til tjenst hafwer welat afrita och härhos foga. Lampan war förenämde Pehr Ulfsparre mijcket ömmer om, sägandes den warit just sådan som den han sjelf sedt upgräfwat af *Rocca Subterranea Lucernæ perpetuo lucentes.*

Jag har ock sjelf icke allenast ofta talat med Bönderna, som detta arbetet förrättade, utan ock haft samma Lampa många gånger i ögnasikte och i mine händer, och befinner henne wara äfwen så-

dan, som den, som Herr *Professor Spole* i Upsala wisar curieust folck. Biskop *Haquin Spegel* har ock sedt dessa mentionerade Anno 1679, då Hans Högwördighet ifrån Fältet i Skåne upreste til Stockholm. För bem:te Pehr Ulfsparre förtörnades hårdt på Bönderna, som medan han hölt måltid henne sönderbröto och förstörde en hop däraf.

En ottonddels mil därifrån finnes i Kyrkjotorps Giärde en plats Ode-Krubban kallad, 85 alnar i längden och 26 i bredden, hwaräst bemälte Odin skulle haft sit stall och hästar stående, hwaräst ock en stor del ättegrifter finnas och förmenas wara Grifter af en Gammal Släkt, som heter *Betar*, af hwilka ännu någre finnas qware; men för stora Pestilentierne och besijnnerligen för stora digerdöden, berättas den warit mycket stor och mäktig: deras mod och styrka har förorsakat det ordspråk, som ännu warar, at de kallas Asa Kjämpar. I mannaminne lefde en utaf dem, som hette Måns Bet, en styf karl och arg skytt med stål-boga, den hade en fader, den där understod sig at slåss med 20 Karlar i sänder, så at Frälsemannen *Pehr Ionsson* til Asa, den där utom des ej fruktade för at möta sjelfwa Drakan, hade nog at skaffa med sit folk af denna ena Karlen, hwilken han aldrig fek locka eller truga at gå med sig, utan med Frälsemannen slogs han städse om den grunden han bebodde och lät sig intet aftwinga, så länge han lefde, oaktat det war frälse. En af denna Släkts Stålbågar torde finnas ännu så styf, at fyra Karlar med möda ej kunna spänna honom.

Så är ock wid Tolg många och åtskilliga andra flera ättehöggar, som man ej

wet hwem som därunder ligger begrafwen, ibland hwilka en ligger wid Sjön kallad Blå-högen, hwaräst ännu ofta skal synas ljus brinna.

Öster om Asa Kyrkja, hwaräst i hednatider stora Afguda-offer och Gudztjenst wordet håldne, uti en Måssa wid Otofta Bij, finnas 3 Kjällor *Barna-brunnar* kallade, den största 4 alnar i Diametro, hvilka ännu besökas af Långwäga folk, särdeles ifrån Öland, Gottland och andra orter, kommandes dit med siuka barn, dem de nedstoppa med hela Kroppen och bada dem: de som äro af et eller två års ålder, befinna sig wäl därpå, men de äldre intet så. Et exempel wet jag sjelf at berätta härom på Fältskjärens Salig M:r Michelssons Son i järnatorp, hwilkens nedre del af Kroppen war aldeles orörlig, och borttagen, så at han aldrig böd til at gå. För siu år sedan bar modren dit honom i en god stund, at han blef helt frisker.

Om samma brunnars upkomst är en gammal *gäta* och *Wisa*, hwilken Munkarna i Påfwedömet hafwa diktat på Tre bröder, hwilka sedan de Studerat, hafwa farit Pilegrimsfärd til den H: graf i 7 år, och, när de kommo hem, owetandes kränkte och wäldtogo sina tre systrar uti skogen, som mötte dem, och när Systarna bekjände hwilka de woro, resolveerade sig Bröderna at mörda dem och sedan, när de gräfwit neder dem i Måsan, hafwa de begifwit sig tillbakars igen, men öfwer de fördolda kroppar, skola dessa tre Kjällorna hafwa upsprungit.

Asa Kyrkja har behollit sit gamla namn, men Tolg, som i forna tider blef kallat Korsåker, säges skola warit den Tolfte Kyrkjan, som efter Domkyrkjan i

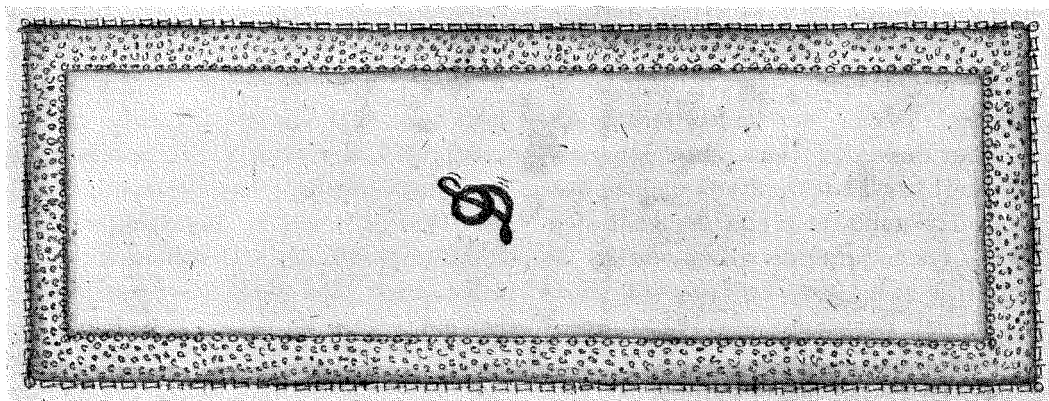

FIG. 3. ODEKRUBBA VID KRÅKETORP, ASA SN, SMÅLAND, AV ASSAR ROHMAN, 1600-TALET SLUT.

Wexiö bygdes utaf sten. Det sidsta afgudaoffer, som skjedde wid Tiureda, skulle hafwa varit en Tjur, och när Reformationen därefter inrättades, skulle Kyrkan fådt detta namnet Tiureda.»

Det intressantaste å såväl Rohmans karta som i Lundbergs relation är uppgifterna om undersökningen av Odenhögen och beskrivningen av de däri funna fornsakerna. Med bortseende från en del fantastiska moment i Lundbergs berättelse kan man med största sannolikhet utgå ifrån att vi här ha haft en rektangulär hällkista, i vilken fornsakerna legat. Att kistan, som Lundberg anger, varit byggd av flintstenar, torde däremot vara högst osannolikt. Beträffande fornsakerna själva, som å kartan finnas avbildade, härröra dessa emellertid från så från varandra vitt skilda tidsskeden, att de omöjligen kunna anses vara samtidigt nedlagda. Av Rohmans skissartade teckning av föremålen på kartan, fig. 1, kan man emellertid ej så noga avgöra deras utseende. Emellertid finnes ännu en bild av föremålen, som ypperligt kompletterar

den Rohmanska. Dahlberg har ansett sakerna vara av sådan vikt, att han t. o. m. gett dem en plats i sitt Sueciaverk, där de avbildas å Pl. 84, fig. 2, och där man tydligen kan urskilja deras form. Av Dahlbergs teckning framgår att de funna föremålen bestått av: en tunnackig flintyx, en flintdolk med firsidigt, pringlat fäste, en järnkniv med tånge, ett järnföremål, en urna av lera (»den brinnande lampan»), samt obrända människo- och hästtänder. Med undantag av den tunnackiga flintyxan och djurtänderna återfinnas föremålen även på kartbilden. Då flintyxan och flintdolken omöjligen kunna samtidigt vara nedlagda, och då Rohmans teckning saknar den förra, är det icke uteslutet att Dahlbergs uppgift om att yxan hört samman med fyndet i övrigt är felaktig. Man kan gått tänka sig den möjligheten, att yxan förvarats på gården, fastän funnen på annan plats än i graven, och av misstag kommit att tagas med i Dahlbergs bild. Att dolken däremot funnits i graven är säkert, likaså de övriga föremålen. Det sannolikaste

i detta fall torde väl vara att högen innehållit en hällkista från stenåldern och att dolken utgjort gravgodset i denna primärgrav. Sedan har under järnåldern, sannolikt då vikingatiden, en efterbegravning skett varvid de övriga föremålen nedlagts. Huruvida lerurnan hör till stenålders- eller järnåldersbegravningen är emellertid svårt att avgöra, då de båda bilderna av densamma starkt divergera. Man får dock det intrycket vid en jämförelse med de båda teckningarna, att Rohmans är den naturtrognaste. Ehuru teckningen av urnan visar ett överdrivet starkt insvängt randparti, torde dock intet hinder möta att hänföra lerkäret till vikingatiden. Till samma tid kan ock järnkniven höra. Det andra järnföremålet är mera svårbestämbart. Att döma av Dahlbergs bild torde det emellertid ha varit ett fragment av ett betsel av järn (ring med fastrostade beslag)⁹. Ett i en grav från samma trakter funnet föremål av samma typ, även där tillsammans med bl. a. en järnkniv, finnes i Statens Historiska museum i Stockholm. Att här varit en efterbegravning från järnåldern (en brandgrav) finnes ytterligare belägg på. I brev till Dahlberg, dat. 29 Martii 1692¹⁰ har Rudebeck även behandlat detta fynd. Han skriver där bl. a. följande:

»Asa Herregård Asgard belägen uti Småland, Kronobergs Lähn, Norrwidings Härad och Tälgs Socken, förmenes vara

⁹ Detta understrykes ytterligare av Dahlbergs förklaring till bilden, där han visserligen kallar föremålet för svärdshjalt (»fragmentum capuli gladii») men uttryckligen säger, att det hittats *samman med* hästtanden (»reperit in eodem tumulo simul cum dente equi»).

¹⁰ Transumt därav i Neschers saml. F. m. 54, n:o 22.

således nämnd af *Oden*, och gården i förna tider kallad *Asgard* efter hufwudstaden *Asgard* i Asia, therifrån Oden war kommen, som satt sig en tid neder uti Ridgiöthaland, det Snorre Sturlesson äfwen berättar, ehuruwäl han wrängeliga uttjuder Iutland i gamla dagar hafwa hetat Ridgiöthaland, det andre Scribenter, särdeles Prof. Verelius klarligen bewisar uti sina notis till Herwarar Saga Cap. 10. Småland hafwa haft till namn. Hafwer nu Oden satt sig neder i Ridgiöthaland en tid at bo, så har han ock bodt i *Asgard* eller Asagård, ty det kan klarligen ses af de Antiquiteter som efter Oden där ännu finnes; särdeles af *Odens graf* under en ättabacke, den ganska starkt murad och hwallder är, den framledne Ryttnästaren Hr Pehr Ulfsparricke med ringa omak, lät åhr 1669 igenombryta, då han efter mursten sökte och funnes i henne några af *Odens förbrända ben*¹¹, så ock de twenne knifwar som han i sin dödsstund lät skiära hohl på sin kropp och märka sig med Seijersudde, som de gamle Historierne förmåla. Den ene knifwen är af jern, den andre tveäggad af flinta, lagde för deras Heligdom skull hos benen uti en stor stenkista, uti den hwaldda grafwen.

Det är fast underligt och likwäl sant som Probsten i Tålg ibland andre wetat berätta, at i Odens graf war *Ignis perpetuus* funnen och sedder, så at, när grafwen öppnades, och än war liusen dag sågo alle lius och eld brinna i grafwen. De förr omtalte knifwar skola finnas ännu behållne på Asagård.»

Det å Rohmans karta tecknade grav-

¹¹ Kurs. av meddelaren.

fältet, »Helvetesbacken», finnes ännu delvis i behåll¹². I slutet av 1700-talet besöktes platsen av antikvitsritaren C. G. G. Hilffeling, vilken ock lämnat en teckning därav, nu förvarad i Ant. top. arkivet. Han synes emellertid ha förväxlat den å Rohmans karta markerade Blåhögen (C) med Odenshögen.

Längst upp å kartan har Rohman avtecknat den s. k. Odekrubban (D), sannolikt en förhistorisk huslämning (fig. 3). Såväl prosten Lundberg i sin nyss nämnda relation som Rudebeck ha antytt den folkliga tradition, som är förbunden med denna fornlämning. I sitt ovan nämnda brev till Dahlberg skriver Rudebeck bl. a.:

»Alle Bönder här omkring weta ännu at utwisa $\frac{1}{8}$ mihl ifrån gården, uti kråketorps gårdet, en plats Odekrubba kallad 85 alnar i längden och 26 i bredden, där Oden skall hafwa haft sitt stall och hästar ståendes, bundne, wisa och ett fyrkantigt rum lagt med sten omkring, widd som ett stort stufwe golf, där hans häst *Sleipner* war bunden och bette.»

Namnet Odekrubban synes vara bevarat ända in i vår tid¹³. Hilffeling har vid sitt besök på platsen i slutet av 1700-talet även avtecknat denna lämning. Teckn. nu i A. T. A.

Karta II, fig. 4, storlek 33 × 41 cm.

Denna karta är gjord över ett gravfält med stensättningar och rösen öster om Tålg kyrkby på en där liggande ekbacke. Av detta gravfält finnas ännu delar kvar, ehuru gravfältets sydligaste parti delvis spolierats av en landsväg, som anlagts

¹² Inventeringsblad i A. T. A. av dr. K. Kjellmark.

¹³ Kjellmarks inv. blad i A. T. A.

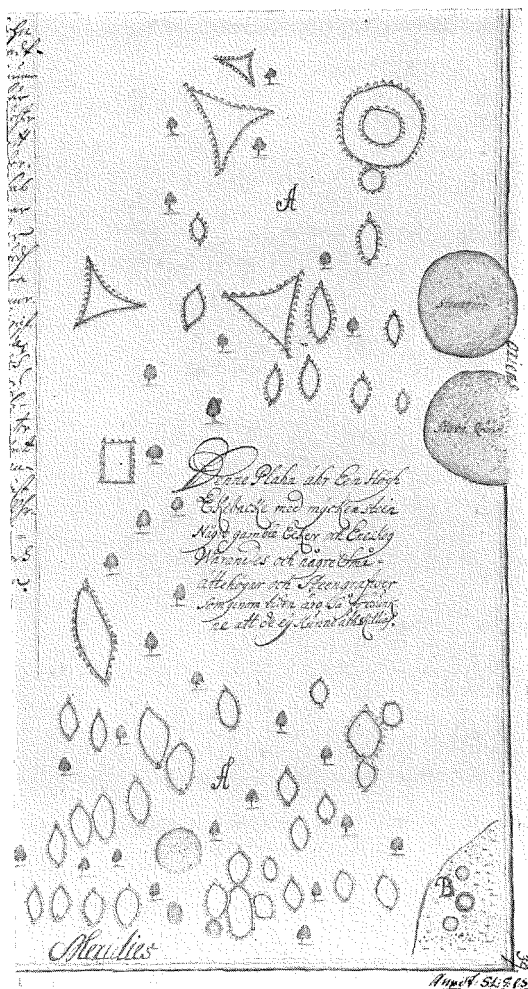

FIG. 4. KARTA ÖVER GRAVFÄLTET ÖSTER OM TOLGS KYRKA, SMÅLAND, AV ASSAR ROHMAN.

fram till kyrkan¹⁴. Av de längst t. h. å kartan tecknade stora rösen har det ena ännu i våra dagar behållit namnet Stora Rör; det andra kallas Bastebacken. Flera av de väster om rösen av Rohman tecknade stensättningarna synas dock ha försvunnit sedan 1600-talet.

¹⁴ Kjellmarks inv. blad i A. T. A.

FIG. 5. KARTA ÖVER HELGÖ I HELGASJÖN, SMÅLAND, AV ASSAR ROHMAN.

Kartans text:

»Geometrisk Delineation uppå Dhe Antiqiteter som finnas uthi *Tolgh Sochn Cronbergz lähn och Norwidinge häradt*, hwilka äro så Formerade medh Runnesteinar omkring som avrijningen här sub *Lit: A* wthwijsar, men hwadh Slächter här skall wara begrafne, eller annat sikh tildragett kan nu ingen underrättselssse bekommas. Item wjsas af *Litt: B* dhe 3:ne stijcken *Barnabrunnar* wthi Een stor Mååsa liggande öster ifrån Tolgz kijrcka $\frac{1}{4}$ Mijhl hardt wedh ödetåffta bij och således icke kunna efter Schalan

på denna Charta annorlunda afsättias, emedan Man på ättegrifterne måst bruka een Stoor Schala, warandes dhen störste 4 alnar breedh äfwan till och öfwer måtton diuup och altijdh lijka full aff wattn kan och aldrig frijsa till ehuru stark winter wara kann finnes dher och mijket skiönt wattn, altijdh kalt, som een ijs dhe andre 2:ne brunner ähro Mindre och mäst igenwexne, om dheras wärkan och währsprungh gifwer Mag:r Lundebergj Relation uthförligh Berättelse och Såleds hålles onödigt här att införa. Afrijtadt in Octob: Anno 1693.»

Den å kartan intressantaste uppgiften rör »barnabrunnarna», de bekanta 3 offerkällorna vid Ödetofta by (B), vilka under äldre tider livligt besökts för barnsjukdomar ej blott av ortens befolkning utan ock av långt från dessa trakter boende. Dessa källor upprensades senast år 1902, varvid tillvaratogs mängder av mynt, nära 6,000, det äldsta präglat för Magnus Ericson (1319—1364) och det yngsta för Oscar II. Dessutom uppsamlades samtidigt en hel mängd olika föremål från olika tider. Fyndet förvaras nu i St. H. M. (inv. 11507). Det är för ej länge sedan behandlat av Ludvig Larsen i en intressant uppsats: »Barnabrunnarna i Ödetofta»¹⁵. Tidigare ha Barnabrunnarna och de seder, som varit förbundna med offrandet vid dessa källor, varit föremål för omnämnande i en uppsats av fröken Anna Hellerström¹⁶.

Karta III, fig. 5, 39 × 30 cm., omfattar Helgerö, i Heljasjön.

¹⁵ Hyltén-Cavallius Fören:s årsbok 1920, s. 57—66.

¹⁶ Smålandsposten 1916, n:o 76.

Kartans text:

»Geometrisk Delineation öfwer *Hellgeö*, i *Hellgasiöön* belägen *uthj Cronenbergz Lähn kinnevall Häradt och Öijabij Sochn*, afriktadt medh dhe *Rudera* och *Antiquiteter* som dher äro att finna In October 1693.

Explicatio Notarum.

A. Wthwijsar dhe *Rudera* som igien finnas uppå *Hellgeö* mellangårdh kalladt, afhijskt och som nu af långliga tijder warit och än *Brukass Till Engh wnder Cronenbergz Kongzgårdh*, och finnes dher *Kiennetecken* af tompte stenar och store murade *Kiällare* och ligger ännu ett stoort steen röör quare som förmenas tillförande warit murar wnder samme *Bygningar*, warandess och nu genom tiden store *Eker* upwäxte på tompterne, eliest synes åkerrenerna grant at dher till warit nogh åcker och *Engh*. Men af *Runstenar* eller andra *Antiquiteter* finner man ingen *Effterrättelse*, uthan dhet *Berättar* en gammal man *Jöns Carlsson* i *lunnabij*, at hans fader *Carl Nilsson* sagdt för honom att en *Biskop Ingemar Benendt* skolat bodt på dhenne öö någon tijdh *uthij mellangården*, dher desse bygningztomter finass, dher ifrån samme *bijskop* flytte till *Cronenberg* som då kallass *tiurebij dherest* han en *lijten tijdh* bodt men när *Cronenbergz slått* begynte att byggass skolat *mehrbemelte Bijskop* flijt dher ifrån till *Wexiö* men tiden huru länge sedan dhet passerade weet han intet.

B. wthwijsar *Söder* och *Norregårdh* på besagde öö som ähro *rusthåldtz* hemann warandees *Eliest* dher hooss inga *Antiquiteter*. *Eij heller wet någon af*

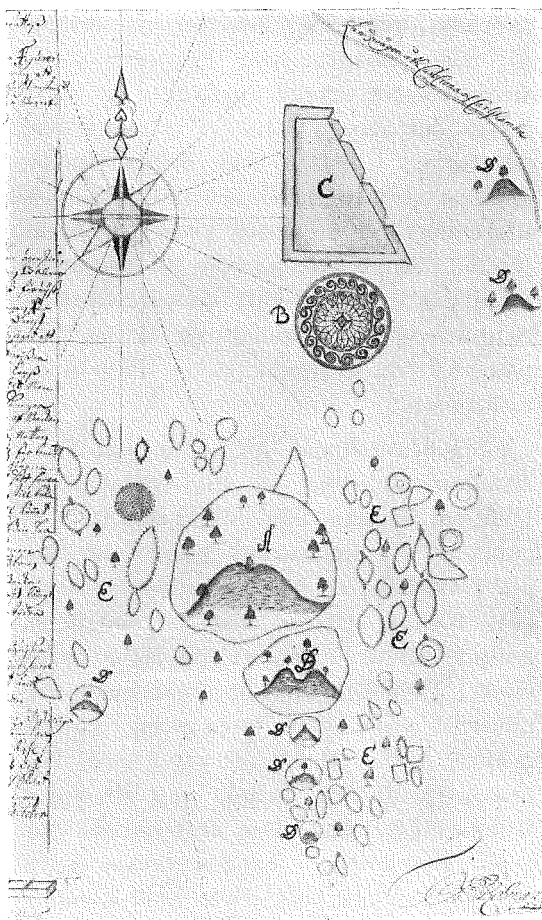

FIG. 6. DEL AV KARTA ÖVER GRAVFÄLTET OMRING INGLINGEHÖGEN.

hedniske gudarss tempel som *Orderne Dictera* skolat warit på dhenne öö¹⁷ medh mindre sådant skiedt dher som *Biskop Ingemar* skolat bodt.

C. wthwijsar *Rudera* och grunden af gamle *Cronenbergz Slått* som än Nu medh sine *Murar* ståar till *effterdöme*»

Helgeö spelar i *Petter Rudebecks* beskrivning öfver *Småländska Antiquiteter* en synnerligen stor roll. Hit förlade han

¹⁷ Kurs. av meddelaren.

asarnas gudatempel och har synnerligen utförliga beskrivningar över den prakt varmed detta tempel uppbyggs av Oden, innan det senare i tiden flyttades över till Gamla Uppsala. Om denna Ös förmodade stora helighet och detta tempels utseende rörde sig i hög grad Rudebecks tankar. Ännu 1708 skriver Rudebeck till Dahlberg ett brev, dat. Husaby bruk 8. Septembris¹⁸ med anledning av en funnen teckning av Gudarna på Heligön bl. a. följande:

»Jag öfwersänder ock nu en min Sahl. Broders afritning på alla Gudarna på Heligön, hwilka han afteknat efter et gammalt Manuscript på pergament funnit i Gyllensparrarnas Sterbhus (:hwilkets fordna ättman war den sidste så kallade Slotts Herren på Kronobergz slott i Heligö :) hwilket (:nämligen Manuscript :) ock synes wara ganska enligit med Eddas Mythologier, efter odin finnes sittja främst enögd, med sit spjut Gungver i handen. Den näst honom står med Hammaren i handen tyckes wara Thor, efter han beskrifwes med hamma-re, at slå ihjäl Trollen med, och äro til sammans Tolf Stycken Gudar. Heligö, där fordom waret et heligt Afguda Tempel och stora offer skjedde; af hwilken Ö ock den stora sjön fått sit namn (:Helg-sjö:) är belägen strax wid Kronobergz Slott, ½ mil ifrån Wexio, i Kinnewaldz Härad och Tijneby Sokn. På denna Ö finnes ännu i dag i en skjön äng åtskil-liga Rudera och stenar samt Kjällrar, där Templet stådt, men eljest inga Figurer utan allenast et stort sten-rör och äro

nu stora Ekar wuxne, där Templet har stådt.»

Det är tydligt, såsom texten till kartan angiver, att Rohman av Dahlberg erhållit speciella order att söka upptäcka de rudera av avgudatemplet, som möjligen ännu kunde finnas kvar, och de traditioner, som därmed kunde vara förbundna. Rohmans forskningar efter dessa saker gävo emellertid tydligen negativt utslag. Det enda han kunde iakttaga var resterna efter ett sannolikt forntida gravröse samt några husgrunder. Dessa senare finnas ännu i behåll på ön och utgöra resterna av ett förmodligen medeltida herre- eller biskopssäte¹⁹.

Rohmans sista karta, IV, fig. 6, 38×59 cm., behandlar den bekanta Inglinge-högen, belägen invid den i dessa dagar nedbrunna gamla sätesgården Ingelstad, och det intill den stora högen (*A* å kartan) anslutna gravfältet av stensättningar (därav flera skeppssättningar) och högar. Å kartan finnes dessutom en färglagd teckning (*B* och *C* å kartan) av den resta stenen å högen samt det därinvid liggande ornerade stenklotet, fig. 7 och 8.

Kartans text:

»Geometrisk Delineation öfwer dhe antiquiteter, som finness wedh *Ingelstadh uthij Cronebergz Lähn Konga Häradt och Torsåås Sochn* afrijtade effter undfångne ordres In October Anno 1693.

A. Wthwijsar Ingelsta Högh som är en stoor backe eller Jordhkulle Rundh, af Reen mull sammankastat, warandess hans circumferentz nederst wedh Jorden

¹⁹ Jfr P. G. Vejde i en utförlig uppsats om Helgö i Hyltén-Cavallius Fören:s årsbok 1927, s. 145 ff.

¹⁸ K. B. VIII. 2, 9, sid. 115—123, transumt.

200. allnar omkringh sampt högden $15\frac{1}{2}$ alln, åfwan uppå ähr tvänne stenar dhen eena medh Figur eller löfwäreck, den andra slätt som avriktningen wijsar, wthi dhenna högh Berättas Konu(n)gh Ingell wara Begrafuen och skall sikh här någott serdeless tilldraget som effteråth Annoterat blifwer.

B. Wthwijsar dhen runne steenen som ligger på högen hwilckens diameter är en och $1\frac{1}{2}$ ahln och högden allenast $\frac{7}{8}$ ahln af gråasteen Såledess uthuggen som afriktningen wijsar.

C. Wthwijsar en längh steen mitt på högen som ståår uprest hardt in till dhen förre, dock uthan påskrift eller Figur warandes högden öfwer iorden $3\frac{1}{4}$ aln, nederst $2\frac{1}{2}$ alln Bredh och i öfra Endan allenast 1. alln.

D. åthskillige andre iordh Kullar som åfwen Berättass och förmeness warit grifteplatzar.

E. finnes många steenlagde platzar wthi åthskillige Figurer som afriktningen wijsar, förmenandess gamble män att menigheeten skolåt dher hafft sine ruum till gudtzienstens öfwande och seder-mehra Bruckat dhem till sine Begravningsplatzar, som troligast lærer wara.

F. wthuijsar 3 Rundelar eller Berij-darebanar som ögonskienligh synes hållandess hwardhera tuårt igienom 13 allnar och i Circomferencen 40 allnar.

Dhet Berättas föruijsso af gamle män at en adelsman widh Nampn Pär Jönsson Gyllensparre som bodt i Ingelstadh, dherest åhn nu Sätterij åhr, hafwer en gångh Behagat att willia hempta dhen run(n)e stenen som L: B: wijsar och Befalte att han skulle kiörass neder till hanss

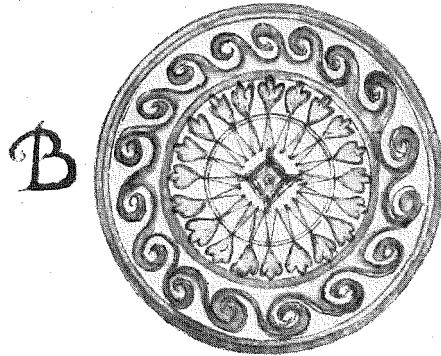
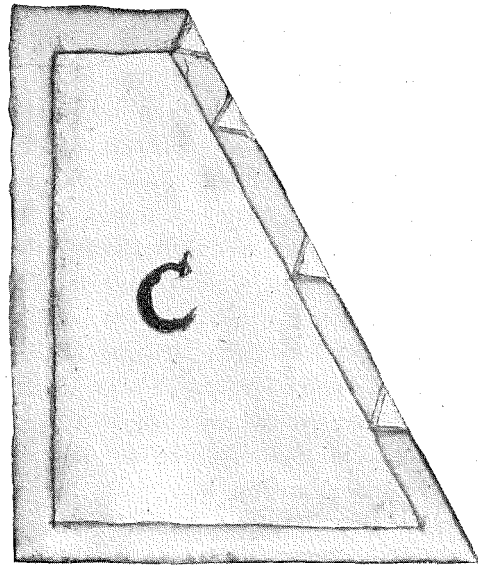

FIG. 7. S. KLOTET OCH STENEN PÅ INGLINGEHÖGEN. TECKNING AV ASSAR ROHMAN.

Sätessgårdh at läggias på gården för en raritet. Men när fålcket sådant wille antaga Befanss samme steen wara så tung och swår att få neder af Backen så att 3 Paar Oxar måste honom nedhdraga. Natten dher effter skolåt sikh tilldraget att 18 Nöth för bem:te adelssman blewit döde, då han åstunnade giärna att samma sten ware honom ifrån och på sitt

förra rum igien. Befalte alt så sitt fålck stenen tillbaka kiöra, då hafwer allena en hwijt häst²⁰ wähl kun(n)at draget samme steen uppför backen igien sedan har ingen Menniskia understått sigh röra stenen uthur sitt rum. Eliest Berättas äffta sedt om Nätteren liuuss Brinna uthi samma backe wedh en Eckerooth på Östra sijdan, dherest ett långt hähl går in J backen har och sijntz om högtijder lijka som under högen Brunne Eldh.

Dhe Rännare eller tumblebaner som L: F: wthuijsar Berättass vara Brukade af Pär Jonsson Gyllensparre att till rijda sine Hestar Emedan han skolat varit i Tieust under Cavalleriet. Gator eller andra Rudera kunna nu intet igien finness, men åthskilliga städess i Bijens giärde finness brunnar som igenkastade ähro Jämbwähl på många ställen Kohl i Jordan 1 alln eller 2 diupt. Således förmenas dett warit en lijten Stadh som giönom wådhd Eldh skolat blefuet förgången wijdare kunne man ingen wnderrättelse om någre flere Antiquiteter eller Mone-menter bekomma.»

Inglingegravfältet är sedan gammalt känt och av olika författare under tider-

²⁰ Detta sägenmotiv finnes knutet till ett flertal fasta fornminnen i Sverige. I de 1667—1684 gjorda Ransakningar om Antiquiteter (K. Bibl. F. I. 9) finner man upprepade gånger detta noterat från olika håll.

nas lopp behandlat. Dahlberg har ock i Sueciaverket gett en väl schematisk tecknad bild av kungshögen och de närmast liggande skeppssättningarna jämte specialteckning av det ornerade stenklotet och Rudebeck har i det 18:de kap. av sina Smäländska Antiquiteter utförligt behandlat Inglingehögen och de folktraditioner, som äro anknutna till densamma och till gravfältet i övrigt²¹. Rohmans karttext överensstämmer beträffande den till flyttningen av gravklotet till Ingelstad gård knutna traditionen rätt väl med den Rudebeckska relationen, vilken senare dock är fylligare. Teckningen av gravklotets ornering är synnerligen omsorgsfullt gjord och även den resta stenen, ehuruval de i stenens högra kant gjorda urtagningarna, vilka av Rudebeck (o. a. a.) anges som »uthugna trappsteg» för att man skulle kunna kliva upp på stenen, synes vara väl starkt markerade och skematiserade. Sitt största värde torde dock denna karta, i likhet med de övriga av Rohman utförda, ha som de äldsta planteckningar vi äga över ännu delvis bevarade förhistoriska gravfält.

²¹ Under senaste tid har Inglingehögen varit under diskussion även i denna tidskrift (Rig 1925—26) mellan prof. S. Lindquist och dr. G. Wirdestam, vilken senare även utförligt behandlat densamma i flera tidningsuppsatser.

ÖLÄNSKA BEBYGGELSEFORMER FRÅN JÄRNÅLDERN.

En förberedande studie.

AV

MÅRTEN STENBERGER.

I sitt synnerligen förtjänstfulla och av senare tidens ölandsforskare flitigt utnyttjade arbete »Ölands Historia och Beskrifning» omnämner A. Ahlqvist¹ den allmänna förekomsten på ön av s. k. jättgravar, d. v. s. förhistoriska husgrunder av samma slag som de i den arkeologiska litteraturen välbekanta gotländska »kämpgravarna». Denna uppgifts riktighet har genom sedermera företagna forskningar blivit ytterligare bestyrkt och en mängd husgrunder av vedertagen kämpagravstyp har under årens lopp upptäckts på vitt skilda ställen på ön. Det karaktäristiska för denna typ av huslämningar är som bekant de låga grundvalarna av sten och jord, den utdraget rektangulära formen samt, vad framförallt beträffar de gotländska grunderna, ingångens eller ingångarnas förläggning till gavelsidorernas mitt². Förutom på Öland och Gotland äro inom nordiskt område liknande husgrunder påvisade flerstädes i västra

Norge, särskilt på Jæderen och Lista³. En formell likhet med kämpagravarna erbjuda de tomtningar, som för några år sedan undersöktes vid Kivik i Skåne och Veinge i Halland och vilka troligen förskriva sig från bronsåldern⁴. Flera kämpagravar ha under de senaste femtio åren blivit framgravda på Gotland⁵, några ha utgrävts på Öland⁶ och ett mindre antal även i Norge⁷. De flesta hus, vilkas rester gjorts till föremål för vetenskapliga undersökningar, synas märkligt nog ha blivit övergivna och förstörda under ett och samma, förhållandevis kortvariga skede — den tid, som motsvarar slutet

³ Hakon Shetelig: En ældre jernalders gaard paa Jæderen. Bergens Museums Aarvog 1909. Jan Petersen: Lista i forhistorisk tid (ing. i A. Berge: Lista, s. 206 ff. Tønsberg 1926).

⁴ T. J. Arne: Hus från bronsåldern i Sverige. Rig 1925, s. 122 ff.

⁵ F. Nordin, a. a.

O. V. Wennersten: Hustomtning vid Ekes i Bro socken, Gotland. Fornvännen 1929.

⁶ F. Baehrendtz: Kalmar läns forntid, s. 27 f. Meddelanden från Kalmar Läns Fornminnesförening V.

Mårten Stenberger: Öländska husgrunder från järnåldern, I—II. Fornvännen 1929.

⁷ H. Shetelig, a. a.

J. Petersen, a. a.

¹ A. Ahlqvist: Ölands Historia och Beskrifning, 2:1, s. 56 ff. Calmar 1823—27.

² F. Nordin: Gotlands s. k. kämpagravar. Månadsblad 1886, 1888. En svensk bondgård för 1500 år sedan. Visby 1891.

av romersk järnålder och början av folkvandringstid eller under 3- och 500-talen efter Kristus. Om de öländsk-gotländska husens förstörelse — på båda öarna förefalla de i allmänhet ha blivit avbrända — kan sättas i samband med en såväl på Öland som Gotland ungefär samtidigt timad, likartad tilldragelse, torde ännu vara för tidigt att yttra sig om, men förhållandet är likväl av den art, att det förtjänar allt beaktande. På Öland torde det vara just detta skede, alltså övergångstiden mellan äldre och yngre järnålder, som manifesterat sig i byggandet av de stora ringborgarna av sten och det torde väl näppeligen vara förmätet, om man redan a priori vill söka ett samband mellan denna våldsamma försvarsbyggnadsverksamhet och de händelser, som avteckna sig i förekomsten av öns talrika, och som det vill synas vanligen avbrända hustomtningar.

På Gotland ligga nästan överallt i »ängarna» »gamla husgrunder, s. k. kämpgravar, och mellan dessa och gravfälten löpa låga stenvastar, vilka förena det hela till en topografisk enhet»⁸. Ett likartat topografiskt system återfinnes på Öland, och detta till på köpet så rikt utbildat och väl bevarat, att det icke blott kan tåla en jämförelse med det ifrågasvarande gotländska materialet utan kanske ur vissa synpunkter jämväl överträffar detta. Ifråga om antalet bevarade husgrunder av kämpgravstyp intar Gotland en avgjord rangställning, men till följd av den öländska järnåldersbygdens rent förvånansvärda homogenitet och goda bevaringstillstånd, ger den i sin hel-

⁸ Nils Lithberg i Drag ur Gotlands odlingshistoria av Henr. Munthe, s. 21.

het en detaljrikare och fylligare bild av en forntida bygds struktur än vad i varje fall något nordiskt fastlandsområde kan uppvisa.

I likhet med de gotländska husgrunderna ligga de öländska vanligen tydligt isolerade från nutida bygd. Mestadels finner man dem djupt inne i de ljusa lövängarna och oftast i grupper om två eller tre tillsammans med grupperna i nära anslutning till varandra. Det rikaste kämpagravsbeståndet synes vara att finna i de mer skogiga delarna av öns mittland⁹, där gravfält och husgrunder ligga tätt anhopade och flerstädes bilda sammanhängande stråk tvärs över ön förbindande de forntida bebyggelseområdena efter kusterna. Även norr och söder om mittlandet träffas talrikt med husgrunder, ej minst på öns norra del, där husgrunderna i några fall bilda stora komplex. Till och med på det ödsliga Stora alvaret i söder ligger en eller annan grund. Grundernas längd varierar högst väsentligt, från omkring 10 m., vilken storlek dock är mindre vanlig, upp till 40 och i enstaka fall till över 50 m¹⁰. Husgrundernas bredd är däremot mera konstant och växlar mellan 6 och 9 m.; endast undantagsvis uppgår bredden till c:a 10 m.

Såsom framgått av de hittills företagna

⁹ Med denna benämning avser jag här den del av ön, som utbreder sig mellan Stora alvaret i söder och Borgholmstrakten i norr och som i öster—väster når fram till östra respektive västra landborgen.

¹⁰ I en lövträdslund å utägorna till Skogsby nr 8, Torslunda socken, c:a 1200 m NV om Kalkstads by, ligger tillsammans med nio andra tomtningar en husgrund med den aktningsvärda yttre längden av c:a 54 m., den sannolikt längsta husgrunden på södra och mellersta Öland.

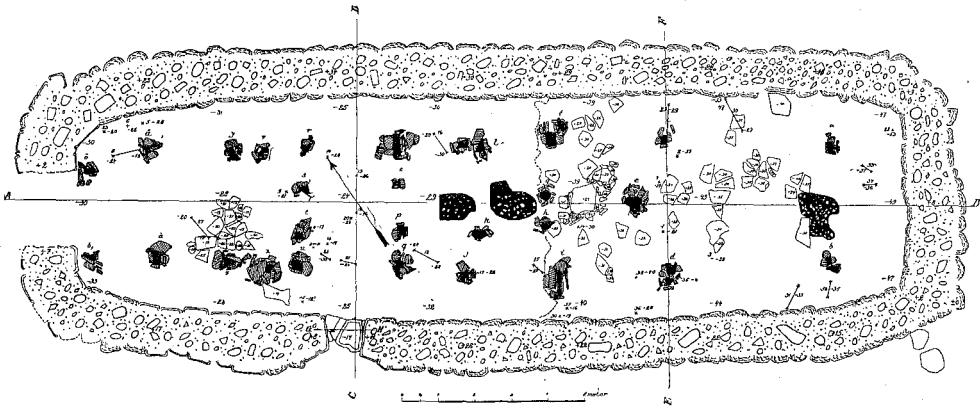

FIG. 1. PLAN AV HUSTOMTNING III, BROSTORP, GLÖMMINGE SN, ÖLAND.

utgrävningarna, äro de öländska hustomtingarnas murar byggda som ett slags enkla skalmurar utan bindemedel med en yttre och en inre lodrät mursida, mellan vilka anbragts en fyllning av mindre stenar, grus och jord. Golvplanet ligger vanligen något försänkt i förhållande till marken utanför, den öppna härden befinner sig i regel i husets mitt och de i samtliga undersökta hus påträffade stenskoningarna kring trästolpar för takets uppbärande äro så anordnade, att man är benägen tänka sig taket som ett mer eller mindre resligt sparrtak, vars takfall vilat direkt på de låga sten- och jordmurarna, fig. 1.

Lerklining, som skulle kunna vittna om förekomsten av väggar av trä eller flätverk, har ej anträffats i någon enda öländsk hustomtning. I ett avseende äro de öländska järnåldershusen helt olika de gotländska och det är i fråga om ingångens eller ingångarnas placering. De gotländska kämpagravarna ha ingången undantagslöst förlagd till ena gavelsidan eller, när huset ägt två ingångar, en till

vardera gavelsidan, medan de öländska husen kunna ha ingången på såväl gaveln som långsidan. Har ett och samma hus tvenne ingångar, ligger den ena på gaveln och den andra på långsidan, medan däremot den ganska vanliga gotländska konstruktionen med en ingång på vardera gavelsidan ej synes vara representerad på Öland. Hus med gavelsvale äro hittills ej heller påvisade på Öland. Det öländska kämpagravshusets plangivning överensstämmer alltså i hög grad med de på Lista i Norge undersökta husgrunderna, vilka äro klart bredsidesbetonade, och den tidigare uttalade åsikten om kämpagravshusets i Norden intima samhörighet med megaron-typen torde knappast längre kunna anses hållbar.

Till husgrunderna ansluter sig vanligen ett mer eller mindre rikt utbildat system av låga, nedrasade hägnadsmurar, byggda i samma teknik som husgrundernas murar och för övrigt även öns borgmurar, alltså tvenne parallella murrader med fyllning emellan av smärre stenar och jord. I de fall, då förf. genom utgräv-

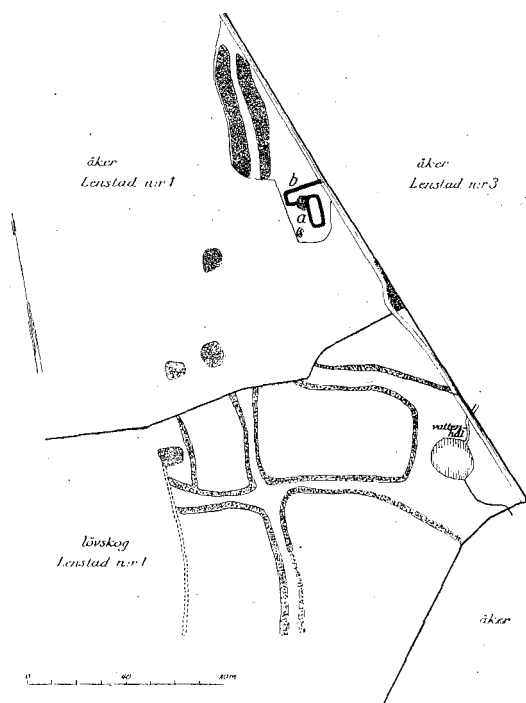

FIG. 2. PLAN AV ETT FORNMINNESKOMPLEX MED HUSGRUNDER OCH RASERADE HÄGNADSMURAR. LENSTAD NR 1, TORSSLUNDA SN, ÖLAND.

ning närmare synat ett mindre stycke av en sådan mur, har det visat sig att dess bottenstenar blivit nedgrävda i marken till ett djup av 20—30 cm. På samma sätt grundlägg bönderna ännu i dag sina stenhägnader. Murarna ha en ursprunglig bredd av 1,50—2 m.; deras höjd över marken är numera vanligen helt obetydlig och de gamla stenhägnaderna framstå därför oftast som 25—45 cm. höga, till större delen övervallade och gräsbevuxna vallsträckningar. Såsom framgår av i denna uppsats reproducerade och längre fram närmare beskrivna planer över en del forntida öländska bebyggelsekomplex, visa hägnadsmurarna en ofta tämligen planlöst tillkommen sträckning,

medan de i andra fall åter ge intryck av att vara anlagda efter ett strängare och mera genomtänkt schema. Den inre delen av öns mittland genomkorsas i alla riktningar av sådana forntida hägnadsmurar, vilka leda genom skogs- och över myrmarkerna och tyda på en försvunnen bebyggelse av vida större omfattning än den nuvarande. I närheten av husgrunderna kan man flerstädes tydligt urskilja de »gator» vilka mellan flankerande murar fört fram till boningsplatserna, fig. 2, 3. Att närmare avgöra den funktion, som de av dessa stenhägnader ingärdade områdena fyllt, är givetvis ytterst svårt, särskilt så länge ej samtliga bevarade förekomster blivit i detalj avtecknade och mera ingående undersökningar företagits på olika platser, men med tillhjälp av det föreliggande materialet kunna likväl redan nu göras en del allmänna iakttagelser. Så t. ex. ligga de större husgrunderna i allmänhet på sitt eget, avgränsade område, omgärdat av en trängre eller vidare mur, fig. 3. Här gården utgjorts av fritt liggande hus, vetter vanligen ingången mot denna gårdsplats. Utanför detta »tun» kan sedan vidtaga ett nät av större eller mindre ingärdade markstycken, ibland försedda med grundvalarna till mindre hus, vilka möjligen böra uppfattas som enklare hus eller skjul för boskapen, medan det omkringliggande området kan ha tjänstgjort som fälla eller beteshage för kreaturen. Med kännedom om boskapskötselns stora betydelse för germanerna under förhistorisk tid, ligger det också närmast till hands att tänka sig dessa omgärdade ägor såsom nyttjade för detta ändamål, särskilt som markens beskaffenhet mången gång

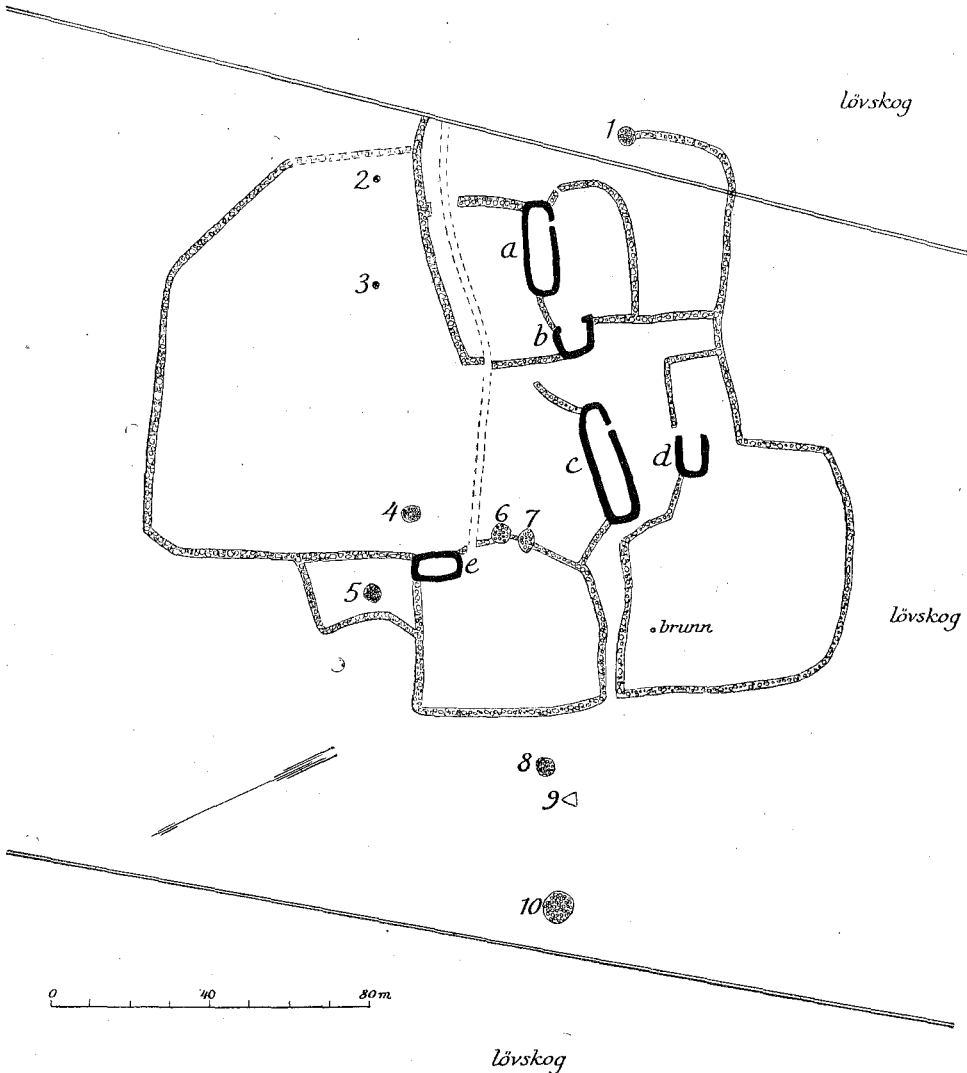

FIG. 3. PLAN AV FORNMINNESKOMPLEX MED HUSGRUNDER, RASERADE HÄGNADSMURAR OCH GRAVAR, VANSERUM NR 6, RUNSTENS SN, ÖLAND.

är sådan, att områdena ej gärna kunna ha blivit brukade i odlingsyfte. Ölands milda klimat med en förhållandevis lång vegetationsperiod samt den rikliga gräsväxten i lövängarna torde redan tidigt ha frambragt och befordrat en intensiv boskapsskötsel. Boskapens stora bety-

delse för hushållningen framgår även i sin mån av de undersökta husens likartade »matsedlar» — den ymniga förekomsten av sönderhuggna och klivna djurben, härrörande från i huvudsak nötkreatur, häst och svin, medan ben från villebråd äro mindre vanliga och emel-

lanåt fullständigt saknas. Anläggningarna äga ofta i plan stor likhet med nutida norrländska fåbodsamhällen; tack vare byggnadsmaterialets beskaffenhet ha de öländska anläggningarna blivit bevarade i detalj. Självfallet torde en del av de inhägnade områdena ha varit odlade, men det stöter vanligen på stora svårigheter att med bestämdhet kunna avgöra, var så varit fallet. För att emellertid i möjligaste mån få utrett ovan relaterade bebyggelseförhållanden krävas ingående och tidsödande undersökningar från plats till plats, och icke minst viktigt är att söka få utrönt, huruvida de smärre, ofta kringstridda husgrunderna verkligen böra tolkas som rester efter stall- eller fåhusbyggnader eller om de fyllt någon annan uppgift.

Till de mest intressanta resultat, som ett studium av den öländska »fornbygden» leder, är påvisandet av vissa bestämda, återkommande grupperingar av husen inom skilda gårdsanläggningar. Då emellertid kämpagravshusens på Öland allmänna tidsställning ännu är tämligen oviss, önskar jag förutsätta möjligheten av att de här nedan närmare angivna bebyggelseformationerna kunna tillhöra skilda tider och alltså kunna ha utvecklats ur varandra. De till husgrundskomplexen överallt förekommande gravfälten hysa emellertid gravformer av genomgående samma slag — låga, jordblandade rösen, flata rösen med fotkedja, höga, kupiga stenrösen med eller utan fotkedja — vilket förhållande dock snarast synes häntyda på ett gemensamt tidsavsnitt för de skilda anläggningarnas tillkomst.

Vanligen bestå de öländska husgrundskomplexen av två eller tre, nära intill

varandra belägna tomtningar, varje sådana grupp sannolikt betecknande en gårdsanläggning. Mindre allmänt bestå grupperna av fyra eller flera hus och ännu sällsyntare är förekomsten av ett enda, isolerat hus. Vad beträffar gårdsgruppernas låga inbördes, visa dessa på Öland en tydlig benägenhet att sluta sig samman i större eller mindre agglomerationer, vilka ha karaktären av ett slags spridda byar, fig. 4, 5. Denna samhörighetskänsla synes ha gynnat uppkomsten av vissa bygdecentra, där gårds- eller bykomplexen ligga tätt, medan andra närliggande områden med till synes lika goda naturliga förutsättningar för bosättning kunna vara jämförelsevis fattiga på huslämningar och endast genom förekomsten av hägnadsmurar markera sin samhörighet med den gamla bygden. Som regel ligga husgrunderna på låga, torra åssträckningar, åt ett eller flera väderstreck skyddade av myrmarker. Likartade lokaler ha för övrigt valts för flertalet av öns fornborgar.

Övergå vi nu till grundernas belägenhet inom de enskilda grupperna eller gårdarna, finna vi att husenheterna vanligen ligga mer eller mindre *spridda* i förhållande till varandra. Ingångarna vetta oftast, såsom ovan blivit framhållet, mot en kringgårdad gårdsplats, till vilken för en »gata» eller vilken varit tillgänglig genom ett »led» i muren. Här utanför vidtagna sedan de ingärdade markstyckena, vilka troligen utgjort odlingar och besteshagar. Den här som fig. 3 införda plankartan över en grupp hustomtningar på byn Vanserums ägor i Runstens socken kan nära nog betraktas som en idealbild av en forntida nordisk bebyggelse-

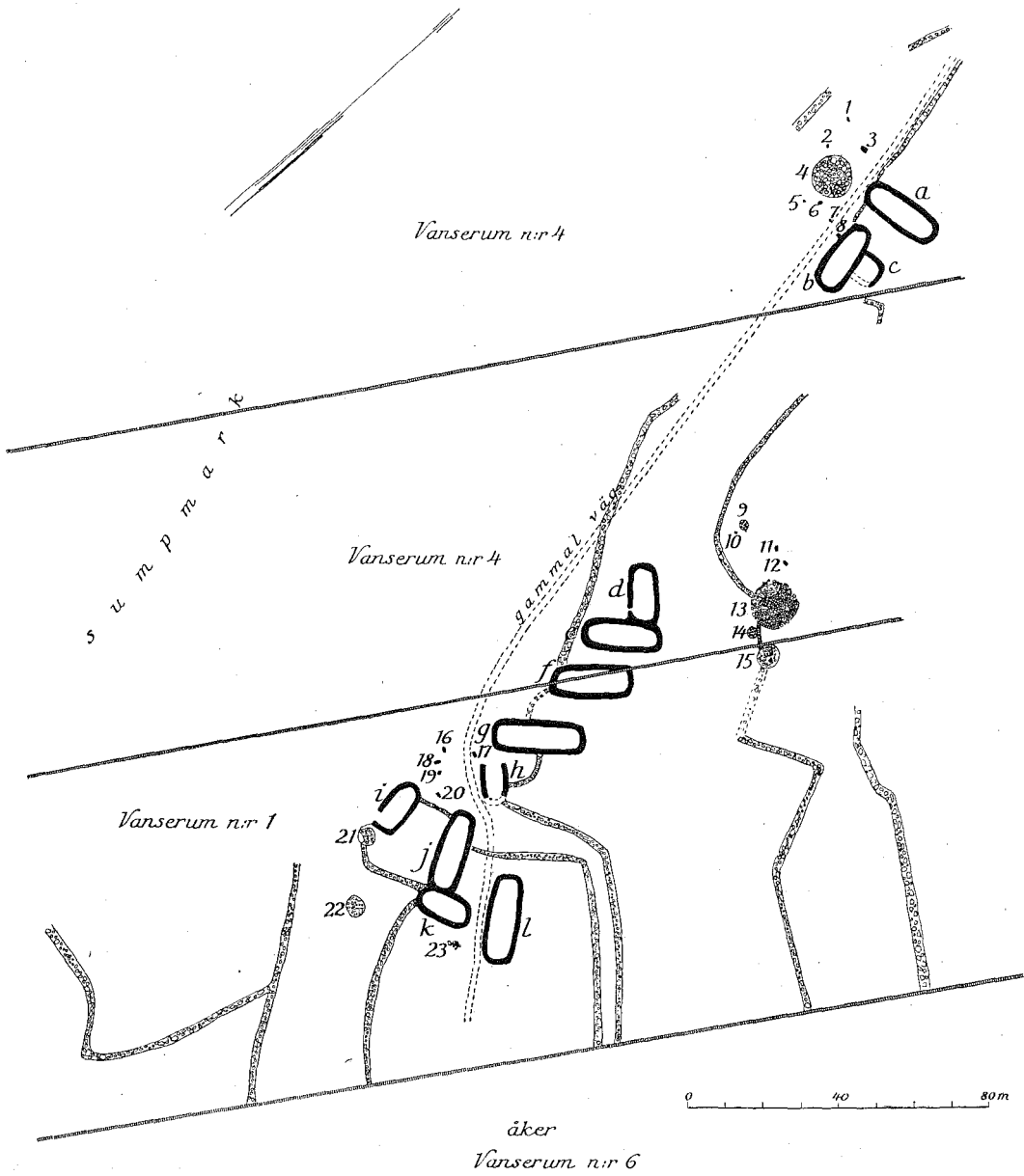

FIG. 4. PLAN AV FORNMINNESKOMPLEX MED HUSGRUNDER, BASERADE HÄGNADSMURAR OCH GRÄVAR. VANSERUM NR 1 OCH 4, RUNSTENS SN, ÖLAND.

formation av detta slag med sina spridda husgrunder samt omgivande hägnader och gravar. Komplexen ligger fullständigt isolerad utom mot sydost, där ett system av hägnadsgrunder förenar den med en närliggande, större husgrundssamling. Sannolikt utgöra de på denna plats befintliga fem husgrunderna, fig. 3 a—e, rester ej efter en, utan snarare efter tvenne gårdar, av vilka i så fall den ena gården omfattat grunderna a och b och den andra grunderna c—e. Av särskilt intresse ur konstruktionssynpunkt äro vidare de två små husgrunderna b och d, vilka båda sakna gavelmurar i öster och följaktligen åt detta håll antingen varit helt öppna, bildat ett slags skjul, eller också varit försedda med väggar av trä¹¹. Den placering av husen, som denna fornminneskomplex uppvisar, torde som sagt vara den vanligast förekommande på ön.

Förutom gårdsformationer med spridda husgrunder, förekomma även en hel del anläggningar med sammanställda tomtningar och detta i så stort antal, att vissa bestämda typer kunna urskiljas. Bland dessa vill jag här först nämna den *parallellbyggda gården*, d. v. s. tvenne husgrunder, belägna parallellt med och på något avstånd från varandra, varigenom mellan husens långsidor bildas en mer eller mindre rektangulär gårdsplan, fig. 5, 6. Ett präktigt exempel på en sådan anläggning erbjuder den husgrundskomplex, som av förf. blivit undersökt vid

¹¹ Detta förhållande med åt ena sidan öppna husgrunder har redan iakttagits av J. H. Wallman, se härom W—n: Lemningar efter gamla boningar ifrån hedna-tiden, sid. 294, Iduna X, Stockholm 1824. Även å isländska hus var detta under sagatiden ett karaktäristiskt drag; se härom Valtyr Gudmundsson: Privatboligen på Island under Sagatiden, sid. 94, Kbhvn 1889.

Brostorp i Glömminge socken, hus III och IV¹². Här ligga i nordväst — sydostlig riktning parallellt med varandra tvenne lika stora husgrunder, flankerande en omkring 12 m. bred gårdsplan, vilken i öster ytterligare begränsas av en låg stenmur mellan husens inre gavelhörn. Mellan husens motsvarande gavelhörn i väster finnes ingen sådan avbalkning. Husen äga vardera två ingångar och hos båda ligger den ena i västra gavelsidan och den andra i den mot gårdsplanen vettande långmurens västra hälft. Det är tydligt, att dessa sistnämnda, mitt emot varandra liggande ingångar fått sin placering i ändamål att förmedla så bekväm kommunikation som möjligt mellan husen. Byggnaderna ha följaktligen varit tillgängliga endast från denna gårdsplan samt från gavelsidorna i väster; i de från gårdsplanen liggande yttre sidorna samt de östra gavelsidorna ha inga dörröppningar funnits. Plangivningen för dessa två hus ådagalägger en tydlig koncentrationssträvan och ett närmande till slutet bebyggelse kring en öppen gårdsplan.

En liknande parallellgruppering företer exempelvis tvenne ensamt liggande husgrunder i en lövskogslund på ägorna till Lenstad nr 1 i Torslunda socken, fig. 6, samt några av grunderna i den bekanta »Rönnerums fornby» i Högsrums socken, fig. 5; husen d, e, f. På den sistnämnda platsen har förf. sommaren 1928 undersökt den på kartan med bokstaven f betecknade husgrunden, vars enda befintliga ingång är belägen i västra långmurens norra hälft. Ingången vetter mot

¹² Mårten Stenberger: Öländska husgrunder.

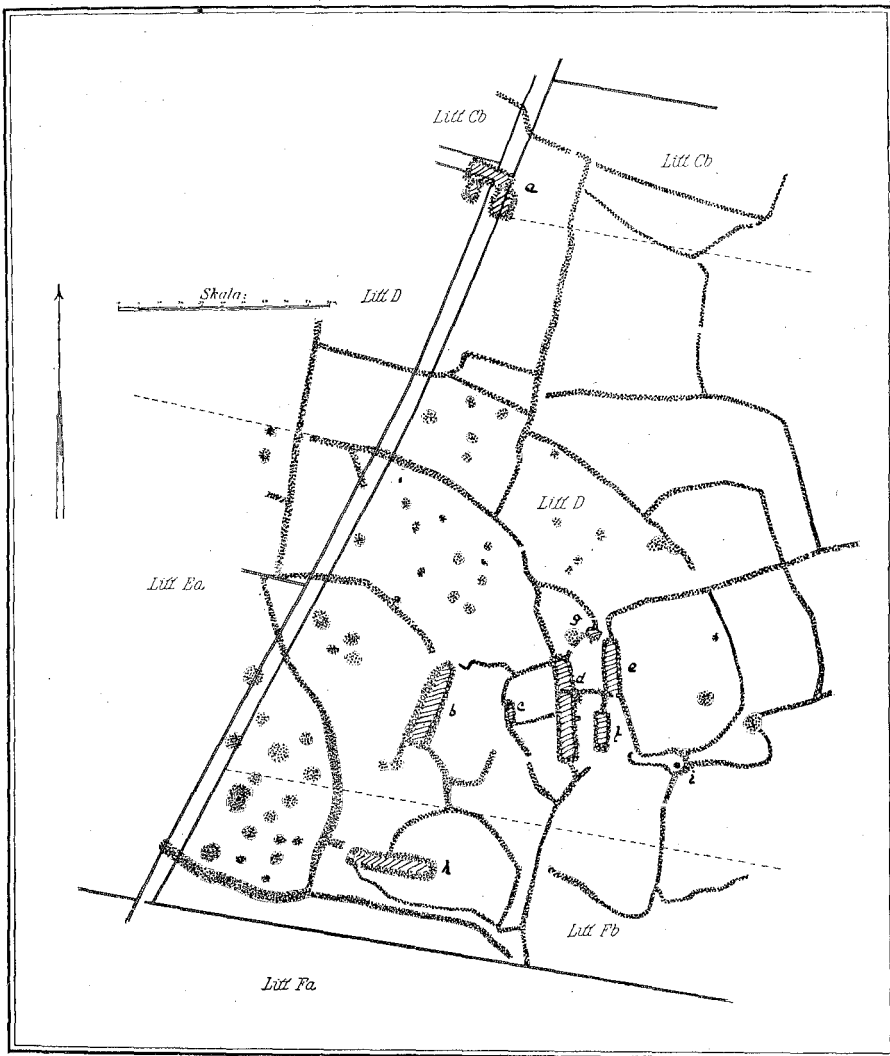

FIG. 5. PLAN AV DEN S. K. RÖNNERUMS FORNBY, HÖGSRUMS SN, ÖLAND.

den stora gårdsplan, som öppnar sig mellan hus f och det parallellt med detta liggande stora huset d och som i norr och delvis även i öster begränsas av kraftiga och väl bibehållna, intill 2 m. breda murar av sten. Även annorstädes kan denna tendens till sammanställning av

byggnaderna i parallella grupperingar iakttagas.

En annan sammanställningsform utgör den *vinkelbyggda gården*. Formen återfinnes såväl hos ensamt liggande grunder som hos enheterna i större, byliknande komplex. Typen har ännu ej

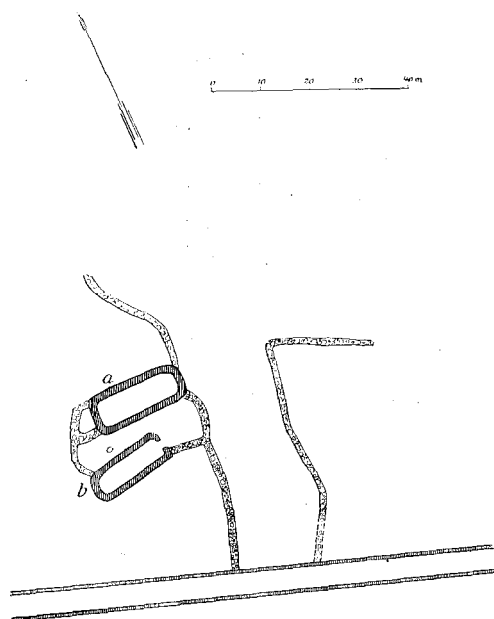

FIG. 6. PLAN AV PARALLELLT LAGDA HUS, LENSTAD NR 1, TORSLUNDA SN, ÖLAND.

i något enda fall blivit föremål för utgrävning, men dess allmänna karaktär framgår klart av fig. 7, som i plan återger en dylik anläggning, belägen i snårig, delvis vattensjuk betesmark, tillhörande Brostorp nr 5 i Glömminge socken. Som kartan anger består den av tvenne avrundat rektangulära husgrunder, fig. a, b, sammanbyggda i rät vinkel med varandra. Grunderna ha en längd av c:a 14,5 respektive 16 m. och äga var sin ingångsöppning, båda riktade mot väster; i det ena fallet (hus a) ligger ingången på västra gavelsidan, i andra fallet åter (hus b) på västra långsidan. Däremot förefaller ej någon genomgång ha funnits mellan husen inbördes. Till denna husgrupp ansluta sig tre större gravrösen, nr 1—3, samt ett system av låga hägnadsgrunder.

Samma vinkelgruppering återfinnes i den stora samling husgrunder, som befinner sig i de lövträdsbevuxna utmärkerna till nr 1 och 4 av Vanserums by i Runstens socken, c:a 2,5 km. väster om byn, fig. 4. Den är även representerad i en märklig husgrupp i »Rönnerums fornby» i Högsrums socken, fig. 5, där en långsträckt hustomtning (a) är försedd med tvenne framspringande flygel-liknande, mindre husgrunder, vilka omsluta en liten central gårdsplan. Var ingångarna äro belägna i denna sistnämnda anläggning, kan till följd av murarnas starka övervallning ej avgöras utan grävningar på platsen.

Husgrunder liggande i vinkel mot varandra kunna påvisas även på flera andra platser än de här nämnda, och typen torde utgöra en av de vanligast förekommande sammanställningsformerna av kämpagravar på ön.

Mindre allmän förefaller däremot den gruppering vara, som åskådliggöres av fig. 8. Plankartan återger en grupp av fyra hustomtningar med tillhörande hägnadsgrunder och tvenne gravliknande stenrösen, nummer 1, 2, belägen i ängsmark tillhörande Övetorp nr 2 i Algutsrums socken, c:a 500 m. nordost om byn. Den ena av grunderna (d) ligger fritt för sig med ingången mot en liten plan, till vilken leder en av hägnadsgrunder flankerad »gata». De tre övriga husgrunderna (a—c), belägna omkring 23 m. öster om denna, äro däremot samtliga *sammanbyggda långsides* med varandra och representera därmed en grundform, som avsevärt avviker från de ovan relaterade grupperingarna. Husen äro alla olika långa: hus a håller 17,5, hus b 41,5

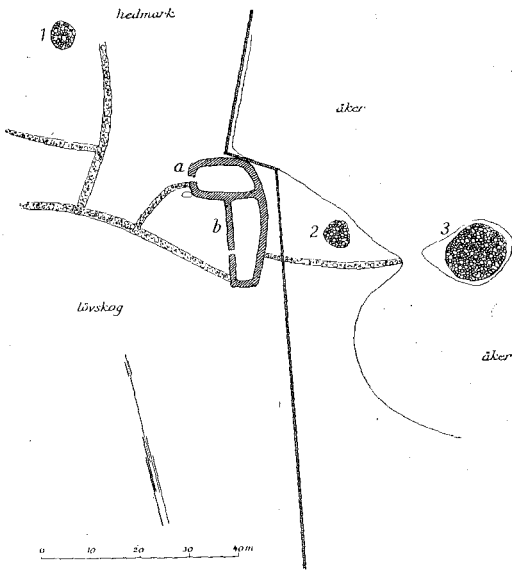

FIG. 7. PLAN AV VINKELBYGGDA HUS, BROSTORP NR 5, GLÖMMINGE SN, ÖLAND.

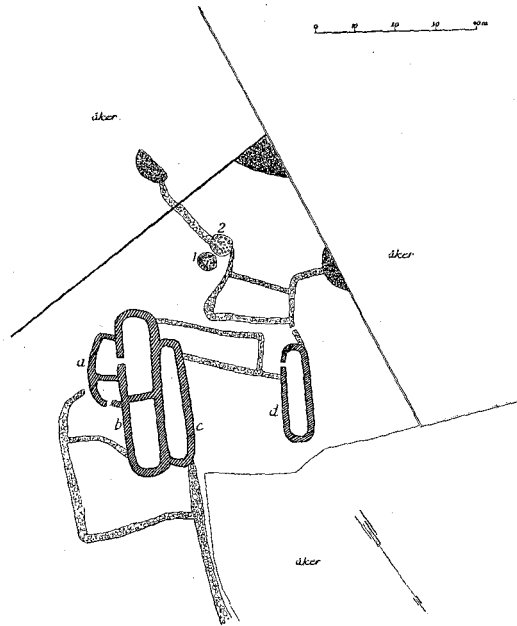

FIG. 8. PLAN AV LÅNGSIDES SAMMANBYGGDA HUS, ÖVETORP NR 2, ALGOTSTRUMS SN, ÖLAND.

och hus c 31 m. i yttre längd. Grunderna a och b äro genom tvärgående murar avdelade i vardera tvenne rum. Den förstuguliknande utbyggnaden a ger en högst egendomlig och komplicerad gestaltning åt denna husformation, och ej minst märklig är dörröppningarnas placering med den, så vitt nu kan urskiljas, enda yttre ingången förlagd till norra gavelsidan av hustomtning a, vars inre rum även äger genomgång till den i mitten belägna, stora husgrunden b. Då husgrunderna emellertid till stora delar äro övervallade, är det för närvarande omöjligt att närmare avgöra huskomplexens övriga konstruktionsdetaljer, och i detta sammanhang torde också själva plangivningen vara av största intresse. Den längsides sammanbyggda gården är en företeelse med utpräglad västnordisk oriente-

ring, och det enda på östnordiskt område anträffade förhistoriska huset med denna grupperingsanordning är den av Nils Åberg undersökta gruppen vid Tösta i Södermanland, vilken bestod av tvenne längsides sammanbyggda hus¹³. Ingångarna till dessa hus, vilka fränsett plangivningen ej torde ha ägt någon konstruktiv gemenskap med ifrågavarande öländska kämpagravshus, voro sannolikt förlagda till gavelsidorna. Förutom dessa husgrunder vid Övetorp känner jag på Öland blott ännu två fall med längsides sammanbyggda hus, nämligen en dubbelgrund nära Dystad by i Runstens socken och ett par av grunderna i Kolstads fornbys i Köpings socken.

Med denna kortfattade framställning

¹³ Nils Åberg: Das Haus zu Tösta. Mannus 1921.

har jag endast velat ge en översikt i stora drag av den allmänna topografiska situationen inom kämpagravsbygden på Öland, liksom jag önskat påvisa några av de byggelseformationer, som äro kännetecknande för denna. Det är min förhoppning att längre fram kunna återkomma med en utförligare redogörelse i ämnet. I flera avseenden intaga de öländska kämpagravshusen en särställning gentemot de gotländska, och detta ej allenast i fråga om vissa konstruktionsdetaljer — ingångarnas placering, de väl byggda grundmurarna, de två eller fyra parallella stolpraderna för takets uppbärande — utan även i fråga om husgrundernas inbördes förläggning. Vi möta här en tydlig strävan hos kämpagravsbygdens folk att i vissa fall sammanställa gårdshuset på ett praktiskt och måhända

även ur försvarssynpunkt ändamålsenligt sätt, och icke minst märklig är den tendens till inbyggande av en gårdsplan, som även gör sig gällande. De gotländska husgrunderna förefalla däremot sällan ha blivit anlagda efter något mera bestämt schema, även om plangivningen i flera fall lär tendera åt den parallellbyggda formen¹⁴. För vår kunskap om husets utveckling i Norden är det rika förhistoriska material, som ligger fördolt i de öländska lunderna, av mycket stor betydelse och måhända ha vi här att finna lösningen till flera av de problem, som äro förknippade med den svenska gårdens historia.

¹⁴ Enligt välvilligt meddelande av prof. N. Lithberg kan man nämligen också på Gotland finna husgrunder, som ligga parallellt orienterade med varandra.

S M Ä R R E M E D D E L A N D E N

FIG. 1. PITEGÅRDENS MANGÅRDSBYGGNAD. LULEÅ MUSEUM.

NORRBOTTENS MUSEUM — VÅRT NORDLIGASTE PROVINSMUSEUM AV GUNNAR ULLENIUS.

Tanken på en kulturminnesvårdande institution i form av ett etnografiskt provinsmuseum är förhållandevis gammal i Norrbotten. Redan år 1878, alltså för dryga femtio år tillbaka, lades grunden till ett »nordsvenskt museum» i Luleå. De närmaste decennierna av det nya museets tillvaro kännetecknades trots allehanda motigheter av samlingarnas raska tillväxt. Ur de första blygsamma till-

varelseformerna i ett uttjänt magasin, stadens läroverkssvind och länsresidensflygeln spirar så småningom fram en livskraftig planta, Norrbottens museum. Ett kulturminnesvårdens ordnande efter större linjer sker emellertid inom länet först år 1922, då landshövding G. Malm tar initiativ till en omorganisation av den gamla, tynande Norrbottens museiförening, bildad 1885. En länsförening,

FIG. 2. SOLDATTORP FRÅN NORRFJÄRDEN. LULEÅ MUSEUM.

Norrbottnens läns hembygdsförening, organiserades nu med ett vittgående, specificerat arbetsprogram, ett hembygdsbibliotek och en tidskrift, »Norrbottnen», varjämte ett kraftigt arbete på ett blivande friluftsmuseum begynner.

Redan efter blott några års verksamhet för kulturminnesvårdens och hembygdsforskningens främjande inom länet har Norrbottens läns hembygdsförening företrädd av män sådana som G. Malm, G. Groth, Albert Norberg m. fl. åstadkommit betydelsefulla resultat. Ett av dessa är friluftsmuseet i Luleå. Efter det att Luleå stad 1921 upplåtit den natursköna »Udden» för det blivande friluftsmuseet, uppfördes som första byggnad därstädes en trogen kopia av stadens gamla rådhus från 1693, rivet vid 1800-talets mitt.

Byggnaden är ett knuttimrat tvåvåningshus av 1600-talstyp med ett monumentalt, spåntäckt valmtak. I rådhuset inrymmer en stor del av Norrbottens museums etnografiska samlingar, vilka ordnats så långt utrymmet medgivit ett utställande efter moderna museala principer. Hur ståtlig än den nuvarande museibygnaden kan tyckas, är den dock sedan länge för trång för samlingarna. Av dessa måste därför en stor del ytterst värdefulla saker såsom kyrkliga föremål samt möbler förvaras i riskabla och oändamålsenliga magasinsutrymmen utom museibygnaden. När inom en snar framtid museets nybyggnadsfråga måste vara färdiglöst, kommer rådhuset att bliva vad det framför allt passar till, ett Luleå stads museum. Från det gamla rådhuset

räddades vid rivningen en hel del av dess ursprungliga möblering. Sålunda återfinnas i museets samlingar magistratens gamla stolar i stilren barock med sina utsökta broderier delvis bevarade jämte några utomordentligt ståtliga lampetter från samma tid med speglarna flankerade av allegoriska figurer i plastiskt arbete. Dubbelt dyrbara äro dessa minnen för staden, då de ödeläggande brandkatastrofer, som tid efter annan hemsökt densamma, bortplånat nästan allt som rör dess äldre historia.

Av friluftsmuseets bestånd av äldre byggnader är Pitegården den kanske förnämsta. Den förvärvades och flyttades till museet hösten 1924. Pitegårdens mangårdsbyggnad utgör en praktig typ för de i de nedre av Norrbottens älvdalar med deras rika jordbruksbygder härskande långstugorna. Med sina väl avvägda proportioner och måttfulla, förnämliga detaljer såväl i det yttre som i inredningen, lämnar denna byggnad ett bevis på en gedigen och på tradition grundad allmogearkitektur inom Norrbotten. Det till Pitegården hörande härbret med svängda urtag i gavelvalens sidoväggar utgör även det en representativ del av en äldre norrbottnisk gårdsanläggning.

Tornedalen företrädes å »Udden» genom en större loftbod med portluder och svalgång med timrat bröstvärn. Den ålderdomliga knutkonstruktionen, lidrets bågformiga, upptill med tvenne runda flikar försedda överdel samt bröstvärnets snidade balustrar föra byggnaden som typ till ett skede av timmerbyggnadskonst, från vilket vårt land har ytterst

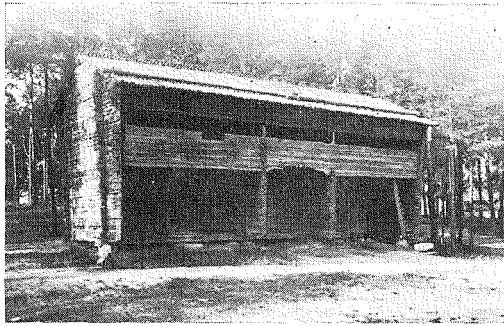

FIG. 3. LOFTBOD FRÅN TORNEDELEN. LULEÅ MUSEUM.

få bevarade byggnadsminnesmärken. I soldattorpet från Norrfjärden äger museet ytterligare en ålderdomlig byggnad. Den utgöres av stuga och vishusbod, vilka förenats under samma tak. Knutkonstruktionen är här den gamla hästhuvudknuten.

Skärgårdsbebyggelsen representeras av en gammal fiskarstuga från Luleå. Till denna uppföres inom kort en av de karaktäristiska äldre sjöbodar, vilka ännu finnes bevarade i Luleå skärgård, och av vilka några ha inskurna årtal från 1600-talets mitt.

Inom ett särskilt område av museets mark är lapsk bebyggelse företrädd i tre olika läger, representerande fiskarlapp-, skogslapp- och fjällappkultur.

På sitt nuvarande stadium giver Norrbottens museum ingalunda en färdig, knappast heller en representativ bild av provinsens äldre materiella kultur. Planmässigt arbete, men framför allt den växande känslan av samhörighet hos oss norrbottningar för dock bilden närmare för varje dag.

BÖRA INOM ETT MUSEUM PERMANENT FÖRVARAS ICKE REGIST-
RERADE FÖREMÅL? AV SUNE AMBROSIANI.

Diskussionsinledning vid Skandinavisk museumsförbunds möte i Aarhus den 1 sept. 1929.

Hans Aall, direktören för Norsk Folke-museum på Bygdö, har som bekant givit den nordiska museimannakåren en vägledning för deras verksamhet i »Arbeide og Ordning i kulturhistoriske museer», Oslo 1925. I denna bok har han sammanfört sin generations uppfattning om museernas innebörd, om huru det etnologiska materialet skall samlas, musealt bearbetas, konserveras och på ett för allmänheten tilldragande sätt exponeras.

Av den redogörelse, som Aall lämnat under rubriken »Katalogisering» framgår även vad han rent administrativt menar med ett museum. Han säger nämligen: »Innföringsboken — på svenska huvudliggaren — säger oss, vilka föremål museet äger och är det enda medel vi ha att på varje tidpunkt kunna kontrollera, om alla föremål verkligen finnas i behåll inom samlingarna. Innföringsboken-huvudliggaren meddelar oss vad varje sak kallas, huru den ser ut, vilka karakteristika den har, vartill den varit använd, varifrån den kommer, vilka uppgifter vi behöva hava för att identifiera föremålet och för att vetenskapligt sett få full nytta av densamma». De i huvudliggaren bokförda föremålen utgöra följaktligen museet, samlingen av de föremål, vilka museiledningen tagit på sitt ansvar att ägna sådan vård och omsorg, att de så vitt möjligt för all framtid skola bära vittnesbörd om den sida

av kulturen museet satt som sin uppgift att belysa.

Inför denna församling torde ej särskilt behöva framhållas, att man dessutom inom museet skall administrera den apparat, som erfordras för att förstå de egna samlingarna såväl som kulturutvecklingen inom det samlingsområde, för vilket museet skapats. Där skall alltså t. ex. finnas ett bibliotek och avbildnings-samlingar. Dessa senare skola omfatta i största möjliga omfattning såväl ett komparativt material som reproduktioner i olika former av museets eget föremålsbestånd.

Låt oss emellertid icke förirra oss till några sidolinjer utan hålla oss till frågans kärna: bör vid sidan av det i huvudliggaren bokförda föremålsbeståndet permanent inom ett museum förvaras ett med detta analogt, icke registrerat bestånd, om vilket man således icke officiellt tager notis och som juridiskt sett sålunda är en dold tillgång.

Innan jag fortsätter, torde det kanske vara på sin plats att med några ord redogöra för, hurusom inom ett stort kulturhistoriskt museum en dylik sidosamling kan ha kommit att växa upp. Alla inse vi, att ett stort museum kan ha, måste hava uppköpare ute, som icke äro fullt förtrogna med det redan insamlade föremålsbeståndet i museet. När därför ett sådant, kanske till många hundra num-

mer uppgående förvärv kommer inom museets murar, måste avdelningsföreståndaren företaga en granskning och en gallring.

Detsamma sker och måste ske, när museet fått en omfattande gåva med fri föfoganderätt t. ex. från ett sterbhus. De vid sådana tillfällen utgallrade sakerna föras till en särskild plats inom museibyggnaden och ha inom Nordiska museet försetts med etiketten »Till byte». Samlingen av alla dessa föremål bar ett för museets barndomsdagar belysande namn: »bytesskrubben». Alltemellanåt fanns på vid föremålen fästa lappar en eller annan viktig uppgift om dessa t. ex. om deras härkomst. Denna samling inom Nordiska museet har emellertid i mycket ringa utsträckning kommit att användas som bytesobjekt. Att byta med enskilda personer har man undvikit, då man insett, att det ej kunde vara angenämt för museet, om en person, som skänkt en sak till detta, eller en sådan, som kanske sålt ett föremål till museet särskilt billigt, just därför att köparen hade varit ett museum, inom en kort tid skulle påträffa detta utanför museets väggar. En bidragande orsak till att bytesskrubben fått växa tämligen ostört har väl också varit, att ingen av museets tjänstemän någonsin givit sig tid att sätta sig in i uti vad denna »skrub» egentligen innehållit och således ej kommit att ha i tankarna, att denna kunnat innehålla något av värde vid förvärvsförhandlingar å museets vägnar.

Under årens lopp har emellertid denna samling vuxit avsevärt och — då man haft ont om utrymme — har det givits anledning att syna »bytesskrubben», om

man kunnat göra sig av med någon del av densamma. Vid Nordiska museet har denna undersökning inträffat då och då med åtskilliga års mellanrum. En ny generation har då fått gå till granskning av dess innehåll och då har det märkliga inträffat, att denna nya generation för varje gång visat sig hava en helt annan uppfattning än den föregående om bytesamlingens kulturhistoriska värde. Detta har resulterat uti, att ett mycket stort antal av bytessamlingens föremål befunnits lämpliga att införlivas med museets samlingar, alltså att införas i huvudbyggaren. Man har då haft att — när som sagt ingen ordentlig liggare förts över bytessamlingen — söka sig till de för föremålets registrering behöfliga eller åtminstone önskvärda uppgifterna på de å bytesföremålen fästa nyss omtalade lapparna eller eventuellt att uppsöka någon bland museets personal, som varit med, då sakerna kommit till museet, och därför kanske kunde ha något i minnet om dem.

En sådan vid flera tillfällen vunnen erfarenhet är naturligtvis av särdeles stort värde, när det gäller att bedöma det problem, varom det här är fråga. Den närmaste konsekvensen av denna erfarenhet borde givetvis vara, att man ej uppsköte införandet i huvudbyggaren till en tidpunkt, då kunskapen om de förvärvade föremålen är sämre än den kunnat vara, om de under ett tidigare stadium tagits under behandling. Att bokförandet bort äga rum, när kunskapen om alla accessoarer, som beröra dem, är frisk, och medan man ännu genom vanligt museiarbete tämligen lätt skulle kunna komplettera dem med uppgifter från första

hands källor, torde vara självfallet. Det synes sålunda, som om man ej skulle vara så njugg med införandet i huvudliggaren, utan från början taga med ett större antal föremål.

Men även om man i framtiden skulle bättre taga sådana hänsyn i akt än vad som under de stora museernas bärndomsdagar skett, så lär det likväl under alla omständigheter bliva ofrånkomligt att vidtaga en utsortering, när en stor accession kommit in till museet. Huru skall man sedan förfara med det antal föremål, som nu förts åsido och som hittills fått ligga inom museimurarna utan att man med dem vidtagit sådant musealt arbete, som tillkomma de i huvudliggaren bokförda föremålen?

Man kan naturligtvis tänka sig flera möjligheter för deras behandling. Den radikalaste torde vara, att man fullständigt tillintetgör vad man så att säga fått över vid utgallringen. Detta tillintetgörande bör enligt min mening vara så grundligt, att de som måhända en gång kunna påträffa den avfallsplats, dit resterna av lergods, glas m. m. förts, ej skola ha någon glädje av att verkställa några utgrävningar på platsen. Denna metod har praktiserats i många fall till exempel, när man fått in en kakelugn. Kakeltyperna äro gott representerade, de mönster, som använts vid målningen, äga på de hela kaklen många goda representanter. Det funnes då ingen mening uti att till museets magasin föra alla de trasiga kakel och småbitar, som kommit med, då man i varje fall — även om man satte ihop eller kompletterade dessa — icke kunde få tillräckligt många kakel för att

göra ugnen komplett. Blev det en gång önskvärt att utställa en ugn med detta mönster vore det mycket lättare att komplettera kakelugnen med helt och hållet nymålat kakel än att mixtra med de oväsentliga fragmenten. Därför ha dessa senare utranterats och som sagt blivit fullständigt tillintetgjorda.

För de fall, som härmed exemplifierats, d. v. s. då museimannen har fullt klart för sig hela innebörden av den åtgärd han vidtager, synes mig ett dylikt utrotande av rester eller dubletter vara fullt obefogat, och detta särskilt i sådana fall, när det materiella värdet av det, som skall förintas, är lika med noll eller åtminstone obetydligt.

Det ges naturligtvis även många fall, då det materiella värdet på föremål, som man ej vill införa i huvudliggaren icke är oväsentligt. I sådana fall går det emellertid icke an att endast med hänsyn till donatorer eller säljare som ovan relaterats förstöra föremålen.

Låt oss t. ex. tänka på den mängd 1800-tals saker, som sedan länge salubjudits eller donerats till museerna. I fråga om dessa finnes ju ännu en stor tillgång och den tjänsteman, som skall behandla dessa, har otvivelaktigt lätt att avgöra vad som kan gallras bort och vad som bör införas i huvudliggaren. Vad skall man sedan göra med det övriga? Det låter sig givetvis särskilt beträffande donerade saker tänka att man låter donationen överflyttas på ett annat museum — på ett landsskapsmuseum, ja till och med på ett bydemuseum, om föremålen äro passande för ett dylikt. Vetenskapligt såväl som kulturhistoriskt

sett skall man emellertid ha fullt klart för sig, att ingen förlust göres, om dessa saker gå en kort livstid till mötes, kortare än den skulle ha blivit, om en god museal vård blivit dem beskärda. Vad Nordiska museet beträffar i fråga om 1800-tals saker, så kan denna institution, vilken bedriver en omfattande utlåning av kostymer och annat från Skansens klädkammar, till denna överlämna åtskilliga dräktdelar och textilier, som komma in till museiexpeditionen, och som icke anses äga museal betydelse. Men andra museer äro i regel ej förbundna med en dylik rörelse.

Om man genom tillämpande av ovan nämnda princip skulle ur museet kunna avföra vissa mindre grupper, finnes det dock ett betydande antal föremål kvar, som icke på den vägen kunna realiseras. Men naturligtvis finnes det därjämte ännu flera utvägar, som i detta syfte möjligen kunna komma i åtanke. Vi minnas exempelvis, hurusom kopparstickssamlingar och myntkabinett i äldre tider anställdes auktioner på sina så kallade dubletter. Skola nu de kulturhistoriska museerna beträda samma väg? För en del föremål kanske det förefunnes en möjlighet att på så vis få dem realiserade, men lika säkert skulle museet få tillbaka andra grupper efter auktionen. Museet har exempelvis fått en verkstad från ett yrke, som på grund av konkurrens eller nya arbetsmetoder blivit nedlagt. Endast vissa av föremålen ha musealt värde för museet, då kanske redan en del verktyg och redskap från samma yrke finnas i samlingarna. Ingen praktikant av facket skulle ha anledning att inropa

för honom alldeles urmodiga redskap. Intet annat museum än centralmuseet har anledning att förskaffa sig redskap och verktyg från t. ex. guldslagaryrket, som haft endast få utövare inom hela riket och bland dessa har knappt någon varit bosatt i någon landsort.

I andra fall t. ex. om man kunde anordna auktioner på möbler i äldre stilarter vid sådana tidpunkter, då ett stort antal personer i överensstämmelse med en modenyck önska möblera sina rum med »antika» möbler, skulle museet efter all sannolikhet kunna påräkna att få det salubjudna sålt till goda priser. Men — i den händelse museet skulle besitta möbler av något betydande handelsvärde, så torde det vara alldeles klart, att dylika äro av den betydelse för museisamlingarna, att de ej låtit sig inränga i »bytesskrubben», utan genast blivit införda i huvudliggaren.

Så finnes det naturligtvis ännu en form för avskiljande av icke önskvärda föremål ur inköpen och gåvorna, en form, som jag med avsikt sparat till sist och som väl endast behöver beröras med lätt hand, nämligen den att kombinera museet med en antikvitetshandel. Genom denna skulle man således låta allt vad som ej kunde anses vara önskvärdt för samlingarna, åter passera ut i marknaden. Som bekant har mer än en privatsamlare som man tror på ett ekonomiskt mycket förmånligt sätt genom att vara förläggare åt en antikvitetshandel åt sig förvärvat sina utmärkta samlingar, vare sig det gällt tavlor eller etnologiskt värdefulla föremål. Skall ett museum idka dylik handel vore naturligtvis det hederligaste

FIG. 1. HÖGAR Å MELLANSVENSKA GRAVFÄLTET VID GROBIN. Foto K.-A. Gustawsson.

sättet, att på en ingång till museibygnaden genom anslag meddela allmänheten, att här finnes museets antikhandel. Vid detta tillfälle torde jag ej behöva påpeka, vilken haltande ställning ett museum genom öppnandet av en sådan avdelning torde komma att intaga. Hur skulle det för resten taga sig ut — för att ge ett till ytterlighet barockt exempel — om Statens historiska museum i Stockholm, som annars har att med lagens stränghet förfölja tjuvgravare — samtidigt skulle försöka träda i förbindelse med sådana för att få för sin antikvitetshandel värdefulla handelsvaror.

Skulle i Norge ett museum börja driva antikvitetshandel, förefaller det mig, som om det ej skulle kunna påräkna kvalificerad personal. Jag tillåter mig erinra om en del av § 2 i de »Leveregler», vilka

den 20 maj 1924 ha antagits av styrelsen för »Norske museers landsforbund: »I kunst- og antikvitetsforretninger kan vi ikke være direkte eller indirekte interessent eller ha fast ansettelse.» Även om i de övriga skandinaviska länderna sådana direktiv som dessa norska »Leveregler» icke på papperet utfärdats, torde de grundsatser, som ligga till grund för dessa, även vara den tysta förutsättningen för ett kollegialt samarbete mellan dessa länders museitjänstemän.

Sammanfattar jag till slut med några ord vad jag här har velat få framfört, så torde av det anförda framgå, att jag har samma uppfattning som direktör Hans Aall, att ett museum består av dess i huvudliggaren bokförda föremålsbestånd och att man ej jämsides med detta, den legitima samlingen, som utgör museet,

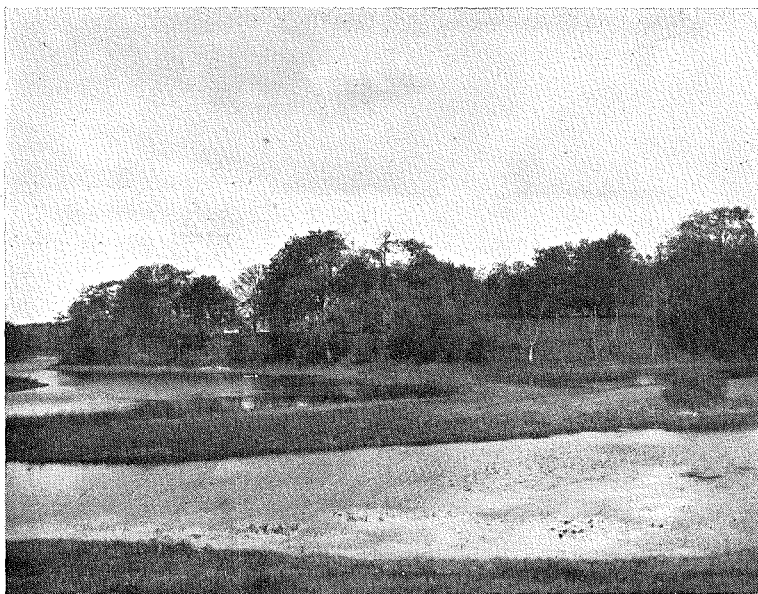

FIG. 2. BORDEN VID GROBIN FRÅN SÖDER.

Foto K.-A. Gustawsson.

skall härbärgera en analog inofficiell samling. Museitjänstemännen böra därför på alla lämpliga sätt se till, att gallerade föremål vare sig efter inköp eller donationer icke magasineras i museet. Dylika samlingar böra ej få uppstå, ej heller äga bestånd. Ovan ha antytts några utvägar att bli av med sådana. Vil-

ken av dessa, som för det enskilda fallet är den lämpligaste att använda, kan endast efter en undersökning av detta avgöras. Varje form, som misstänkliggör museets ställning som allmännyttig institution, måste emellertid framförallt undvikas.

UTSTÄLLNING AV FYND FRÅN GROBIN I LETTLAND AV BIRGER NERMAN.

I Statens Historiska Museum i Stockholm öppnades fredagen den 21 febr. en utställning av de under år 1929 anträffade fynden från Grobin i Lettland. Utställningen fortgick under cirka tre veckors tid.

Fynden ha för några månader i och för konservering och vetenskaplig bearbetning lånats från Fornminnesförvalt-

ningen i Riga; de skola för framtiden förvaras i Statens Historiska Museum i sistnämnda stad.

Här skall icke lämnas någon närmare redogörelse för de märkliga fynden; endast om några huvudpunkter må erinras.

I juli 1929 upptäcktes tillfälligtvis straxt söder om Grobin i några gravar en del fornsaker av till största delen

FIG. 3. BRONSFIBULA, FÖRGYLLED. GOTLÄNDSKA GRAVFÄLTET VID GROBIN. $\frac{1}{4}$.

gotländska typer. Under augusti och september 1929 företog undertecknad tillsammans med konservator E. Sörling och dr K. A. Gustawsson samt de lettiska arkeologerna A. Karnups och H. Riekstins undersökningar vid Grobin. Det visade sig, att här funnos ingredienserna till en forntida stad: svart jord à la Birkas, en fornborg och åtminstone tre gravfält, belägna i olika riktningar straxt utanför staden: ett på vilket de nysnämnda fynden gjorts, ett öster om staden och ett norr därom. Det förstnämnda utgjordes av gravar under flat mark, de båda andra av högar. De två förstnämnda ha varit mycket betydande. Flatmarksgravfältet visade sig vara mycket förstört, men kunde konstateras ha haft en längd av omkring 600 m. Här undersökte vi 43 gravar och fingo uppgifter om minst 14 tillfälligt anträffade; alla gravar voro små brandgropar. Gravfältet torde ha innehållit minst 1,000 sådana gravar. Å det öster om Grobin belägna gravfältet konstaterades cirka 450

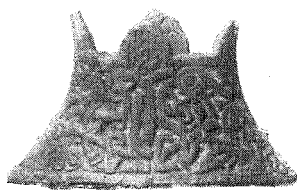

FIG. 4. TÅNGBESLAG, BRONS. MELLANSVENSKA GRAVFÄLTET VID GROBIN. $\frac{1}{2}$.

högar, men även här ha säkerligen hundratal gravar blivit förstörda. Vi undersökte 12 högar, valda inom olika delar av gravfältet; alla innehöllo brandbegravning (brandgropar under högens mitt). Å det andra höggravfältet ha vi blott konstaterat cirka 25 högar; inga undersökningar ha där ännu hunnit företagas.

Fynden på flatmarksgravfältet, smycken, husgeråd och mera sällsynt vapen, visade sig så gott som genomgående vara av gotländska typer, medan de å det stora höggravfältet — där de övervägande utgjordes av vapen och andra krigarens tillbehör — ha sina närmaste paralleller i Mellan-Sverige. Även gravskicket å dessa gravfält är gotländskt, respektive mellansvenskt, men okänt från tidigare skeden i Kurland. De äldsta gravarna å båda gravfälten ha ett rent svenskt inventarium, så småningom visa sig dock enstaka kuriska inslag, och i någon mån kan iakttagas en självständig utveckling. De äldsta av de undersökta gravarna tillhöra å båda gravfälten tiden straxt efter mitten av 600-talet, de yngsta tiden cirka 800 e. Kr. Det är alltså otvivelaktigt, att vid Grobin under cirka 150 år funnits så väl en gotländsk som en mellansvensk koloni av betydande omfattning.

Dessa resultat överensstämma märkligt med litterära uppgifter. Enligt Rim-

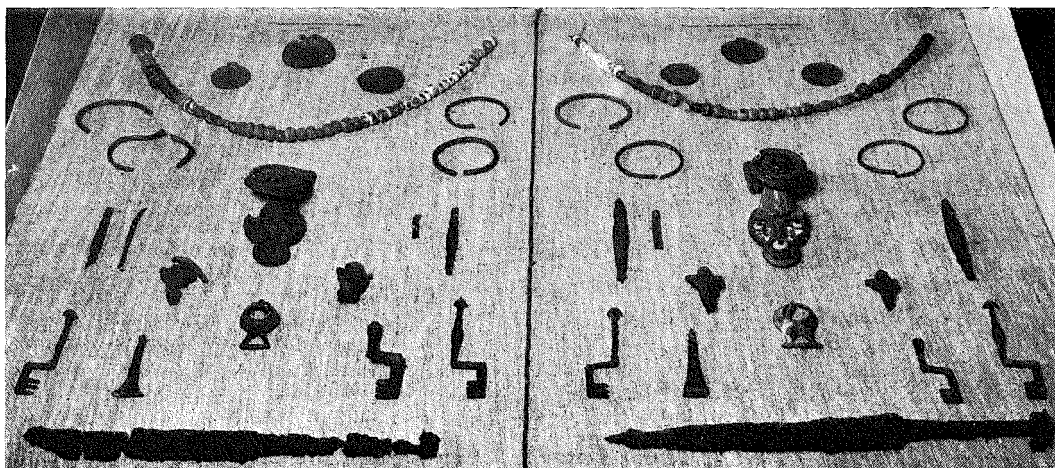

FIG. 5. MONTERUPPSÄTTNING I STATENS HIST. MUSEUM. TILL VÄNSTER FYND FRÅN EN KVINNOGRAV Å FLATMARKSGRAVFÄLTET VID GROBIN. TILL HÖGER MOTSVARANDE FÖREMÅL FRÅN GRAVAR Å GOTLAND. GRAVSÄTTNINGARNA HA ÄGT RUM MELLAN ÅREN 650 OCH 700 EFTER KRISTUS.

berts cirka år 870 författade Ansgariusbiografi skulle kurerna före cirka 800 ha lytt under svearna, och enligt den medeltida isländska Hervararsagan skulle den dansk-svenske unionskonungen Ivar vidfamne, vars död jag redan tidigare dateerat till cirka år 675, ha underlagt sig Kurland.

Rimbert omnämner, att sveakonungen Olov omkring år 855 bränt en stad invid Kurlands kust vid namn Seeburg. Grobin har just erbjudit den bästa tänkbara platsen för en forntida stad vid Kurlands kust, beläget som det varit nära den från nordost kommande floden Alandans mynning i Libausjön, som å sin sida står i vattenförbindelse med Östersjön, således möjligt att nå med skepp ifrån havet, men i skydd bakom en insjö. På grund härav och genom våra arkeologiska upptäckter är det otvivelaktigt, att Grobin är det forntida Seeburg.

En obetydlig provgrävning å fornborgen i Grobin gav fynd från 1000-talet och senare, men givetvis kunna utförligare undersökningar lämna fynd från tidigare skeden.

Utställningen hade arrangerats så, att den skulle lämna besökaren övertygande bevis för fyndens svenska karaktär. För detta ändamål hade i stor utsträckning gotländska och mellansvenska paralleller till de utställda Grobinföremålen ställts vid sidan av dessa. Så visades i samma monter fynden från en rik kvinnograv från flatmarksgravfältet vid Grobin från andra hälften av 600-talet — alltså från en av de tidigaste gravarna på fältet — med fibulor, brakteater, pärlor, ringsölja, armringar, påsyningsbeslag, nycklar, pincett, kniv och så gott som fullständigt identiska motstycken till alla föremålen från olika gravfynd från Gotland. De flesta av typerna äro speciellt gotländska. I

montrerna därintill såg man inventariet från en kvinnograv från samma gravfält från 700-talet och till jämförelse med detta motsvarande föremål ifrån Gotland. Här saknas i några fall paralleller från denna ö: ett par föremål utgöra kanske särutvecklingar i Grobin, och ett kuriskt inslag (en ostbaltisk halsring) förekommer. I en tredje rik kvinnograv från samma gravfält från tiden omkring år 800 finner man ett par kuriska

inslag (två halsringar och två spiralarmringar) och ett från Sveriges fastland eller Öland (en likarmad fibula).

Kartor över Lettland och över Grobin, planer över det gotländska och det melansvenska gravfältet och fotografier från dessa samt planer och fotografier av enstaka gravar och av borgen kompletterade utställningen av fornsakerna.

Grävningarna komma förmodligen att fortsättas under sommaren 1930.

ANTECKNINGAR OM DALAALLMOGENS KLÄDEDRÄKT OCH SEDER PÅ
1730-TALET, UR DANIEL TILAS' CURRICULUM VITÆ, MEDDELADE
AV VENDLA FALK.

Daniel Tilas var i första rummet bergsman, en ibland de främsta inom bergsvetenskapen i Sverige under 1700-talet. Men han hade även mycket stora allmänna kulturella intressen, han avtecknade byggnader och gjorde anteckningar om folkets seder och levnadssätt m. m.

År 1735 företogs på initiativ av landshövding N. Reuterholm i Falun en studieresa, i vilken deltog Daniel Tilas, Johan Browallius och Axel Reuterholm. Färden gick upp genom Dalarne över till Norge och fram till Trondhjem. Tilas skrev en redogörelse för resan och utarbetade sedan dessutom en vidlyftig skildring över Dalarne, varvid han kunde draga nytta av flere senare resor inom denna provins. Tilas' Dalaskildring var försedd med illustrationer av hans egen hand — Tilas hade betydande konstnärlig begåvning. — Helt visst skullé denna Dalaskildring vara ovärderlig för kännedomen om Dalarnes kulturförhållanden

för 200 år sedan, om den funnes kvar. Den blev emellertid jämte mycket annat förstörd vid en brand, som 1751 härjade en del av Stockholm. Då brann Tilas' hus i närheten av Klara kyrka ned, och alla hans handskrivna verk och samlingar blevo lågornas rov. År 1756 samman skrev emellertid Tilas en teckning av sitt liv fram till 1751, »Curriculum vitæ», som finnes på Kungl. Biblioteket i Stockholm. Där skildras även hans Dala-resa, och där lämnas en kort teckning av befolkningen i några av Dalasocknarna, dess karaktär och klädedräkt.

Ur Tilas' Curriculum vitæ meddelas här följande utdrag:

Den 14 juni 1735 började vi vårt stallbroderskap, nämligen Baron Axel Reuterholm, magister Johan Browallius och jag, under devis av Triga amicorum. Men bandet var så hårt tillknutet, att med tidens längd voro somlige lyckor på vägen att av den starka spänningen nötas av. Vårt equipage bestod av en kappsäck

bak på skjutshästen och var och en av oss var själv både herre och dräng. Jag var mäktig väl van vid det, som ännu ej haft någon dräng, men baron Reuterholm kostade det mera på, som ännu icke försökt att färdas bort från far och mor. Vårt respass blev gjort av herr landshövdningen själv, varuti vi blevo titulerade för svenska adelsmännen Axel Nilsson och Daniel Tilas, med deras hovmästare magister Johan Browallius. — — — (Resan gick över Mora och Elydalen upp till Särna.) Men som vi nu kommit till ett helt annat folkslag och som ej äro de andre dalekarlarne lika på något sätt, så bör jag giva en kort idé om den del av dalenationen som jag besett.

Ahlskarlarne gå överallt svartklädda, både man- och kvinfolk. Kvinfolken hava alltid, då de äro till kyrka eller på resor, ett kläde knutet om huvudet, äro mycket fattige, trumpne och tystlåtige, som låta den utvärtens trälaktigheten verka uti deras sinnen ett trälaktigt tänkesätt.

Leksandskarlarne äro ock svartklädde, undantagandes i Näsbyggefjordingen, varest de hava vite tröjor liksom Morakarlarne, men längre. Kvinfolken äro ävenså svartklädde, men vitklädde i Näsbyggefjordingen. Folket är där i socknen mera trevne av sig, men något trumpne och tvärvulne av sig. De hava ock något bättre inkomst förmedelst deras åkerbruk, fastän det ej gör tillfyllest för dem till deras utkomst och utlagors betalande, att de ju måste söka herrarbete, särdeles med tröskning, dikning, rothygge, vedehyggsler och slikt.

Rättvikskarlen är förmögnast i Dale-

laget förmedelst sin dräktiga åkerjord, som åter har sin grund av den myckna kalken där finnes. Folket går där överallt svartklätt. Han lever nog inom sig själv och idkar ej herrarbete så allmänt som de övriga socknarne i Dalelaget. Extra förtjänster har han av stenhuggning, kalkbränneri och mera slikt.

Morakarlen är husbonden för alle i hela Dalelaget. Manfolken äro klädde i vite korte tröjor med blå uppslag, och blå tröjor, samt tjocke sulor och höge näverklackar under skorna. Kvinfolken likaså med vite tröjor, blå uppveck och blå undertröjor samt svarte kjortlar och på huvudet vita kläden med en bakåt nacken lös hängande snubb. De gifta hava nacken betäckt med en s. k. hatt, eller tunn vit huva, men de ogifte äro bare i nacken och håret flätat med ett rött eller couleurt band. Denna dräkten håller Morafolket heligare än en religionsartikel, och kan man straxt på dräkten känna en Mora dalkarl igen evart han må komma. Till sitt sinnelag är Morakarlen stolt, men på sitt vis ädelmodig, slug och eftertänksam, som ej låter binda sig på armen vad slags gåta man vill, hurtig, munter och oförtruten, rätträdig och oförskräckt. Triven till vad slags arbete, som någonsin kan förefalla, det vare sig till byggnader, timrande, murning av sten eller tegel, gravning, dikning, rothygge och mera slikt. Men ser dem då hela flockarne följas åt neder åt landet till bruken, städer och herrgårdar, samt drage vackra penningsummor hem med sig. Till ett slag geometri eller så kallad refning äro de mycket vane och förrätta sådant både hemma

hos sig och i hela länet med mycken behändighet. I räknekonsten äro de mest överallt så färdige, att i kubikräkningen ingen må slå dem på fingrarne, och den som skall accordera med dem om sådant slags arbete, varvid kubikräkningen är nödig, skall se sig väl för, om han ej skall bli bedragen. Hans eget hemmansbruk består i mäktiga svag och sandig åkerjord, men mera i boskapsskötsel, till vars vårdande de hava sine fåbodar långt bort i utmarken. Det är honom alltså ganska oumgäangeligt att till underhåll och kronoutlagors betalande söka förtjänst med herrearbete, det de ock sträckt omkring vida i rikets provinser och även över till Norge, ja likaledes till Pomern.

Elfdalskarlen är mera fattig, förtryckt och nederslagen, liknar väl något Morakarlen, men hinner dock ej till dess sinnesstyrka. Är merendels överallt lika klädd med Mora-folket, men skillnaden består förnämligast uti tunnare skosulor och kan stundom visa sig till kyrka och allmänna sammankomster med blå kullmössor och även med vite ullmössor, det Morakarlen aldrig gör annat än hemmavid. Tillföre var han mera ökad, medelst gröne uppveck på vita tröjan, men nu är det mest avlagt. Dess näring består, utom svag åkerjord och tämmelig god boskapsskötsel, mest i myrjerns-smide, varav allehanda slags redskap, liar, spik, hästskor och slikt förfärdigas och föres över till Norge samt förbytes emot fiskevaror, hästar och litet luren-drägeri, förnämligast tobak. Så idkar han ock mycken laggnings samt sparer därvid ej de skönaste träd och förer sina

kärl vitt och brett omkring landet att försäljas.

Orsakarlen är en ibland de sämsta i hela Dalelaget. Han är klädd i den vita moratröjan med blå uppveck och blå undertröja samt tjocksulade skor, men skiljes igenom husor, som hänga långt neder på benen, eller ett slags lerftbyxor, som med länge skaft hänga neder, undan dess svarta skinnbyxor, vilka Morakarlen brukar av ordinaire gula skinn. Kvinfolken skilja sig mest med det att de i en otäck facon, det vare sig till kyrka eller på resor, knyta sina förkläden, mest av vit lärft, omkring huvudet och låta förklädesbandet trycka till omkring halsen. Deras kjortlar äro av två slag: den ena, svart-särk kallad, som brukas i kyrka eller på färder, men den andra, vitsärk, som brukas hemmavid och på dans i bröllop. Bägge äro så tätt och nett rynkade, att den alltigenom utgör de snyggaste fallor, och står i en svängdans som en parasoll omkring dem. Uppomkring halsen är deras linytgskrage nog vid, rynkt och stickad, samt liknar mycket de gammalmodiga halskragarne. I pannan och upp i hårfästet bruka de band, varigenom man kan skilja gifte ifrån ogifte, ty de förra bruka vita, men de ogifte röda eller brokiga band.

Orsakarlen är i övrigt dum som en spån och på intet sätt lik Morakarlen, ehuru de äro så nära grannar med varandra. En slät omständighet passerade kort före den tid jag var där, nämligen att då prästegården skulle byggas, togs Morakarlar därtill, emedan i hela socknen ingen timmerkarl fanns. Utom svag åkerjord av sand och mo samt boskapsskötsel,

idka de besynnerligen slipestenshuggeri på tvänne besynnerliga anbrott, det ena Nederberg och det andra (tomrum i originalet) kallat. Där tillhugga de sine grovämnen, dem de sedan om vintern och helst i fähusen för värmens skull aptera och finhugga. Just det slipestenshygge och därav fallande fina stendamm tillräknar man det, att Orsakarlen är så klenvulen av sig. Man ser sällan någon Orsakarl hinna över 40-års åldern, och redan vid 30 ser mängen ut, som han vore ganska gammal. De dragas alla med en tärande tvinsot, svagt bröst, rasslige lunngor och ett tungt, sömnaktigt och doglöst sinne. — —

Men nu till min vandring igen. I Särna blevo vi i prästgården av kyrkoherden Gabriel Floræus och dess hustru Sara Maklin ganska väl emottagne och undfåg-nade i flere dagar. De förnämste i socknen som länsmannen med ett långt äresamt skägg, nämndemannen och några hederlige bönder, gävo oss straxt en visit, rätt på gallante maner och bödo oss välkomne dit upp, och straxt därpå blevo vi budne till bröllops i en av gårdarne kring kyrkan. Där gick allting mycket hövligt och civiliserat till väga. Man skulle trott där varit en hop småborgare tillsammans och observerade de sinsemellan så mycken hövlighet, complissance och vänliga talesätt, att jag ej nogsamnt kunde förundra mig däröver. Ingen snålhet att glupa i sig maten och ingen besynnerlig åtrå till vätvaran märktes hos dem, men allt gick ganska anständigt till. När måltiden var all, varvid herr Gabriel Floræus höll ett löjligt brudetal om Lutheri äktenskapsoxe som beskrevs med store

förgylte horn, varuti salt och flere kryddor voro inlagde, samt sedan vars och ens brudegåva var upplyst på detta sättet: det haver Jon Olsson i Backa förärat till detta brudehus: En slät daler, dess ske honom mycken ära och tack, så börjades dansen, varvid då brudeparet eller någon annan som skulle hedras, dansade, så speltes uppå nyckelgigor av pastorskan och hennes dotter, men eljest av andre kvinfolk. Där infann sig väl en annan speleman, men som det där i orten ej räknades för anständig manfolkssyssla, så aktades han ej annat än för en narr. Dansen bevistades av unge och gamle med mycken begärlighet och vi hade mycken ro av att se hur utgamle gubbar och käringar voro så segslitne i dansen, att knappast någon annan fått rum, om man ej makat sig ut på gården och under bar himmel. Den var mest rosvärdig, som i dansen kunde visa de mesta gebärder och krumningar. En gammal gubbe minns jag än, som med alvarsammaste och ärbaraste min, än dansade skiftesvis på det ena knäet efter det andra, än sprang upp, än på bägge knäen, en krokug med utsträckta armar, än hög och upprest med en stolt åtbörd. Ingen log däråt, men var och en åskådare ansåg det som något som till en prydelig dans borde vara. Kvinfolket sågo tämmeligen braf ut, särdeles en hop unga och vackra pigor, som i det målet varken liknade prästhustrun eller dess dotter.

Då mörkaste natten inföll, begynte de att skjuta med pistoler och bössor, på det de avlägsne gårdarne måtte få höra deras lustbarheter.

Deras dräkt är mest av länge grå vad-

malströjor och kängor i stället för skor, samt ganska mycket ett slags grå karpuser i stället för hattar. Kvinfolken äro som ömst klädde, med vita hattar eller huvor samt brudmyssor och på intet sätt likt med det övriga Dalelaget, utan snarare med den allmogen, som är åt Vestmanland eller Upland.

Deras födekrok är näst boskapsskötseln, ty åker hava de litet eller ingen, jakt och fiskeri, vadan man aldrig i vardagslag, eller då de aldrig så litet gå hemifrån, ser Särnakarlen utan laddad bössa på nacken, och så snart pojken är så stor att han kan bära och ladda bössan, så skall man straxt se honom i samma position. — — — Orsaken att Särnaboarne ej likna den övriga daleallmogen varken i dräkt, seder eller språk, kommer därav, att de äro utbyggare ifrån Norge och hava aldrig varit dalkarlar ej heller legat under Sveriges krona förrän ifrån år 1644. — — —

(På hemvägen från Norge är sällskapet michelsmässoaftonen åter i Särna prästgård och Tilas fortsätter då): Helg-

dagskvällarne roade vi oss på de här i orten allmänt var helgdagskväll, undantagande sommartiden, vanlige baler, eller på uppriktig svenska, lekestugur, vartill kullorna med en besynnerlig både politesse liksom för vårt nöje, som ock med mycken enträgenhet oss inviterade. Dessa lekestugur hålles varvet ikring i gårdarne, och husbonden håller allenast ljus och värme. Ingen traktering följer därjämte på minsta sätt, ej heller bjuder någon som är törstig till att begära annat än vatten. Hela natten igenom dansade de och sluta sällan förrän i dagningen, och gamla gubbar och gummor tro den seden vara så väl för dem, som de unge veder tagen. Ifrån dansen gå de till sina sedvanliga hushållssysslor och visa ingen trött min över det de ej fått sova. Inte det minsta oskick på ett eller annat sätt visar sig därvid, utan alltig så anständigt som i det allra ärbaraste sällskap. Prästfolket infinner sig ej sällan på deras lekestugur och ej under, de hava ej annat sällskap i hela socknen.

»STUDIER I DEN NORDISKA TIMMERBYGGNADSKONSTEN.»

ANMÄLAN AV HALVOR VREIM.

Boken som er kommet for en tid siden er utgitt av d:r Gerda Boëthius for midler fra »Zornska institutet for nordisk och jämförande konsthistoria vid Stockholms Högskola». Det er en meget drøi bok med mange illustrasjoner hvor forfatterinnen har satt sig som mål — vesentlig ved hjelp av analyse av tømmerhusets konstruktive deler og detaljer

å bestemme dets alder og utvide kjenskapet til dets vesen.

Grunnen til at denne kritikk kommer noget sent er at det av og til i det siste er kommet frem ting som tyder på at boken kan bli farlig — og det til tross for at den er tiet ihjel av de fremste fagfolk på området; i det man visselig gikk ut fra at den ikke kunde bli tatt

helt alvorlig. På grunn av de onde varslere vil jeg, i så snau ordlag som mulig, peke på noen enkelte ting, vesentlig vedrørende bokens behandling av det norske materialet, som viser at forfatterinnen i mange ting er på vilde veier, selvfølgelig ved siden av iblandt å være på rett kjøl, og at hennes videnskapelige metode er høist utilstrekkelig.

Forfatterinnen sier et sted, for å gå direkte løs på selve saken, at: »I Hardanger och Sogn ha 'aarestuerne' ofta ryggås och sperror...» Det er missvisende, for i disse to bygdelagene er den takkonstruksjonen ukjent. Som kilde for sin sluttning vedrørende takkonstruksjonen i de nevnte bygdelag mener hun å ha i d:r Harry Fetts »Norske hus og hjem», hvor det på et billede er vist en tilfeldig firkantet stok eller et bord som er tatt for mønsås. Jeg nevner dette her også fordi det er karakteristisk for hennes valg og bedømmelse av kilderne. Selvom det nå skulde ha været en mønsås som var vist på det nevnte billede, vilde det være lettsendig og meningsløst å trekke en allmen sluttning ut fra et enkelt isolert eksempel som det foreliggende da vilde ha været. I Hardanger och Sogn finnes bare det rene sperretak på stuerne og det er visselig flyttet direkte over fra stavverkshusene. Man kan heller ikke si at det er nogen forskjell mellom takene på årestuer og rökovnstuer der hvor de begge optreder.

Den stuen som med sine kjennetegn er blitt anført som typisk for Hallingdal er alt annet enn det. Eksemplet som er valgt viser i virkeligheten en ren undtagelse. Hallingdal har hatt stuer med

den vanlige tredelte grunnplan: stue, kåve og forstue. Denne plan er nu mere sjelden, da den vanlige forstuen, som så å si er ukjent med stavverk, i siste halvpart av 1700-årene er sløifet og enten tjener som et selvstendig rum, eller den er slått sammen med kåven. Fra et bilslag kommer man her direkte inn i selve stuen. Den skisserte utvikling gjelder, stort sett, alle de østlandske daler og for den saks skyld også det flate Östland. Når det i boken pekes på paralleller til »Skålmotypen» i Sverige, med inngang direkte til stuen, som en der har gamle aner hos os, så kan det synes nokså riktig, da den optreder i Gudbrandsdal, lenger tilbake i tiden enn ovenfor nevnt. Faktum er, at typen landet over hører til en forholdsvis sen tid og den optreder fortrinsvis i sæterhusene. I Gudbrandsdal har vi sannsynligvis med en del eksempler å gjøre som stammer fra gjestebudsloft eller spesielle gjestehus. Nogen innflydelse fra Norge på »Skålmotypen» kan man neppe regne med. Men når forfatterinnen peker på innflydelse fra vår side i vindusplasing og i proportioneringen av husets oppbygning i senere tid så er det interessant som noget der har meget for sig. Hun har også gjort noen verdifulle og interessante iagttagelser i detaljestudiet som vi senere skal se.

Rökovnstuen i De Sandvigske Samlinger på Maihaugen, som det er gjort meget vesen av som et gudbrandsdalshus, er hentet fra Vestlandet, nærmere bestemt Ramsdal, noget som da også fremgår av direktör Sandvigs böker.

Under avsnittet om »Timmertekniken» pekes det på »teksla» som et stykke

verktöi der blev brukt til å hugge en flate på en bestemt måte: tverriflede spor med konkav bund.. Det kan efter mitt kjenskap til tømmer-håndverket ikke være riktig. Det var enten »skarv-oksen» eller »bindöksen» som blev anvendt til det öiemed — ihvertfall hos os. »Teksla» kan neppe regnes for å höre til blandt tömmermannens verktöi.

I Rolstadloftet, som hörer til min daglige omgang, finner forfatterinnen to slags loftehugg, og det er riktig; men — det ene er fra den siste del av forige århundre, selv om det er en gammel type, noget som viser sig tydelig på de nye innlagte stökkene, og det annet loftehugg er galt optegnet. Og vesentlig på grunnlag av dette bestemmes så husets alder. Betegnelsen »Katthugunaav» og »Hesthugunaav» som forf. har fra Sandvig er en estetisk betegnelse. Den gjelder derfor laftets yttre form og ikke dets hals. Det sies også at det er »ringhugget» tømmer i veggene på Raulandstuen. Faktum er at alle stökkene i huset er innlagt med sin naturlige runding. Brottveitloftet på Norsk Folkemuseum er også i forf. hånd blit til gjenstand for en feilagtig dattering. Det må uten tvil være over 100 år yngre enn angitt. Mon ikke det også er riktigst å si rett ut, at en stue som har to slag utformede laft, er blitt ombygget en gang, for å kunne trekke de riktige slutninger?

Forfatterinnens undersøkelser av forskjellen mellem svensk og norsk lofte-

hugg er værdifulle og resultatet av det er sikkert riktig. Forklaringen som hun gir på hvorfor den middelalderske beitskiformen holder sig meget lengre her enn i Sverige, uten dog å være opmerksom på den store forskjell som det er på Östlandet og Vestlandet når det gjelder den ting, er ikke bare meget interessant men ganske visst også korrekt.

Efter det som foran er påpekt må man si at det er en fölelig mangel på klar oversigt over materialet som også gjenemgående er noget skjödesløst behandlet. Datteringene er feilagtige og Gerda Boëthius' kronologi er misslykkedes helt for Norges — og såvidt jeg kan dömmе — også for Sveriges vedkommende. Evnen til å velge, leve sig inn i å se det karakteristiske ved stoffet på dette område skorter det meget på hos forfatterinnen.

Svensk videnskap favner meget vidt og råder som bekjendt over de beste krefter. Det forhindrer ikke, efter konservator Midttuns opplysninger, at det tidligere også har været en av dem her i landet å funnet ting, som i virkeligheten ikke eksisterer; den ellers så dygtige forsker fant »Gåsebenken» i Hallingdal.

Jeg vil tilslutt, for ikke å bli missforstått, få lov til å slå fast (det er en given ting forresten) at vi i det store og hele nærer den aller største agtelse, beundring og respekt for de byggningshistorikere og folklivsforskerne i vårt kjære broderland.